Dr. JONAS MATUSAS

SENOVĖS PRŪSŲ ŽEMĖS NUKARIAVIMAS

KARIUOMENĖS ŠTABO SPAUDOS IR ŠVIETIMO SKYRIUS

KAUNAS Akc. „Spindulio" B-vės spaustuvė 1940

Trys šimtai egz. išspausdinta
iš „Karo Archyvo" XII t.

TURINYS

1. Dobrynės brolių karinė vienuolija

Nesileisdami į mokslines smulkmenas, pažymėsime, jog prūsai nukariavimo metu, t. y., XIII amžiuje, kaip dabar mano bemaž visiškai visi mūsų istorikai, sudarė plačios lietuvių giminės komplekso dalį, žinoma, turėdami kai kurių sritinių ir tarminių skirtingumų. Prūsų žemės plotas, bendrais bruožais imant, buvo Baltijos pajūrys tarp Vyslos ir Nemuno.

Pirmieji prūsų santykiai su vakarų Europa, prasidėję ir spėję išsiplėtoti jau priešistoriniais laikais, buvo grynai prekybinio pobūdžio. Švedijos ir Danijos vikingai arba normanai (IX—XI a. po Kr.) prekybą pradėjo sieti su kariniais veiksmais. Bet prūsų ir kitų lietuviškų giminių jie nepajėgė pavergti.

Su vikingų žygiais Baltijos pajūryje pirmą kartą pradeda rodytis ir krikščionybės veiksnys (apie IX a. vidurį). Paskui prūsų žemėje lankosi ištisa eilė taikingų Kristaus mokslo skelbėjų. Tai buvo: šv. Adalbertas-Vaitiekus (997 m.), Brunas-Bonifacas (1009), Zdikas-Heinrichas (1141) ir Gottfriedas (apie 1206)[1].

Bet greitai krikščioninimas įgyja priverčiamąjį kryžiaus karo pobūdį. Pirmąjį kryžiaus žygį į prūsų žemę surengė Lenkijos kunigaikščiai (1147—1148). XIII a. vyskupas Kristijonas vėl griebiasi taikingojo metodo (1210—1216). Bet nuo 1217 m. ir jis pradeda prūsams skelbti kryžiaus karą. Mat, taip šiuo metu krikščionybė buvo įvedama apie Dauguvą, atseit, lietuvių giminaičių latvių krašte. Trečiasis kryžiaus žygis į prūsų žemę buvo 1222—1224 m. Pastebėsime, jog visi minėti karo veiksmai buvo surengti ir vykdomi beveik vienų tik lenkų kunigaikščių.

Tačiau visi tie mėginimai ginklu krikštyti prūsus nepavyko. Jei jie ir anksčiau užpuldinėjo kaimynų žemes, tai dabar jų plėšiamuosius žygius, be abejo, įkvėpė kerštas už ginkluotą kėsinimąsi į jų tėvynės santvarką ir laisvę. Lenkų kunigaikščio Konrado žemės ir Pomeranija (slavų kunigaikštija su dabartinio Dancigo sostine) buvo prūsų teriote teriojamos.

---

[1] Apie tai žiūr. mano str. „Mėginimai pakrikštyti lietuviškas gimines" („Vaire" 1937, Nr. 7—8).

Būklė Kristijono, kuris spėjo suorganizuoti Prūsijos vyskupiją, dabar pakibo ore. Reikėjo ką nors daryti. Pirmi mėginimai atkviesti vokiečių kryžiuočių ordiną nepavyko. Tuomet kilo mintis čia pat vietoje sukurti karinę vienuolių organizaciją.

Geras pavyzdys buvo Livonijoje. Juk (1202 m.) Rygos vyskupo Alberto įkurtas kardininkų ordinas buvo puiki apsauga krikščioninimo organizacijai ir drauge patikimas įrankis prieš vietinius gyventojus nekrikščionis. Taip Mozūrijos kunigaikštis Konradas (jo žemės kaip tik susisiekė su prūsais) ir vysk. Kristijonas įkūria karinę „Dobrynės brolių" vienuoliją (1228 m.)[2].

Dobryniečiai buvo suorganizuoti Livonijos kardininkų pavyzdžiu. Bent keletas jų tiesiog iš ten buvo parkviesti. Vysk. Kristijonas priėmė vienuoliškus apžadus iš 15 riterių. Viršininku paskirtas tūlas Brunas. Konradas ir bažnyčios atstovai naująją vienuoliją aprūpino materialiai. Dobrynės broliams pavesta Dobrynės pilis (Dobrzyn) ir keletas nedidelių sričių dešiniame Vyslos krante, maždaug toje vietoje, kur įteka Kamenicos ir Chelmnicos upeliai[3]. Dobrynės broliams įsteigimo dokumentus davė Plocko vyskupas Güntheras ir kunigaikštis Konradas. Netrukus vienuoliją patvirtino (1228. X. 28) pop. Grigalius IX[4]. Pasak Dusburgo, riterių drabužis buvo baltas apsiaustas su raudonu kardu ir žvaigžde.

Naujajai įstaigai daug dėjo vilčių patys aukštieji steigėjai ir jų kilmingieji valdiniai. Konradas net susitarė, jog vienuoliai-kariai su juo perpus dalinsis tas prūsų žemes, kurias užims. Bet Dobrynės broliai tebuvo burbulas vandenyje. Įerzintieji prūsai be perstojo jų pilį puldinėjo. Vienuoliai už sienų nedrįso nei nosies iškišti. Dusburgas tiesiog sako, girdi, „iki to prieita, jog penki ar keturi prūsai išdrįsdavo šalia pačios pilies daryti plėšimus". (SRP, I, 35). Dėl to tos negyvai gimusios vienuolijos žemes pasidalino Konradas su ordinu. O daugumas vienuolių perėjo į kryžiuočių ordiną. Bet dalis dobryniečių iš jo išstojo. Šiems Konradas davė Drohyczino pilį (tarp Būgo ir Nurzeko) ir pavedė, kad saugotų Mozūriją nuo lietuvių giminių ir rusų puolimų. 1240 m. dar buvo likę 10 riterių, bet daugiau apie juos nieko negirdėti[5].

---

[2] Steigimo dokumentuose (Konrado, vysk. Güntherio ir Grigaliaus IX) jos nariai vadinami fratres militaturi contra Pratenos ir fratres militiae Christi. Dusburgas juos vadina fratres militiae Christi, o Olyvos kronika — tiesiog milites Christi. Žiūr. SRP, I, 35, 676.

Voigtas steigimo data laikė 1224 ar 1226 m. (Gesshichte Preussens, I, 460, ir Gerch. der Eidechsengesellschaft, 266). Dabar dėl mūsų paduotų metų niekas neabejoja. Palyg. E w a l d, Die Eroberung etc. 116, prier. 1.

[3] Voigtas klaidingai manė, jog tai buvę prie Drevencos. (Geschichte, I, 462 tol.). Palyg. E w a l d, Euroberung, I, 118, past. ir L o h m e y e r, Geschiihte, I, 79.

[4] Güntehro dok. — CDP m., I, n. 19, Konrado — D o g i e l, CDP. IV, n. 7, D r e g e r, CDPom., I, n. 72, pagaliau popiežiaus — CDP, I, n. 21.

[5] CDPom. I, 556; K a r a m z i n, Istorija Gos. Rossijsk, III, 226; palyg. E w a l d, I, 186—189.

2. Vokiečių kryžiuočių ordino atsikraustymas

Dobrynės brolių organizacija tebuvo „bėdos“ žingsnis. Tikrosios pagalbos buvo tikėtasi vien iš vokiečių kryžiuočių ordino, kuris šiuo metu buvo įgijęs vardą ne tik Palestinoje, bet ir Europoje. Ana, jis sėkmingai kovojo su pagonimis Vengrijoje.

Pravartu bent trumpai susipažinti su tos organizacijos įsikūrimu. Mes nusikeliame į karus už Šventąją Žemę, kurie paprastai vadinami kryžiaus karais. Tuomet sužeistųjų ir sergančiųjų, pagaliau ir karo reikalams atsiranda tam tikros vienuolijos. Jų buvo trys, atseit, templininkai, joanitai ir vadinami vokiečiai kryžiuočiai, kurių pilnas vardas buvo šitoks: „Riterių ordinas vokiečių ligoninės Jeruzalėje, Šv. Marijos vardo“. Pirmiausia atsirado templininkai ir joanitai. Pirmieji tenkino prancūzų, antrieji italų reikalus. Taigi didžiosos tautos savo kryžininkams globoti turėjo atskiras organizacijas[6].

Vokiečiai savo vienuolijos neturėjo. XII a. pirmoje pusėje težinoma jų ligoninė ir koplyčia. Žinoma, anų laikų pavyzdžiu ir ji buvo sutvarkyta vienuoliniu būdu. Jos viršininkas ir nariai pagal įstatus buvo vokiečiai, tačiau visa įstaiga buvo joanitų vienuolijos valdžioje. Kai 1187 m. saracenai paėmė Jeruzalę, savaime suprantama, išnyko ir vokiška ligoninė.

Pats kryžiuočių ordinas užsimezgė 1190 m. Akono mieste. Tvirtovė buvo saracenų agulta, paplito maras ir ligos. Žemutinės Saksonijos (Liubeko ir Bremeno) kryžininkai[7] įsteigia vokiečių ligoninę, kurią kitais metais popiežius patvirtina. Bet iš pradžių ši organizacija turėjo joanitų regulą ir buvo jų magistro valdoma.

Vėliau (1196) ji gauna teisę rinktis nepriklausomą magistrą. Dabar ji nutraukia ryšius su joanitais. Pirmasis nepriklausomo vokiečių ordino magistras buvo Heinrichas vadinamas Walpotu. Vis dėlto tai buvo tik ligonių slaugymo draugija. Tik 1199 (II. 19) m. popiežius Inocentas III jai suteikia karinės vienuolijos teises. Dabar jos nariai galėjo globoti ligonius, kaip joanitai ir užsiimti karo reikalais, kaip templininkai[8].

Dabar, nenagrinėdami kryžiuočių vienuolijos santvarkos, tepažymėsime, jog jie nešiojo baltą apsiaustą su juodu kryžium[9]. Be to, pastebėsime, jog jau pirmajame statute yra sužymėti pagrindiniai tos organizacijos nusistatymo ir veikimo dėsniai. Tai savarankiška valdžia, siekimas valstybinės organizacijos, pagaliau turtų siekimas. Jie išsirūpino, kad nereikėtų

---

[6] Tai aiškiausias įrodymas, jog viduriniais amžiais buvo stiprus tautinis jausmas. Juk šiaip, pagal Kat. Bažnyčios teisę ir praktiką, vienuolijos buvo tarptautinės. XV a. tautiškumas buvo stipriai išbujojęs (husitizmas).

[7] Kryžininkai tai kryžiaus žygio dalyviai (Kreuzfahrer), o kryžiuočiai — kryžiuočių ordino nariai — vienuoliai. (Ordensritter, Kreuzritter).

[8] Palyg. A. Šapoka, Vok. ordinas iki atsikraustymo į Prūsus („Židinyje“ 1931, Nr. 11—12).

[9] XIII a. pradžioje kilo aštrus ginčas su templininkais, kurie irgi savo žyme laikė baltą drabužį: 1211 m. popiežius nusprendė, jog abi vienuolijos turi baltus apsiaustus, tik kryžiuočių iš kitokios medžiagos. Palyg. Ewald, Eroberung, I, 96.

mokėti bažnytinės dešimtinės, kad turėtų savo kunigus, kad būtų laisvi nuo valstybinių mokesčių. Kuris įstodavo į vienuoliją, savaime pasidarydavo laisvas nuo ankstybesnių skolų. O turtų vokiečių kryžiuočių ordinas pradėjo įsigyti, galima sakyti, nuo pat pirmos gyvavimo dienos. Jų valdomi plotai buvo Mažojoje Azijoje ir Europoje. Juos apdovanodavo Jeruzalės karaliai, Vokietijos imperatorius, įvairūs valdovai ir privatūs asmenys. Jau pirmaisiais įsteigimo metais kryžiuočiai Akone įsigijo keletą pastatų. Nerukus jie gauna žemių Italijoje, atseit, Barlettoje (čia įkuria pirmą savo ligoninę Europoje) ir Palermoje. Tie turtai ilgainiui padidinami. XIII a. pradžioje kryžiuočiai gauna daug dovanojimų Vokietijoje, būtent, Tiuringijoje, Frankijoje, Hessijoje ir Austrijoje. Tiuringija buvo seniausias kryžiuočių skyrius Vokietijoje ir buvo plačiai žinomas.

Kryžiuočių ordinas aukštąją politiką laikė viena svarbiausių savo veikimo sričių. Čia jis pasireiškė netrukus po įsteigimo. Jo politinis svoris pradėjo reikštis Šventosios Žemės reikaluose jau XIII a. pradžioje. Ordino įtaka ypačiai sustiprėjo, kai magistru (4-tu iš eilės) buvo išrinktas tiuringietis Hermannas Salza (Hermann von Salza). Tai ano meto viena vadovaujančiųjų Europos politikos asmenybių. Kryžiuočių viršininkų eilėje tai pats žymiausias. Pasak Dusburgo, Salzos „garbės kvapas buvo plačiai ir toli paplitęs“[10].

Fridrichas II Štaufenas priėmė Hermanną Salzą į savo dvarą (1216). Už ordino pasižymėjimą paimant Damiette'ą, Jeruzalės karalius apdovanojo vyriausią magistrą auksiniu Jeruzalės kryžiumi. Po Egipto katastrofos (1221) Salzą vėl randame Italijoje ir Vokietijoje. Jis siūte siuvo iš imperatoriaus dvaro į Romos kūriją. Jis Fridrichui sustatinėjo kalbų planus ir beveik visur jį lydėjo. Jis išpiršo imperatoriui Jeruzalės karalaitę Izabelę. Kaip imperatoriaus įgaliotinis važinėjo po Vokietiją ir taikė valdovus. Tai lyg ir politikos reikalų vedėjas. Salza atliko taikintojo ir tarpininko vaidmenį tarp imperatoriaus ir popiežiaus. Mat, prie Fridricho II viduramžinis imperatoriaus ir popiežiaus ginčas buvo pasiekęs aukščiausio laipsnio. Salzos nuopelnas, kad nuo imperatoriaus buvo nuimta ekskomunikos bausmė (1227). Per ištisus 15 metų vyriausias kryžiuočių magistras popiežiaus ir imperatoriaus santykiams neleido galutinai nutrūkti. Bet tai juk grynoji politika. Jei, be to, atsiminsime, kad beveik visą savo magisteriavimo laiką Hermannas Salza praleido kelionėse, tai turėsime pripažinti, jog prieš mus beveik visiškai pasaulinis veikėjas bei politikas, o ne vienuolis-dvasininkas. Jo pasauliškumą Ewaldas labai vykusiai pažymėjo žodžiu „minnesame“, atseit, lyg meilės dainiaus pobūdžio[11].

Toliau būtinai reikia paminėti prieš kryžiuočių kvietimą į Prūsus įvykusią Vengrijos preliudiją. Vengrijos karalius Andrius II 1211 m. parsi-

---

[10] Odor bone fame ipsius longe lateque diffusus — SRP, I, 36.

[11] Palyg. E w a l d, Eroberung, I, 96 tol. ir prof. E. C a s p a r, Hermann von Salza, 1—8.

kvietė kryžiuočius, kad jie gintų kraštą nuo pagonių kumanų. Vokiečių ordinas kvietimą priėmė, galimas daiktas, ir dėl to, jog Palestinos reikalai vis blogėjo. Kryžiuočiams buvo pavesta vadinama Burzos sritis (Siebenbürgeno provincijoje). Jie toliau pasirūpino, kad karalius Andrius ir popiežius jų valdymo teises patvirtintų.

Vokiečių ordinas naujoje vietoje pradėjo saviškai šeimininkauti (žinoma, į Burzą persikėlė tik dalis vienuolijos). Iš Honorijaus III išsirūpino, kad jų valdoma žemė būtų išimta iš bendrosios krašto bažnytinės valdžios. Vadinasi, Vengrijos vyskupai negalėjo į jų reikalus kištis. Burzos kryžuočių vyriausias dvasininkas arba arkiprezbiteris tiesiogiai priklausė popiežiaus. To maža, 1224 m. kryžiuočių žemė, kaip „šv. Petro nuosavybė" buvo priimta apaštalų sosto globon. Taip sakant, beveik visiškas nepriklausomumas nuo Vengrijos karaliaus. Logiškai galvodami, kryžiuočiai tur būt mėgino ir savo pinigus kalti, taigi pasisavino teisę, kurią buvo sau pasilikęs Vengrijos valdovas. Pagaliau, naujieji šeimininkai savavališkai pradėjo didinti savo sritį. Bet karaliaus Andriaus būta irgi ne popierinio politiko. Kadangi atkviestieji vienuoliai ne tiek kariavo su pagonimis, kiek kūrė Vengrijos žemėje naują valstybę, tai karalius nusistatė juos be niekur nieko išvyti. Tai pradėjo vykdyti jau 1222 metais. Popiežiui užsistojus, susilaikė. Bet 1225 m. galutinai išvijo. Žinoma, kryžiuočiai šoko prie popiežiaus. Tas siuntinėjo Andriui įsakymus, kad atmainytų sprendimą.

Iš Romos protestai ėjo iki pat Grigaliaus IX laikų. Bet Andrius laikėsi realios politikos ir žodinių raginimų neklausė. Nors kryžiuočių reikalus vedė garsusis Salza, bet raštų-žodžių politika šiuo atveju sudužo į faktų politiką.

Vėliau Andriaus sūnus Bela IV tam pačiam reikalui, vietoje kryžiuočių, parsikvietė karinį joanitų ordiną. Bet jis buvo išmintingesnis už savo tėvą ir (1247) gynėjams leido tik naudotis žeme, apribojo finansines teises, pagaliau aukščiausią, taip sakant, valstybinę perleistos srities valdžią pasiliko sau. Galimas daiktas, jog taip galvojo ir jo tėvas. Tik kryžiuočiai, vertindami įvykusių faktų politiką, jo išduotas privilegijas aiškino saviškai[12].

Tokiomis aplinkybėmis kariauti su prūsais kviečiamas vokiečių kryžiuočių ordinas. Tai įvyko tur būt baigiantis 1225-iems ir prasidedant 1226-iems metams. Visi šaltiniai sutinka, kad kvietė Mozūrijos kunigaikštis Konradas. Tik esama skirtumo dėl to, kas patarė kreiptis į šį, būtent, ordiną. Lenkų šaltiniai (Bogufalas) nurodo Mozūrijos vyskupą Güntherą. Tuo tarpu senesnioji Olivos Kronika, kaip kryžiuočių sumanymo iniciatorių, mini prūsų vyskupą Kristijoną. Dusburgas aiškiai vardų nemini, tik sako, kad Konradas pasitaręs su „savo vyskupais ir kilmingaisiais". Pagal tai, įvairių nuomonių pareiškė ir autoriai, ypač senesnieji. Bet labai teisingai sako Lohmeyeris, jog abidvi nuomones lengvai galima suderinti, atseit,

---

[12] Palyg. Caspar, H. v. Salza, 5—11. ir Ewald, Eroberung, I, 105—106.

kodėl negalėjo būti vienokios nuomonės Kristijonas ir Güntheras? Iš tikrųjų Dusburgas vyskupų neišvardija, gal būt, nenorėdamas pažymėti, jog jie šiuo klausimu manė vienodai[13].

Dėl ko, būtent, pasirinkta kryžiuočiai? Pasak Dusburgo ir Bogufalo, garsas apie jų sėkmingą veikimą pasiekęs kvietėjus. Iš tikrųjų, Konradas ir vyskupai turėjo girdėti apie kryžiuočių atsikraustymą į Vengriją ir to atsikraustymo tikslą. Bet, manyčiau, veikė ir realios aplinkybės. Kryžiuočiai visai neseniai iš Vengrijos buvo išvyti, taigi buvo gyvas reikalas kur nors kitur įsigyventi. Taigi, ir jie patys galėjo tiesiai ar netiesiai užmegzti santykius su prūsų pasienio valdovais[14].

Konrado pasiuntiniai greičiausia 1226 metų pradžioje pasiekė Hermanną Salzą. Jis, žinoma, kvietimą priėmė, tačiau skubintis į naująjį kraštą nesiskubino. Mat, jis, turėdamas galvoje Burzos pamoką, norėjo kiek galima geriau apsidrausti. Kadangi aną kartą popiežiaus moralinė globa pasirodė nepakankama, dabar jis remiasi imperatorium. Fridrichas II, jo prašomas, jau tų pačių metų kovo mėnesį tuo reikalu išleido auksinę bulę. Čia aiškiai apibrėžti trys dalykai, būtent, kas Konrado dovanota, prūsų žemės teisė ir pagaliau bendrieji jos valdymo bruožai. Imperatorius patvirtina, ką Konradas iš savo žemių kryžiuočiams dovanojo, būtent, Kulmijos žemę ir dar sritį „tarp jo kunigaikštijos ir prūsų sienų“[15]. Taip rašoma, pastebėsime, tuomet, kai Konradas dar nebuvo išdavęs jokio dokumento. Paskui Hermannui Salzai „suteikiama ir patvirtinama“ (concederet et confirmaret) „visa žemė, kurią prūsų krašte (kryžiuočiai) savo žygiais įgis“ (totam terram, que in partibus Pruscie per eorum instanciam fuerit acquisita). Toliau smulkiau nusakomas patsai valdymas. Ordinas turi teisę steigti muitines, prekymečius, turgus, kalti pinigus, tvarkyti sausumos, upių ir jūrių susisiekimą. Pagaliau leidžiama laikyti pavedamame krašte aukso, sidabro, kitų metalų ir druskos kasyklas. Be to, pripažįstama teisė laikyti teisėjus, valdytojus ir kitokius valdininkus.

Šitas visas smulkmenas, galima sakyti, padiktavo ne Salzos apdairumas, bet Vengrijos skaudi pamoka. Iš dokumento aišku, jog čia kalbama apie visai savarankišką valstybę. Fridrichas visas tas teises iškilmingai suteikia, pasiremdamas „imperijos teise, kuri apima kalnus, lygumas, upes, miškus ir jūras“ (ius imperii in montibus, planicie, fluminibus, nemoribus et in mari).

---

[13] SRP, I, 36; 757; 676; Lohmeyer, Zur altpr. Geschichte, 109—110.

[14] Maždaug 30 metų prieš kryžiuočių kvietimą, Europoje prieš pagonis ir tai net netoli Prūsijos (Vengrijoje, Brandenburge ir rytinėje Pomeranijoje) veikė joanitai ir templininkai. Pirmųjų pilys — Werben, Müncheberg, Neu-Brandenburg, Friedland, Lagow ir Stargard, o antrųjų — Zielenzig ir Küstrin. Apie 1240 m. joanitai iš Stargardo bene su Svantopolku veikė prieš ordiną. Weber, Preussen, 43, pr. 1 ir 69, pr. 3.

[15] Iš pradžių kalbama apie „pažadėjimą“ (promisit), „pasiūlymą aprūpinti“ (obtulit providere), pagaliau tiesiog sakoma „dovanota žemė“ (de dono terre).

Naujosios šalies apžiūrėti vyriausias magistras tais pačiais 1226 m. pasiunčia delegaciją, vadovaujamą riterio Konrado Landsbergo. Po dviejų metų vyksta kita delegacija, vadovaujama komturo Pilypo iš Hallės. Jai buvo pavesta, kad išgautų Konrado pažadą raštu. 1228 m. balandžio 23 d. kunigaikštis duoda dokumentą, kuriuo ordinui perleidžiama Kulmijos sritis ir dar vienas kaimas. Gegužės 3 d. gaunama ir vyskupo Kristijono raštas, pagal kurį jisai Kulmijos krašte atsižada ordino naudai bažnytinės dešimtinės.

Bet atsargiajam magistrui to dar buvo negana. Lenkų kunigaikštis buvo priverstas duoti dar 4 dovanojimo dokumentus: vieną 1229-tais ir tris 1230-tais metais[16]. Kadangi prūsai nuolat užpuldinėjo, o Dobrynės broliai nieko doro negalėjo padaryti, tai Konradas turėjo sutikti su visais kryžiuočių reikalavimais.

Yra įvairių nuomonių, kodėl Hermannas Salza taip vilkino reikalą. Anot Lohmeyerio, čia kaltas tik didelis atstumas ir tuomet rengtas kryžiaus žygis į Palestiną[17]. Tuo tarpu čia greičiausia veikė ir ši ir kita priežastis, atseit, Hermanno Salzos atsargumos ir diplomatija.

Pasirodo, jam Baltijos pajūrio giminių reikalai buvo pažįstami. Juk Rygos vyskupas Albertas, spaudžiamas danų ir rusų, 1220 m. nuvyko pas Fridrichą II ieškoti pagalbos ir čia pat pareiškė, jog Livonija su visomis gretimomis sritimis priklauso Vokietijos valstybei. Kai 1223 m. patį Voldemarą suėmė jo vasalas Šverino grafas Heinrichas, tai tam reikalui sutvarkyti imperatorius nuo savęs įgaliojo Salzą. Pagaliau, jisai turėjo būti sustatant garsųjį imperatoriaus manifestą, išleistą 1224 m. kovo mėnesį. Čia viešai pranešama, jog Livonijos, Estijos, Sambos, Prūsijos, Žiemgalijos ir kitų gretimų sričių giminės nori priimti Kristaus tikėjimą. Girdi, jos turi klausyti „tik šventosios motinos Bažnyčios ir Romos imperijos“ ir niekas neturi teisės jų skriausti ir varginti. (Notum fieri volumus universis presentem paginam inspecturis, ad nostram nuper ex veridica fidelium insinuatione noticiam pervenisse, quod quedam gentes in septentrionalibus partibus constitute, videlicet in Livonia Estonia Samblandia Prussia Semigalia et in aliis provinciis convicinis... ad veri Dei cultum ad catholice fidei unitatem accedere sunt parate... prerenti sancientes edicto, ut nonnisi sacrosancte matri ecclesie ac Romano imperio, quemadmodum alii liberi homines imperii teneantur parere nullusque eos contra presentis protectionis defensionis concessionis et confirmationis nostre paginam impetere molestare offendere vel eorum quietem turbare presumat)[18].

---

[16] PUB, I, n. 64, 71, 75, 76, 78.

[17] Zur altpr. Geschichte, 111—112.

[18] Boehmer, Regesta imperii, V, 1517. Yra nuomonių, jog Fridrichas II 1226. VI. 22 Prūsiją pavedęs ne tik ordinui, bet taip pat ir Türingijos landgrafui Liudvikui (šv. Elžbietos vyrui) kurio brolis Kontradas buvo kryžiuočių magistru. Be kai kurių senesnių istorikų, taip mano Winkelmannas (Jahrb. Friedrichs II, t. I, 382), Boehmer (Regesta imperii 1638a), net mūsiškis dr. J. Stakauskas (Lietuva ir Vakarų Europa, 1934 Kaunas, 46—47). Prieš tokį supratimą yra rašę

Kaip gi pagaliau atrodė kryžiuočių teisiniai santykiai su prūsų žeme, kurią jie rengėsi nukariauti? Rašytiniais dokumentais į prūsų žemę teisių pirmas buvo įsigijęs vysk. Kristijonas. Tad kryžiuočiai derasi su juo. Kaip minėjome, jis perleidžia Kulmijoje bažnytinę dešimtinę (1228). Kitu dokumentu (1230) vyskupas jau visai atsisako kryžiuočių naudai Kulmijos, kurią jam buvo užrašęs kunigaikštis Konradas (1222 m. Lovičo sutartis). Vyskupas sau tepasilieka, pragyvenimo reikalui, kai kuriuos sklypus bei ūkius ir nedidelį mokestį natūra. Savaime suprantama, Kristijonui pripažinta derama pagarba ir dvasinė - bažnytinė pirmenybė[19]. Kad būtų saugiau, tam pačiam Kulmijos reikalui, ordinas išgauna dovanojamuosius dokumentus dar iš Konrado ir Plocko vysk. Günthero (1230).

1231 m. ordinas dar gauna keletą dokumentų. Jų svarbiausias tai kunigaikščio Konrado, kuriuo ordino naudai visiškai atsižada Kulmijos. Sutartyje įtrauktas sutikimas visos eilės asmenų, būtent, kunigaikštienės, sūnų, didikų, pagaliau ir Kristijono[20]. Tad susidarė visas glėbis raštų, ir tai iš imperatoriaus, Mozūrijos ir Kujavijos kunigaikščio Konrado, vysk. Kristijono ir vysk. Günthero. Betrūko Katalikų Bažnyčios galvos patvirtinimo. Juoba, kad popiežius Pabaltijo misijomis jau seniai buvo susirūpinęs. 1224 m. Honorijus III Livonijos ir Prūsijos kraštams buvo paskyręs ypatingą atstovą, atseit, vysk. Vilių Modenietį[21]. Netrukus Roma išleido programinį raštą apie Pabaltijo misijas. Čia apie naujuosius Livonijos ir prūsų žemės krikščionis iškilmingai pareiškiama, kad jie „turi pasilikti laisvi ir tegali būti vien Kristaus ir Romos Bažnyčios valdžioje[22]. Pagaliau, kryžiuočiai, kaip vienuolija, buvo tiesioginėje popiežiaus valdžioje.

Pirmą, tiesa, bendro pobūdžio tvirtinamą raštą Hermannas Salza išsirūpino iš Grigaliaus IX (1230. I. 18). O 1234. VIII. 3. popiežius išleidžia jau visai tikslų dokumentą, kuriuo oficialiai pripažįsta visas ikišiolines kryžiuočių sutartis, sudarytas apie prūsų žemę. Čia Roma šv. Petro nuosavybe (tai bažnytinių žemių juridinis pavadinimas) pripažįsta ne tik Kulmiją, bet ir tas prūsų žemės sritis, kurias riteriai ateityje nukariaus[23].

Caro (Forsrh. z. d. Gesch. 23, 329 to l.) ir neperseniai Reh (Zeitsch. d. westpr. Geschichtsver., 35, 43, past. 3.).
Viskas sukasi apie netikslų aiškinimą Annales Reinhardsbrunnenses (išl. Wegele, Thür. Geschichtsquellen, 1, 188), kur terram Plissie Hartmannas Schedelis ištaisė į „terram Pruscie". Prof. E. Casparas mano, jog čia iš tikrųjų yra „terra Plissie", t. y., Pleisnerland. Galima priminti, jog Caro siūlė, vietoje „Pruscie" skaityti „Ruscie".

[19] Ewald, I, 115, 125—128; Lohmeyer, Die Berufung d. d. Ordens leidiny „Aus altpr. Geschichte", 114—115. Palyg.: jo paties Geschichte, 81; Voigt, Geschichte Preussens, II, 199, 200.

[20] *Die Berufung*, 116; Ewald, 135—136. Palyg. Caspar, H. v. Salza, 30.

[21] Henricho Latvio Kronika, SRL, I, 292; palyg. SRP, II, 118—119. Apie Vilių Modenietį žiūr. G. A. Donner, Kardinal Wilhelm v. Sabina, Bischof v. Modena etc. Helsingfors 1929; palyg. SRP, II, 118—119 (Regesten Wilhelms von Modena).

[22] Palyg. Caspar, c. v., 24—27, 79.

[23] Tenp., 30—31; Ewald, c. v., 177—179; Lohmeyer, *Berufung*, 117.

Pagal paskutinį Romos sutvarkymą (1234) ordino politinė būklė buvo šitokia. Žiūrint to rašto raidės išeina, jog kryžiuočių valstybė yra popiežiaus vasalas bei lenininkas. Tačiau tarp raidžių buvo paslėpta vienuolijos žemių politinė nepriklausomybė. Juk patsai vyriausias magistras Salza (už kurį niekas geriau negalėjo žinoti pop. bulės prasmės) niekuomet popiežiui nepadarė leninės priesaikos. Tiesa, po 9 metų tai padarė jo papėdininkas Malbergas. Tačiau kai 1257 m. buvo atnaujinta Salzos laikų privilegija, tai posmas apie investitūrą be niekur nieko buvo išleistas. Gal dėl to ir metinis mokestis Romai buvo mokamas labai nereguliariai. Nors popiežiai jo reikalavo dar ir XIV amžiuje.

Antra vertus, magistras Salza nedavė leninės priesaikos nei imperatoriui Fridrichui, nors pagal 1226 m. auksinę bulę atrodė turįs tokią pareigą. Vis dėlto kai kada imperijos raštinė kryžiuočių magistrą žymėdavo šalia imperinių kunigikščių (Reichsfürst). Vadinasi, vokiečių ordino santykis nebuvo visai aiškus nei su popiežium, nei su imperatorium (šiuodvi galybės viduriniais amžiais valdė visą krikščionių pasaulį). Taigi, pagal reikalą, kryžiuočiai galėjo šlietis ir šauktis globos čia vieno, čia antro[24].

Kadangi gyvenime tuščių vietų nebūna, tai savaime pradėjo plėtotis kryžiuočių nepriklausoma valstybė. Juoba, kad tokiam augimui buvo sudarytos sąlygos. Tiesa, teoriškai naujieji prūsų žemės krikščionys ir popiežiaus ir imperatoriaus buvo paskelbti laisvais. Fridricho II 1224-tų m. manifeste skaitome, jog jie „privalo pasiduoti, kaip ir kiti laisvieji imperijos gyventojai, vien tik šventai motinai Bažnyčiai ir Romos imperijai". Tais pat metais ir Honorijus III viešai paskelbė Livonijos ir Prūsijos naujakrikščiams, kad „pasilikdami savo laisvėje, jūs esate valdžioje niekeno kito, tik vieno Kristaus... ir Romos Bažnyčios" (...in libertate vestra manentes nulli alii sitis, quam soli Christo... et obedientiae ecclesie Romane subiecti). Bet imperatorius 1226-tų m. rašte jau pažymi aiškiai, kad imperijos „siekimas yra tiek pat atversti tautas, kaip ir jas pavergti" (ut non minus ad depressionem quam ad conversionem gentium intendamus). O įsakmiai apie prūsus išreiškia vilties, kad magistras tą darbą „galingai pradės ir žemės nukariavimą vyriškai toliau varys" (potenter incipiet et conquisitionem terre virilitei prosequetur). Net tiesiog ragina, kad prūsų žemę „visomis pastangomis užpultų" (totis conatibus invadendi).

Reikia pasakyti, jog tatai, nors ir ne tokiais tiesmukiais žodžiais, pažymi ir popiežius savo svarbioje bulėje (1234). Girdi, „tai žemei užvaldyti tegul jūsų dvasia daro juo didesnių pastangų" (pro eiusdem acquisitione terre eo plenius vester animus invalescat). O vieną kartą Romos posakiai neatsilieka nuo imperatoriaus. 1230 m., tvirtinant ordino sutartis, liepiama, kad kryžiuočiai „vyriškai veiktų ir tą žemę išveržtų iš prūsų rankų"

---

[24] Palyg. Caspar, 33, 35, past. 186.

(quatinus ad eripiendam de Prutenorum manibus terram ipsam... viriliter procedatis)[25].

Tai principinio pobūdžio dalykai. Pilnumo dėliai, reikia dar pridėti, jog užimtame krašte imperatorius aiškiai leidžia kurti administraciją. Nors popiežius to aiškiai nepasakė, vis dėlto, kaip matėme, „amžiniems laikams" užimtą kraštą pavedė valdyti.

Tebuvo viena abejonė. Kaip žinome, Roma nekartą pabrėžė, girdi, pakrikštytieji yra laisvi nuo betkokios prievartos. Jei taip, tai būtų reikėję nustatyti ir įsakyti, jog, prūsams priemus Kristaus mokslą, kryžiuočiai turės iš jų krašto išvykti. Tačiau šitokios išvados sakyta aukštoji įstaiga niekuomet nedarė, ir tai nei praktiškai, nei pagaliau teoriškai[26]. Tiesa, būta šiokių tokių pareiškimų. Sakysim, ordinui draudžiama pavergti karu tą sritį, kuri „priėmusi Modenos vyskupo valdžią (Mntinensem episcopum dinoscitur recepisse). Tais pačiais (1230) metais panašų rezervą randame dar vieną kartą. O 1233 m. kalbama, kad pakrikštytieji prūsai atsiųstų į Romą savo pasiuntinius. Bet, vaizdingai kalbant, tai buvo maži upės įlinkimai, o pati prūsų krikščioninimo vaga ėjo tvirtai ano meto abiejų valdovų nustatyta prievartos linkme[27].

3. Pirmieji karo veiksmai

Jau imperatorius 1226 m. kryžiuočių viso darbo tvirtinamoje bulėje priminė, girdi, „daug kas tam pačiam reikalui padarė nemaža tuščių pastangų" (... plures multis laboribus in eodem negocio frustra temptatis). Ši mintis savaime ragino imtis darbo rimtai. Jau su pirmomis dviem kryžiuočių pasiuntinybėmis atvyko kiek karių — riterių. Jie, žinoma, atgal negrįžo. Įdomi jų strategija, atseit, pirmiausia pasirūpinti atsparos punktų, pasak Dusburgo, „kad turėtų kur galvas priglausti". Dėlto jie prašo kunigaikščio Konrado, kad pastatytų pilį. Taip atsirado Vogelsangas anapus Vyslos, būtent, kairiame krante. Mat, upė turėjo saugoti nuo prūsų. Tai bus įvykę 1226 m. Pilis pastatyta maždaug prieš dabartinį Torną[28].

Didesnį būrelį karių 1230 m. atsivedė Hermannas Balke, kuris paskirtas kryžiuočių vienuolijos magistru prūsų žemėje, paprastai savųjų vadintas Meister von Preussen. Magistras turėjo maršalą Teodoriką Bernheimą. Šis rūpinosi grynai kariniais dalykais, pagelbėjo magistrui ir prireikus jį pavadavo. Be jų ir dar kelių kilmingų riterių, savaime suprantama, buvo ir žemesnių karių — vienuolių. Vykdydami iš anksto nustatytą programą, statosi antrąją tvirtovę, tur būt, Konrado padedami. Tai Nessau (lot. Nes-

---

[25] Potthast, Regesta pontificum Romanorum, 8480—8481.

[26] Palyg. Caspar, 36—37.

[27] Pirmą kartą vid. amžių krikščioninimo principus lietuviškai apžvelgė J. Stakauskas, Lietuva ir vakarų Europa XIII amžiuje. Kaunas, 1934, 1—41; palyg. Z. Ivinskis, Krikšč. vak. Europos santykiai su pagon. Lietuva „Athenaeume", 1933, IV t.

[28] SRP, I, 46.

sovia)[29]. Ji taip pat išdygo už Vyslos, šalia Vogelsango[30]. Vadinasi, už upės bijota eiti. Tai rodo, jog prūsai šeimininkavo visoje Kulmijos srityje.

Prūsai, kaip Dusburgas rašo, žygiuodami į Lenkiją, tuoj pastebėjo keistus karius. Kai jiems paaiškinta, jog šie atvyko prūsų pavergti, tai jie tik nusijuokė.

Kryžiuočių jėgos, palyginus su prūsų, matyti, iš tikrųjų buvo juokingos. Kaip kūdikis, be svetimos pagalbos vokiečiai vienuoliai neišdrįso žengti už Vyslos. Jie kreipėsi į popiežių. Grigalius IX, H. Salzos prašomas, 1230 m. rugsėjo mėnesį (13 ir 17 d.?) pakvietė kaimyninius kraštus, kad vyktų į šventą karą prieš prūsus. Kviečiami buvo katalikai iš Magdeburgo ir Bremeno vyskupijų, taip pat iš Lenkijos, Pomeranijos, Moravijos, Sorabijos, Holsteino ir Gotlando. Tai pirmas atsitikimas, kai kryžininkai vyksta į prūsų žemę, kad padėtų vokiečių ordinui[31]. . . .

1231 m. pradžioje Balke su 7 riteriais kryžiuočiais (žinoma, buvo ir žemesnių karių) ir atvykusiais maldininkais jau persikelia per Vyslą. Jie skuba pasidaryti atsparos punktą. Įrengia lyg ir tvirtovę, kurią pavadina pagal čia seniau stovėjusią ir prūsų sugriautą pilį — Tornu. Ji buvo prieš Nessaują. Tvirtovė labai primityvi. Nužiūrėjo didelį ąžuolą, apvedė grioviu ir pylimu, pagaliau, padarė aptvarą. Šakose įrengė sekyklą. Prie ąžuolo tepalikta vienas priėjimas. Reikia pastebėti, jog šitokios apsaugos priemonės kryžiuočių karuose nekartą ir vėliau buvo vartojamos[32].

Prūsai neprašytus svečius tuojau pat mėgina vyti lauk. Jie elgiasi labai apgalvotai. Įsirengia vieną tvirtovę aukščiau, kitą žemiau kryžiuočių Torno, pagaliau dar trečią — priešais. Kryžiuočiai buvo apsupti ir kai mėgindavo išeiti, būdavo nukaujami ar paimami į nelaisvę. Vadinasi, grėsė pražūtis, mat, tokiomis aplinkybėmis negalėjo nei atgal už Vyslos grįžti. Kryžiuočių apgulimui vadovavo Pomezanijos didikas Pipinas (quidam nobilis de Pomesania Pippinus). Vokiečius išgelbėjo tik vieno prūso išdavimas. Per susirėmimą vienos prūsų pilies (Rogow) viršininkas pateko į vokiečių nelaisvę. Norėdamas išlikti gyvas, jis pirmiausia išduoda savo vadovautą pilį. Paskui, žinodamas saviškių papročius, tas vyras nuveda kryžiuočius ir į antrą pilį, būtent, kai tie kokios šventės proga buvo įsigėrę. Pagaliau, jis

---

29 Ta tvirtovė stovėjo netoli vėlesnio Dibovo. Palyg. tenp., 43, past. 1.

30 Ten p., 47—48.

31 SRP, I, 49—50 ir prier. 1.
Nuostabus dalykas, jog kryžiaus žygiai prieš lietuviškas gimines prasidėjo anksčiau, negu prieš kai kurias dabartinės Vokietijos sritis. Ana, 1196 m. Celestinas III pakvietė pirmą kartą kariauti prieš pagonis dabartinėje Latvijoje. Tuo tarpu kryžiaus karas prieš saksus, vestfaliečius, holšteiniečius ir meklenburgiečius paskelbtas tik po 3 metų. SRP, I, 49, past. 1.

32 L o t h a r a s W e b e r i s mano, jog tik sustiprinę kalną, ant kurio augęs ąžuolas.. Bet jis nieko neįrodo. Girdi „...Vollends die kraftvollen deutschen Ritterbrüder, die einen siegreichen Feind zurückwarfen, hätten damit anfangen sollen, sich wie ein Robinson Crusoe auf einen Baum zu verkriechen!". Preussen vor 500 Jahren. Danzig 1878, 46 p., prier. 1.

išduoda ir savo giminaitį Pipiną[33]. Šis (matyt, kaip vyresnis vadas) baisiai žiauriai nužudomas, būtent, gyvam ištąsoma žarnos[34]. Šia proga mums krinta į akį viena aplinkybė, būtent, artimi giminės gyveno gretimose sodybose.

Dabar pradeda rodytis didesni kryžiaus karo vaisiai. Iš Vokietijos eina čion atlaidų pelnyti, pasak Dusburgo, „rinktiniai ir garsingi kovotojai" (electi et incliti bellatores). Jų tarpe yra Magdeburgo burggrafas vardu Burchardas, kilęs iš tos pačios giminės kaip ir žinomasis misionierius Brunas (Querfurtietis). Iš Lenkijos atvyksta su gausiais būriais kunigaikščiai: Konradas Mozūrijos, jo sūnus Kazimieras Kujavijos, Henrikas Breslavo ir Krokuvos, pagaliau Odoniczas Gniezno. Iš kaimyninės Pomeranijos išžygiavo Svantopolkas su broliu Samboru. Taigi visai padori kariuomenė, nors ir labai marga. Pastebėsime, jog ji atvyko iš kaimyninių slavų ir vokiečių sričių. Vadinasi, tautoms ir valstybėms didžiausios įtakos turi pirmiausia kaimyniniai kraštai.

Pryšakinė pozicija, jei taip galima sakyti, kryžininkų jėgoms buvo neseniai pastatyta Torno pilis. Veiklusis Balke tuojau panaudoja pirmuosius maldininkų būrius naujiems darbams. 1232 metais pastatoma šiapus Vyslos Kulmo tvirtovė. Tai buvo gerokai žemiau' Torno. Vadinasi, kryžiuočiai slinko pagal Vyslos tėkmę. Tur būt dėlto, kad tai patogiausias anais laikais kelias. Galima manyti, jog upė turėjo ir saugumo pliusų, nes negi žygiuosi per tankius miškus ir neišbrendamus raistus, kur kiekvieną akimirką gali susidurti su drąsiu prūsu. Į naujus punktus tolydžio slinko kryžininkai. Burchardas su savo saksais bemaž metus išbuvo Kulme.

Palengva maldininkų būriai daugėjo. Kryžiuočių vadovybė su nervingu skubotumu rengė naujus planus, kad kiek galima geriau panaudotų brangias jėgas. Matyt, turėjo galvoje taisyklę: „Kol liepa plyšta, plėšk!" Iš tikrųjų, maldingi svečiai svetimame krašte perilgai neužtrukdavo. Kai tik jautėsi, nuraminę sąžinę ir formaliai išpildę apžadą (kaip taisyklė — vieneri metai), traukė namo. Sakysim, Magdeburgo kunigaikščio jau 1234 m. vasarą nebėra. Taigi kryžiuočiai skubiai paruošia statybos medžiagą ir laivais nusiimia už Osos. Čia senoji Nogato tėkmė prie Vyslos sudarė lyg salą, kuri turėjo Quidzino vardą. Joje bendromis jėgomis pastatoma Marienverderio tvirtovė (Insula sancte Marie). Kadangi vieta pasirodė nepatogi, tai, turint po ranka tiek karių — svečių, buvo lengva ją, kaip Dusburgas sako, „perkelti" truputį į pietus (transtulit), kur stovi dabartinis Marienverderis. Tai įvyko 1233 metų vasarą[35].

---

[33] Jo sūnus Matta (Dusb.-Matto) anksti pakrikštytas ir gavo Hermanno vardą. Jis buvo kryžiuočiams labai ištikimas. Pas Durbę jis padėjo savo globėjams. SRP, I, 56 ir past. 2; Oliv. s. kr., tnp., 677.

Pipino pilis buvo prie ežero, kuris gavo vardą stagnum Pippini. Dar 1449 m. buvo Pippingesse (tarp Alt-Thorno ir Grzywnos). Žiūr. Cod. Pomes. I, Nr. 6, 7 p.

[34] Ten p., 55, 677.

[35] SRP, I, 56—58, su pastabomis; Oliv. s. kron., tnp. 677—78. Palg. Ewald, Eroberung, I, 154—5, 160; Lohmeyer, Gesch. I, 85—7.

Marienverderis jau buvo Pomezanijos srityje. Vadinasi, Vysla slinko naujos galybės čiuptuvai į prūsų žemės kūną. Pačioje prūsų žemėje grėsė tvirtovės Tornas, Kulmas, Marienverderis. Kokios jos buvo? Tai pakilioje vietoje medinis pastatas, apkastas grioviu, pylimu ir stipria ginamąja tvora. Dusburgas rašo, girdi, prie šių pilių buvę įsteigti miestai, jis drąsiai rašo civitas[36]. Kulmas jau 1233 m. gruodžio mėnesį (28?) gauna privilegiją, vadinamą kulmische Handfeste, kitaip sakant, savivaldą[37]. Bet tie „miestai" buvo nei daugiau, nei mažiau, kaip už griovio ir pylimo prisiglaudusios trobelės, kurių savininkai turėjo dirvų pilies apylinkėse. Anuo metu tie miestiečiai bus buvę žmonės, vienaip ar kitaip reikalingi karo veiksmams. Kad jau tuomet būtų čia kūręsi didesnis skaičius vokiečių kolonistų, nepanašu į tiesą, nors Lohmeyeris to nori[38].

Maždaug šiuo metu įvyko nelaimė su vyskupu Kristijonu. Jis išgirdo, kad prūsai norį priimti Kristaus mokslą. Su ginkluotu būriu išsiskubina naujojo tikėjimo įvesti. Bet prūsai, kaip anksčiau, taip ir šį kartą pastoja kelią, karius nudeda, o patį Kristijoną paima į nelaisvę. Čia, kažkur krašto viduje, vyskupas išbūna keletą metų. Negalima nepabrėžti aplinkybės, jog pirmiausia puolama ginkluoti vyrai. Matyti, pajūrio gyventojų galvojimas ir būdas negalėjo pakęsti prievartos. Ir vėl būdinga, jog vyskupas lieka gyvas. Tai argumentas už prūsų taikingą būdą, atseit, tiems, kurie jų grubiai neužkabina. Apskritai, Kristijono patekimas prūsams gana neaiškus. Jo nemini kryžiuočių kronikininkai, nei Dusburgas, nei Olivos kronika, nei kitos[39].

Kadangi susirinko daug maldininkų ir jau buvo įrengti ir sustiprinti atsparos punktai, tai aplinkybės vertė, kad būtų įvykdytas religinis apžadas, kuris juos čia atvedė. Reikėjo realaus karo su vietiniais svetimo tikėjimo žmonėmis. Kai prasidėjo 1233 metų žiema, gausingi maldininkų pulkai drauge su kryžiuoičais patraukė gilyn į prūsų kraštą. Pasiekė Žirgūnos upelį, pietvakariuose įtekantį į Drusino ežerą[40]. Čia nemaža prūsų kariuomenė įsiveržėliams pastoja kelią (Dusburgas turi magnus exercitus, o Olivos s. kronika — maxima multitudo). Vietiniai gyventojai neišsigąsta krikščionių galingos kariuomenės. Dusburgas aiškiai sako, jog jie „buvo susirinkę ginkluoti ir jau pasirengę į kovą" (... congregatum in armis et paratum jam ad prelium). Beveik taip pat ir Olivos metraštis, atseit, „visiškai pasirengę kariauti" (... ad bellandum expedita). Prūsai tur būt gudriu manevru manė

---

[36] SRP, I, 50, 56.

[37] Kadangi dokumente prieš Balkės vardą stovi Herm. Salza, tai Toeppenas įsitikinęs jog jis tuomet buvo Prūsuose. Bet tai vien įrodo, jog raštas išduotas vyr. magistro vardu. žinoma, Salza galėjo tuomet būti Torne, tačiau joks metraštis nei puse žodžio apie tai neužsimena. Nors tai būtų buvęs pirmos reikšmės įvykis. Palyg. Ewald, Eroberung, I, 168, past. 1; SRP, I, 56, past. 3 (Toeppenas).

[38] Geschichte, 85.

[39] Palyg Lohmeyer, Gesch. I, 86—7 ir Ewald, Eroberung, I, 157—158.

[40] Dusburgas rašo Sirgune. Vokiečiai jos vardą pakeitė į Sorge. Palyg. SRP, I, 58.

priešą įsivilioti į raistus ir čia su jais apsidirbti. Padėtį išgelbėjo Pomeranijos kunigaikščiai, kurie, puikiai žinodami savo kaimynų karo taktiką, jų užnugaryje pastatė stiprias sargybas. Taigi, pesitraukdami, prūsai su jais susidūrė ir, iš pryšakio ir užpakalio spaudžiami, buvo visiškai išsklaidyti. Kryžiuočių kronikos, viduramžiškai perdėdamos, sako, girdi, priešų kritę 5.000. Dusburgas baigdamas aprašymą pasigardžiuodamas rašo, girdi, „krikščionių kariuomenės blizgantis kardas surijęs netikėlių kūnus" (gladius milicie Cristiane vibratus carnes infidelium devoravit)[41].

Už šitą pralaimėjimą prūsai įtužo ant pomeraniečių. Jiems ir teko nukęsti kerštą. Prūsai čia patraukė, dar nepasibaigus minėtam kryžiaus žygiui. Jiems padėjo kunigaikščių vaidai. Jaunesnysis Samboras, nepatenkintas Svantopolko globa ar nuskriaustas palikimo dalybose, susidėjo su prūsais ir juos praleido per savo žemes į brolio sritį. Be to, Samboras norėjo vesti vieno žymaus prūso (Preroko) dukterį. Tokiomis aplinkybėmis prūsai nekliudomi nusiaubė Svantopolko kraštą. Sudegino Olivos vienuolyną. Vieni vienuoliai žuvo ugnyje, kiti buvo nužudyti. Reikia pastebėti, jog prūsai Pomeranijos valdovams už talkininkavimą kryžininkams keršija jau ne pirmą kartą[42].

Šitas įvykis įvarė baimės magistrui Balkei. Mat, galėjo tas pat ištikti ir Kulmą, kur kryžiuočiai su svetima pagalba buvo pradėję įsigyventi. Juoba, kad riteriai-maldininkai bene bus pradėję grįžti namo. Tad reikėjo skubėti pasinaudoti tomis jėgomis, kurios dar buvo krašte. Nuo Žirgūnos jungtinė kariuomenė grįžta į Kulmijos sritį. Beje, ji pati pirmoji buvo kryžiuočiams dovanota, pagaliau, dovanota kaip lenkų kunigaikščio Konrado nuosavybė. Taigi, lyg būtų buvusi ne prūsų žemė. Dėl to čia vokiečių ordinas pirmiausia ir įsikūrė. Kaip matėme, čia atsirado kelios pilys ir šiaip kryžiuočiai buvo bepradedą vis giliau leisti šaknis. Kulmijos sritis buvo Vyslos linkyje ir įsiterpusi į lenkų valdomą Kujaviją. Vadinasi, iš dviejų kraštų kaip ir apsaugota nuo kurių netikėtumų. Tuo tarpu žiemių rytuose ji buvo atvira ir per čia prūsai naujuosius įsiveržėlius puldavo. Anot vaizdingo Dusburgo pasakymo, čia buvo „įėjimas į Kulmijos žemę" (introitus ad terram Colmensem). Taigi čia 1234 m. išdygsta Rehdeno tvirtovė (Dusburgas: Redinus, Samb. kan.: Redin, Oliv. s. kronika: Radim). Ją stato kryžiuočiai drauge su maldininkais, kaip iki šiol paprastai darė[43].

---

[41] SRP, I, 58, 678. Dėl datos palyg. Ewald, Eroberung, I, 164, past. 1. Čia nustatoma — pabaiga spalių, pradžia lapkričio. Lohmeyeris priima žiemą. Gesch., I, 87.

Lotharas Weberis mėgina įrodyti, būk Žirgūnos kautynių iš viso nebuvę. Nors šis dvarininkas savo sveiku, „gaspadorišku" galvojimu daug kur pataisė Prūsijos istorikus specialistus, šiuo atveju jis persistengia ir neįtikina. Žiūr. Preussen etc. 32—34.

[42] Oliv. s. kron., SRP, I, 678; Oliv. lentelės, Schrifttafeln, tnp. 728; Kolbatzo metraštis, tnp. III, 401; C. Dipl. Pom., I, 203, 269; Hirscho past. SRP, I, 678, past. 30; palyg. Lohmeyer, Gesch., I, 88—9 ir Ewald, I, 165 su pastabomis.

[43] SRP, I, 58—59; Oliv. s. kr., tnp., 678; Samb. kan. k., 280; palyg. Ewald, 173—174.

Kulmijos žemę, esančią tarp Vyslos, Drevencos ir Osos, dabar kryžiuočiai laikė savo valdžioje. Jų padėtis sustiprėjo. Garsusis popiežiaus legatas Vilius Modenietis Lenkijos ir prūsų žemės pasienyje lankėsi 1234 metais, ar 1235-tųjų pradžioje[44]. Kaip žinome, 1234 metais popiežius visus kryžiuočių dovanojimus ir nukariavimus priėmė ypatingon savo globon. Ją vykdyti vietoje pavesta Modeniečiui.

Tokia padėtimi puikiai pasinaudojo vokiečių ordinas. Jam rūpėjo reali parama. Mat, jis vien savo jėgomis nepajėgė atsispirti tėvynę ginantiems prūsams. O apie tolimesnius nukariavimus nebuvo galima nei galvoti. Juoba, kad maldininkai jau tur būt buvo išvykę namo. Dėlto Grigalius IX 1234—6 m. eile raštų kreipėsi į įvairius arkivyskupus, vyskupus ir domininkonų vienuoliją, kad ragintų maldininkus į Prūsus kariauti. Domininkonai kaip pamokslininkai ėjo drauge su kryžiuočių kariuomene (mat, vokiečių ordinas su cistersiečiais vienuoliais buvo susipykęs). Ypačiai primygtinai Roma spyrė Vokietijos kunigaikščius ir šiaip valdovus. Tai galima pavadinti vokiečių kryžiuočių inspiruota religine propaganda. Be abejo, buvo ir vaisių. Kasmet pas kryžiuočius atvykdavo iš Europos karių - maldininkų[45].

Iš jų visų žymiausias buvo Meisseno markgrafas Heinrikas. 1236 metais jis į Prūsus atsivedė 500 riterių. Dusburgas pastebi, jog, be viso to, jis atsigabeno „didelius turtų išteklius“ (multoque diviciarum apparatu). Iš tikrųjų, jis neseniai buvo savo žemėse įrengęs sidabro kasyklas. Dėl tos karinės ir finansinės galybės Dusburgas jį garbina sparnuotais žodžiais, kaip „išmintingas“, „apsukrus“, „lyg liūtas“. Šią kariuomenę, prie kurios prisidėjo ir kiti maldininkai, kryžiuočiai nuvedė į Pomezanijos sritį. Jos pakraštyje jie buvo pasistatę Marienverderį, neseniai laimėjo Žirgūnos kautynes, tačiau šio krašto dar nebuvo užėmę. Mat, pasak Dusburgo, čia gyveno „garsūs vyrai ir smarkūs kariautojai“ (viri famosi et bellatores strenui). Pirmiausia užpuolikų kariuomenė paima prūsų tvirtovę (castrum), stovėjusią ant dešinio Osos prieupio Mokeros (gal vietoje, kur vėliau buvo Bialochovo). Paskui žygiuojama, tur būt, per Marienverderį, į vakarus, į Stuhmo apylinkę, toliau imama pietryčių kryptis, iš čia — link Drusino ežero, pagaliau pasukama į pietvakarius. Be aukščiau minėtos bevardės tvirtovės, į jų rankas patenka 5 prūsų sustiprinimai (propugnacula), kurių 4-is Dusburgas pavadina vokiškais vardais Postelin, Rysenburgk, Rysenkirchen ir Wildenbergk[46]. Suprantama, nekrikščionims prūsams nebuvo pasigailėjimo. Kryžininkų pėdas, pasak Dusburgo, žymėjo „plėšimai, gaisrai ir dideli netikinčių kraujo latakai“ (rapina et incendio et multa sanguinis infidelium effusione). Tas kroninikininkas neslepia, jog tik žiauria prievarta vietiniai

---

44 Kad galėtų atsidėti vien Pabaltijo misijų tvarkymui, jo moderninė vyskupija 1234. IV. 3 buvo atiduota kitam. SRP, II, 124.

45 Palyg. Ewald, I, 178—9, 189.

46 Žiūr. Ewaldo žemėlapėlį. Eroberung, I, gale kaip priedas.

gyventojai „prisiėmė tikėjimo ir brolių valdžią“ (se fidei et fratribus subdiderunt). Olivos senoji kronika tą nugalėtųjų padėtį vykusiai pavadina „tikybos jungu“ (jugum fidei). Dusburgo posakį, būk jiems likusios senosios laisvės, reikia laikyti vien stilistine priemone[47].

Hermannas Balke žengė tolau. Mat, jo būdas buvo nelaikyti be darbo turimų pašalinių jėgų. Tiesa, Meisseno valdovas į 1236 m. pabaigą buvo išvykęs namo (completo... peregrinacionis sue voto), bet dalį savo vyrų jis buvo palikęs čia kariauti. Pasak Olivos metraščio, buvo ir daugiau maldininkų. Pagaliau, žygio reikalą puikiai rėmė Meisseno markgrafo turtai. Jų dėka buvo pastatyti du karo laivai[48]. Tad viskas buvo parengta užimti naujai prūsų sričiai, kurią vokiečių metraštininkai vadina Pogezanija, o mūsiškai bus Pagudė.

Ekspedicija greičiausiai pradėta iš Marienverderio tvirtovės. Laivai, su reikalingais tvirtovės statybai dalykais, plaukė Vysla, paskui dešine jos žemupio šaka Nogatu. Nogatas, susijungęs su Elbingo (= Ilfingo) upe, įtekėdamas į Aismares (Frisches Haff) sudarė dvi rankoves. Tarp jųdviejų, kaip gerai apsaugotoje vietoje, tuojau pastatyta pilis, kuri nuo upės gavo Elbingo vardą[49]. Magistras, vedinas kryžiuočiais ir maldininkų pulkais, čion buvo atvykęs sausuma. Elbingas kryžiuočiams buvo lyg kalnų laipiotojui aukštame skardyje padaryta geležinė įtvara. Mat, iš čia buvo laisvas vandens kelias Vyslos upe, pagaliau, ir raktas į Aismares, o šios jau išsiliejo į Baltijos jūrą. Pilis pastatyta 1237 m.

Reikia pasakyti, kas sudarė prūsų žemės pirmuosius nukariavimo planus, buvo begalo geras strategas. Juk nuo Torno pavysliu įtvirtinimų eilė lyg gyvatė pamažu supo prūsų žemę, atseit, iš rytų į vakarus ir žiemvakarius. To negalėjo nepastebėti prūsų karo vadai. Jie naująjį šašą nuo prūsų žemės kūno pasiryžo pašalinti. Skaitėme, jog jie „broliams (taip vienuoliai vadinasi savo tarpe) kare buvo labai atkaklūs“ (quantumquncque graves fuerunt fratribus in bello). Dusburgas nenoromis praneša, jog jie Elbingą sugriovė. Tur būt neklysta Ewaldas sakydamas, jog tvirtovės užpuolikai buvo atvykę Aismarėmis. Turėdami pakankamai jėgų, kryžiuočiai jį atstatė kitoje vietoje, atseit, truputį aukščiau. Žinoma, tvirtovė laikė savo įtakoje vietinius prūsus. Pasak Olivos metraščio, jie „nulenkę sprandus“ (curvaverunt cervices)[50].

Kalbėdamas apie Elbingą Dusburgas sako, jog „aplink jį patalpintas miestas“ (circa ipsum civitas collocata). Tai duoda progos stabtelti ties

---

47 SRP, I, 59—60; Oliv. s. kr., tnp., 678; palyg. E w a l d, I, gale kaip priedas.

48 Dusburgas juodu (naves bellicae) vadina Pilgerim ir Vridelant ir iš to sukombinuoja obalsį: peregrine pacifica terram, atseit, „maldininke, nuramink kraštą!“. Tai bene iš viso pirmą kartą pavartotas pacifikacijos žodis, ir tai moderniškiausia prasme!

49 Elbingą vokiečiai anksčiau ištardavo Ilfing.

50 SRP, I, 60—61; Oliv. s. kr., tnp., 678; palyg. E w a l d, Eroberung, I, 195—198 ir L o h m e y e r, Geschichte, I, 89—91.

miestų ir kolonizavimo reikalu. Mes kartą apie tai jau užsiminėme. Šaltiniai miestus mini prie kiekvienos tvirtovės, būtent, Torno, Kulmo, Marienverderio, pagaliau Elbingo. Kulno savivaldybės dokumentus kryžiuočių vadovybės išduotas jau 1233 metais. Elbingiečiai savo teisių raštą tegavo 1240-ais, o jį magistras patvirtino vos po 6 metų. Elbingą įkūrė liubekiečiai.

Elbingo miestiečiai (žinoma, tą vardą reikia imti plačiausia prasme) savivaldybės teisę perėmė iš gimtojo Liubeko, kuri istorijoje žinoma kaip lübisches Recht. Pastebėsime, jog lotynišką jos kodeksą naujajam miestui iš Liubeko parūpino jau mums pažįstaams Vilius Modenietis. Kulmas gi ir kiti paminėti miestai gavo vadinamą „Kulmo teisę“ (Kulmisches Recht), kuriai pagrindu daugiausia paimta Magdeburgo nuostatai[51]. Kulmas naujosioms kryžiuočių sritims pasidarė teisiniu centru. O galutinė instancija buvo Magdeburgas.

Kaip gi išrodė pagal Kulmo teisę kryžiuočių steigiamų miestų santvarka? Jie galėjo rinktis savo teisėją, bet jis turėjo atitikti kryžiuočių interesus. Nustatytos miesto savivaldybinės pajamos. Suteikiama daug žemių už miesto. Apibrėžiama laisvė nuo kariuomenės priverstinio apgyvendinimo. Ordinas neturi teisės pirkti namų, tegali priimti tik dovanai duodamus (Torne ir Kulme). Bet jam tiesiog priklauso ežerai, druskos šaltiniai, vebrai[52]. Suvaržoma žvejojimas ir miltų malimas. Taip pat ir medžiojimas. Sakysim, nuo užmušto ar sugauto žvėries (žinoma, valgomo) tam tikrą nustatytą dalį turėjo atiduoti artimiausiam kryžiuočių namui.

Žemę ordinas perduoda gyventojams, jų ir jų ainių amžinam naudojimui (Erbzinsgut, flämisches Erbbestandrecht). Mūsiškai tariant, amžinas činšas. Žemę kitam perleisti galima tik su tam tikromis sąlygomis. Buvo apsunkintas ūkių skaldymas. Be savojo, tegalima įsigyti tik vieną ūkį. Už valdomą žemę reikėjo eiti karo tarnybą. Būtent, už, mažiausia, 40 vienetų (Hufe) reikėjo stoti su pilnu apsiginklavimu, su šarvuotu arkliu ir drauge pasiimti bent dar 2 raitelius. Kas gi mažiau valdė, tam buvo privalomas lengvesnis apsiginklavimas ir apsišarvavimas (Plata, t. y., krūtinės šarvai). Tas viskas — kiekvienam kryžiuočių pareikalavimui. Tačiau jei bus kariaujama Kulmijos srityje. Kai karas eis už tos srities sienų, tuomet vokiečių kolonistai laisvi nuo žygio, jie gins vien savo kraštą. Pagaliau, ordino priklausomybės ženklui, kiekvienas žemės valdytojas kasmet (apie šv. Martyną) moka po vieną Kölno pfenigį arba 2 markes vaško. Jei kuris čia išskaitytų pareigų nevykdytų, miesto vadovybė į jo vietą pasodina kitą[53].

---

[51] Kai kurie miestai gavo tiesiog Magdeburgo teises.

[52] Net aukso ir sidabro kasyklos, taip pat, be geležies, visokie metalai (teoriniai).

[53] Krašte eina tik vadinami kulminiai pinigai. Denarai kalami tik iš gryno sidabro ir 60 šilingų turi sverti vieną markę. Pinigai atnaujinami kas 10 metų. E w a l d, I, 172—173.
Lauko vienetas — flandriškas (flämisches).

Pirmutinis atsitikimas, kuomet paskiram asmeniui suteikiama žemės yra iš 1236 metų (bent seniausias išlikęs toksai dokumentas). Tuomet magistras Balke tūlam žymiam vokiečiui (Dietrichui Tiefenau) suteikia 300 flandriškų vienetų, kas sudaro maždaug vieną kvadratinę mylią. Žemė užrašoma Marienverderio apylinkėje.

Apie tų miestų pobūdį mes jau kalbėjome. Matuojant šių dienų mastu, jie neprilygo nei kaimams. Taip pat nėra jokio pagrindo kalbėti apie didelį kolonistų skaičių. Vokiečiai gyventojai prūsų žemėje tuomet tik pradėjo kurtis. Kryžiuočiams-kariams tai buvo gyvas reikalas. Manyčiau, jog savieji kolonistai pirmiausia buvo reikalingi, kad kariuomenę aprūpintų maistu. Buvo ir kitokių, smulkesnių kariuomenės reikalų. Antras dalykas buvo turėti pačiame svetimame krašte savą vokišką atsparą. Pagaliau, reikėjo gi prisiugdyti savo karo jėgų. Juk kryžiuočių vienuolijos vadai negalėjo neįžiūrėti, kad remtis ir pasitikėti vien atsitiktiniais svečiais-maldininkais yra rizikinga. Taigi savos, vokiškos visuomenės kūrimas buvo toli numatančios politikos vaisius. Šis dalykas buvo sumizgęs su prūsų žemės nukariavimu. [54]

Iš to, kas anksčiau kalbėta apie miestus, verta pabrėžti štai kas. Tai naturalus ūkis. Savaime suprantama, naturaliomis pareigomis buvo paremta ir visa besikuriančios valstybės organizacija. Mes matome, jog čia beveik visiškai tas pat, kas buvo Lietuvos valstybėje.

Dabar vėl grįšime į karo veiksmus, kuriuos palikome prie Elbingo tivrtovės. Ji buvo Pomezanijos srities pavergimo simbolis. Dėl to prūsai spyrėsi, kiek galėjo. Kartą, pasak Olivos senosios kronikos, „su labai daug kariuomenės“ (cum magna exercitus multitudine) jie nugalėjo kryžininkus. Keršydamas magistras juos vijosi, bet į nelaisvę tepaėmė vieną žmogų. Verta įsidėmėti, jog iki šiol šaltiniai apie prūsus belaisvius beveik visiškai tyli. Kol kryžiuočiai atsilaikė ir galutinai įsitaisė Elbinge, kaip minėtas šaltinis sako, turėjo „daug ir vyriškai kovoti“. O Dusburgo veikale skaitome, jog jų kovų Pomezanijai užimti „niekas negalėtų tiksliai nei apsakyti, nei aprašyti“ (nullus posset ad plenum scribere vel dictare)[55].

Neprašytus svečius prūsai nuolat užpuldinėjo, ypačiai Varmos, Natangos ir Bartos sričių gyventojai[56]. Bet kryžiuočiai ir Europos maldininkai su jais nesileido į atvirą kovą, atseit, nėjo į krašto gilumą. Jie vykdė begalo gudrų planą, atseit, norėjo juos apjuosti vokiškų tvirtovių lanku, mat, tuomet jų atsparumas bus paraližuotas. Iš pietų ir pietvakarių kelias buvo užstotas. Dabar kryžiuočių vadovybė, turėdama pas save nemaža kryži-

---

[54] Ir Rusija, 1773—1795 m. užėmusi Lietuvą, lygiai taip elgėsi. Rusai, gyvenantieji apie Zarasus, Panevėžį ir Kauną, yra čion atkelti iš Rusijos gilumos ir tai daugiau po 1862—1863 m. sukilimo.

[55] SRP, I, 61; Oliv. s. kr., tnp. 678—9.

[56] Šių sričių apytikrės vietos buvo šitokios: Varma — tarp Aismarių, Pasarijos ir Pasmaro upių, Natanga — tarp žemutinio Priegliaus ir aukštutinės Alnos, pagaliau Barta — apie Gubrį ir aukštutinę Alną. Žiūr. žemėlapį.

ninkų, ryžosi stipriai atsisėsti ir vakaruose. Pasiunčia Aismarėmis stiprų būrį, kurio uždavinys buvo numatyti vietą naujai tvirtovei. Čia žiemryčiuose, kur sausuma buvo kyliu įsiterpusi į marias, jie rado stiprią prūsų pilį. Iš dviejų pusių buvo vanduo, o iš trečiosios ją saugojo balos ir šiaip vandenys. Saugumą dar padidino aplinkybė, jog žemė toje vietoje sudarė pusmylio pusiasalį, kuris į Aismares krito maždaug šimto metrų skardžiu. Šiame pakrašty ir buvo Varmių pilis (bene, kur dabartinis Balgos vardo kaimas). Ji buvo vadinama Wuntenowe, atseit, pagal apylinkę, kurioje stovėjo[57]. Vokiečiai nedrįso pulti tokių įtvirtinimų. Palikę prie savo laivų sargybą, jie, pasak Dusburgo, užpuolė „aplinkinius kaimus" (villas circumjacentes). Čia plėšė ir degino. (Pastebėsime, jog tai rodo, kad Aismarių pakraštys buvo gana tirštai gyvenamas. Pagaliau, dar vienas dalykas, nors čia prūsų žemė išėjo į, plyginti, didelį vandens plotą, vis dėlto buvo saugojama). Bet vietiniai gyventojai šoko ir, kaip Dusburgas rašo, visus vokiečius išžudė.

Tuomet sargybiniai paskubėjo pas magistrą ir pranešė nelaimę. Suorganizuota didelė kariuomenė, kuri, nuvykusi laivais, turėjo paimti stipriąją prūsų pilį. Išstatę, kur reikia, šaulius, kryžiuočiai pristatė prie sienų kopėčias ir mėgino įsiveržti. Nors ir specialiai buvo pasirengę šį uždavinį atlikti, tačiau iš jų pastangų nieko neišėjo. Čia bus prisidėjusi ir ta aplinkybė, jog prieš kryžiaus įsiveržėlius dabar ėjo išvien Varmos, Natangos ir Bartos sričių gyventojai. Ką vokiečiai daro? Pasinaudoja išdaviku. Jie patraukia į savo pusę pačios apgulamosios pilies viršininką Kodrūną (Kodrunus-Kodrune), kuris, slapta susitaręs, padeda priešams ją paimti (cooperatus est eis in impugnando castro). Žinoma, prieš šitokį šlykštų ginklą niekas negali atsispirti. Be galo būdingas dalykas, jog krikščionybės skelbėjai juo pasinaudojo, žengdami patį pirmąjį žingsnį į prūsų žemę, būtent, tik Rogowo pilies išdavikas jiems padėjo užvaldyti Kulmijos kraštą. Taigi Wuntenowė tenka kryžiuočiams. Tai įvyko 1239 m. vicemagistro Burlevino valdymo metu. Matyti, jos būta neblogos, jei užkariautojai patys čia įsitaiso, ją pavadina Balga ir padaro savo atsparos punktu.

Dabar prūsams tenka kovoti prieš savąją pilį. Tai begalinės svarbos punktas. Mat, pirmiausia, iš jo buvo galima kontroliuoti Aismares, kurios kaip tik priešpriešais Balgos, atseit, ties dabartiniu Lochstädtu anais laikais jungėsi su Baltijos jūra. Taigi Aismarės buvo pirmos reikšmės vieta prūsų laivams. Nebereikalo Dusburgas sako, jog, pastačius Elbingą ir Balgą, tas „užutekis buvo apvalytas nuo netikėlių užpuldinėjimų" (recens mare purgatum fuit ab insultu infidelium). Antra, Balga buvo raktas į Priegliaus žiotis, kelias gilyn į Varmą, pagaliau ir atsparos punktas

---

[57] Vėliau tas vardas sudarkytas į lotynišką Hunedą ir vokišką Huntenau.

[58] Olivos kronikoje turime capitaneus terrae Warmiensis, o pas Dusburgą — capitaneus Warmiensium. Vadinasi, išeitų, kad atskiros sritys turėjo vadus. Dusb.: dux belli, caput aliorum. Dusburgas jo vardą rašo Pyopsus, o Olivos kr. — Pyops. SRP, I, 62, 679.

Sambos užpuolimui. Dėl to nenuostabu, jei prūsai tuojau ją puolė. Varmos srities vadas, pasak Olivos s. kronikos, surinkęs „visą daugybę kariuomenės, kokią tik galėjo turėti", mėgino ją paimti[58]. Bet drąsusis vadas buvo nudėtas kryžiuočio strėlės, mat, nepaisė jokių atsargumo priemonių.

Šia proga Dusburgas kalba apie didesnio skaičiaus kilmingų prūsų pasidavimą ordinui. Girdi, jie pamatę, jog patsai „Dievas už brolius kovoja" (deum pro fratribus pugnare). Vokiečiai įsidrąsina ir mėgina skverbtis į krašto vidų rytų kryptimi. Pastato ant upelio malūną, kurį sustiprina kaip tvirtovę. Bet prūsai ją bematant sugriauja. Jie sukaupia jėgas ir nori nušluoti Balgos tvirtovę ir išlaisvinti Aismares. Varmos, Natangos ir Bartos sritys eina išvien. Karo akcijai vadovauja viena „didžiai galinga" (prępotens) Varmos giminė[59]. Veikiama planingai. Prieš vokiškąją pastato dvi savąsias tvirtoves[60]. Tuomet kryžiuočiams pasidarė riesta, iš savo Balgos jie bijo ir nosį iškišti. Tai rodo, jog jie be maldininkų iš Europos buvo visiškai silpnučiai. Dėl to vokiečiai džiaugte džiaugėsi, kai 1239 m. pabaigoje ar kitų pradžioje į pagalbą atvyko Braunšveigo hercogas Ottas (Heinriko Liūto vaikaitis). Jis atsivedęs, pasak Dusburgo, „didelę daugybę maldininkų" (cum multitudine copiosa peregrinorum). Tai apgultiesiems buvę „kaip šaltas vanduo ištroškusiam".

Nuostabu, jog ir tuomet nieko negalėjo išdaryti. Mat, prūsai kasdien užpuldinėjo ir visą iniciatyvą paėmė į savo rankas. Kryžiuočiai su savo talkininkais negalėjo nei pasijudinti. Jų vadovybė nuolat tarėsi, kas daryti. Prieš Otto atvykimą kryžiuočiai buvo nutarę palikti Balgą ir grįžti į senąsias tvirtoves. Tuomet jie griebiasi seniai išmėginto išdavimo. Dusburgas naiviai, bet drauge grubiai rašo, girdi, tą mintį įkvėpęs patsai Kristus. Tam reikalui panaudojamas žymus prūsas Pomanda, kuris buvo neseniai pakrikštytas. Tur būt jis gyveno kryžiuočių pilyje. Jisai nuvyksta į savo tautiečių stovyklą ir pasisako, esąs atsimetęs nuo krikščionybės. Jis pagelbėsiąs paimti Balgos kryžiuočius. Girdi, reikią tik apsupti vokiečių tvirtovę ir viskas bus baigta, kadangi apsuptieji nemėginsią gintis. Jo paklausę, į atvirą lauką prieš Balgą ištraukė jau minėtų trijų prūsų žemės sričių vadai su kariuomene[61]. To vokiečiams tik ir reikėjo — šoko ir sumušė, pasak Dusburgo, visus išžudę. Džiūgaudami dabar puolė anas dvi prūsų tvirtoves, kurios juos tiek privargino. Žinoma, paėmė ir pavertė pelenais. Tai įvyko 1240 m. pradžioje. Hercogas Ottas, apie metus išbuvęs Prūsuose, sugrįžo namo[62].

Epochinės reikšmės buvo Prūsijos kryžiuočių susijungimas su Livonijos kardininkų vienuolija. Priežasčių tam buvo keletas. Pirmiausia,

---

59 Pas Dusburgą Gobotini, o Olivos kronikoje — Bogatini. SRP, I, 63, 680.

60 Viena jų (castrum, castrum forte) pagal vietą pavadinta Partegal, o antra (propugnaculum) vardu neminima, bet stovėjo ant kalno Scrandonis (Schrando). Partegal vietoje vėliau randama dvaras Patkeinen (prie marių, šalia Hoppenbrucho). Ten pat.

61 Olivos kronika sako, kad lauke „ištiesę palapines" (extendissent tentoria).

62 SRP, I, 61—64, Oliv. s., 678—680; palyg. E w a l d, I, 235—6, II, 31—45.

šios valdoma sritis susisiekė su kaimynais, kurie savo nuolatiniais ir vis smarkesniais užpuldinėjimais darėsi juo toliau, juo labiau pavojingesni. Tokie rytuose buvo rusai. Žiemiuose grasino danai. Nuo seno čia įsigyvenę, jie siekė kardininkus išstumti. Karalius Valdemaras II gudria diplomatija buvo beišstumiąs kardininkus iš žiemių Estijos, kur jie turėjo daug žemių. Taip 1236 metų pradžioje popiežius įsakė, kad danams būtų išduota Revelio, Harrienno, Virlando ir Jervieno sritys[63], pagaliau, Virlando ir Revelio vyskupijos pavestos Lundo arkivyskupo globai. Nieko nepadėjo, kad Modenietis buvo palankus vokiečiams, kadangi pats popiežius šiuo atveju griežtai rėmė danų reikalavimus. Pagaliau, iš pietų nejuokais pakilo Lietuvos valstybė, kuri, kaip vėliau matysime, galutinai nulėmė kardininkų likimą.

Antras dalykas buvo sumažėjimas Europos pagalbos. Naująsias jėgas, ypačiai iš Vokietijos, natūraliai atitraukė prūsų žemėje stipriai atsisėdęs kryžiuočių ordinas. Viena, jis buvo arčiau, taigi patogiau vykti kryžininkams ir kolonistams, antra, savo vadų įtaka mokėjo Europoje susidaryti gerą vardą. Traukimą į Livoniją paveikė vienas grynai išorinis veiksnys. Kadangi čion nuvykti buvo galima tik jūra, tai Danijos Valdemaras II vienu tarpu buvo užblokavęs Liubeko uostą.

Pagaliau, labai galimas daiktas, prisidėjo ir 1229 m. įvykusi garsingojo Rygos vyskupo Alberto mirtis. Jis, nors su kardininkais kai kada pykdavosi, bet sugebėdavo iš Europos partraukti naujų jėgų. Mat, būdamas gabus vyras ir pirmos eilės organizatorius, jis turėjo autoritetą tiek popiežiaus, tiek imperatoriaus dvare. Albertas Livonijos valstybės užsimezgusį organizmą sugebėjo palaikyti ir plėtoti. Be to, kardininkai turėjo nuolatinių kivirčų su Rygos vyskupu. Ir iš viso jų vienuolija valdė žemes (⅓ nukariautų sričių) vietinių vyskupų priklausomybėje.

Turint galvoje dar vietinių gyventojų nedraugingą nusistatymą, mums bus suprantama, jei ilgametis kardininkų magistras Volquinas užmezgė su kryžiuočiais susijungimo derybas. Pirmutinė kregždė čia pralėkė bene 1231 metais[64]. Bet Hermannas Salza, kaip apsukrus politikas, nesiskubino priimti Volquino pasiūlymo. Nors ir neatmetė susijungimo plano, girdi, reikią pasitarti su valdomaisiais vienuolijos organais. Kai klausimas buvo pajudintas 1235-ais metais, vyriausias magistras buvo sukalbamesnis. Tuomet Salza pasiuntė du savo vienuolius, kad ištirtų būklę vietoje[65]. Kitų metų pavasarį juodu sugrįžo su trimis kardininkų įgaliotiniais. Tuomet Marburge buvo sušauktas kryžiuočių ordino visuotinis susirinkimas, kur

---

63 Drauge Rygos vyskupas ir miestas turėjo atsižadėti teisių į Wieką ir Oeselį. Taigi danai buvo išplėtę savo valdžią maždaug iki Narvos upės. Pastebėsime, jog juos patys vokiečiai buvo pasikvietę nuraminti sukilusių estų.

64 Drįstu spėti, jog sumanymui kilti bus prisidėjęs ir judrusis Vilius Modenietis. Mat, jis buvo popiežiaus legatas prūsų žemei ir Livonijai, vadinasi, lyg ir abiejų tarpininkas. Tuo metu pagaliau jis buvo atvykęs į prūsų kraštą.

65 Altenburgo komturą Ehrenfriedą Neuenburgietį ir Nagelstädto komturą Arnoldą Neuendorfietį.

abu pasiuntiniai blogai atsiliepė apie Livonijos vienuoliją, girdi, nesą vienuoliškos drausmės[66]. Dėl to nieko apie susijungimą nenutarta, ypačiai, kad nedalyvavo vyriausias magistras, kuris šiuo metu buvo užimtas imperatoriaus Lombardijos krašto reikalais. Supažindinti su šiuo reikalu vyriausio magistro vyksta visuotinio sus-mo delegacija (joje vienas Livonijos atstovas). Su Hermannu Salza pasitarimas įvyko Vienoje. Čia, dalyvaujant keletui ordino atstovų, jis pasisakė už abiejų vienuolijų sujungimą. Gal čia vyriausią magistrą buvo paveikę prūsų kryžiuočių pasisekimai.

Reikėjo gauti tik popiežiaus sutikimą. Kadangi Salza ir šiaip turėjo pas Bažnyčios galvą reikalų, tai buvo gera proga gauti reikiamą patvirtinimą. Drauge vyko kryžiuočių ir kardininkų atstovai. Popiežius tuomet buvo Viterbe. Čia, dalyvaujant nemaža žymių asmenų, 1237 m. gegužės 12 d. popiežius iškilmingai sujungė abu ordinus. Susijungimą paskubino pereitų metų rugsėjo 22 d. pralaimėjimas, kur lietuviai ties Šiauliais visiškai supliekė kardininkus su jų pagelbininkais — maldininkais. Lietuvių galybė čia pasirodė visame pilnume. Ji galėjo grėsti ir kryžiuočiams prūsų žemėje. Tuomet Hermanas Salza pasidarė nuolaidesnis ir sutiko danams perleisti šiaurinę Estiją (mat, kardininkai įsiliejo į kryžiuočius su visomis savo žemėmis). To būtinai reikalavo Valdemaras II, kuris, turėdamas didelę įtaką kūrijoje, jau anksčiau iš popiežiaus buvo išsirūpinęs tos srities dovanojamus raštus. Danijos karalius apskritai buvo priešingas susijungimui ir ta kryptimi popiežiaus dvare kryžiuočiams darė sunkumų[67].

Kad ordinų susijungimui turėjo įtakos Šiaulių kautynės, be kitko, rodo ir tai, jog, pasirašius reikiamus dokumentus, prūsų kryžiuočių magistras tuojau su 60 riterių išskubėjo į Livoniją[68]. Dokumentai tyli, kad Vilius Modenietis būtų dalyvavęs susijungimo reikale. Tačiau, kaip jau užsiminėme, atrodo, jis čia bus suvaidinęs nepaskutinį vaidmenį. Jį 1234 m. pabaigoje ar 35-tų pradžioje randame prūsų žemės pasienyje, o 1237-tais jis važinėja po Livoniją. Kad susijungimo metu jis nebuvo kūrijoje, tai mažai ką reiškia, mat, svarbiau yra akto parengimas, o ne patsai oficialus pasirašymas[69]. Čia reikia pastebėti, jog ir po susijungimo Livonijos kryžiuočių teisinė padėtis nepakito, mat, jie čia liko, kaip buvę, vyskupų valdžioje (ordino ir vyskupų žemių santykis $1/3$—$2/3$).

Ką gi iš tikrųjų reiškė Pavyslio ir padauguvio vokiečių karinių vienuolijų susijungimas? Šis organizacinis susijungimas logišku ir kariniu būtinumu siekė sujungti ir abiejų teritorijas. Nemuno žiotys ir visas lietuviškas pajūrys į pietus ir į žiemius dabar atsidūrė tarp kryžiuočių replių. Jie atkakliai siekė tą plotą užvaldyti, atseit, pasidaryti pagal Baltijos

---

[66] Vadinama Alberiko kronika, 1232 metus aprašydama, sako apie kardininkus: Cum sint marcatores et divites, et olim a Saxonia pro sceleribus banniti, jam in tantum excreverant, quod se posse vivere sine lege et sine gere credebant. SRL, I, 323.

[67] Ewald, I, 200—226; palyg. Lohmeyer, I, 93—96.

[68] Palyg. Lohmeyer, 95—96.

[96] Palyg. Viliaus maršrutą SRP, III, 124—126.

bangas laisvą kelią nuo Vyslos iki Dauguvos. Karinė ir diplomatinė kova su Lietuva vyko beveik 200 metų. Bet Vytautas Melnežerio sutartimi (1422) Palangos kyliu amžinai perskyrė kryžiuočių valstybės kūną. Be pakankamo pagrindo yra nuomonė, būk Švitrigaila (Vytauto papėdininkas) visą pajūrį būtų atidavęs kryžiuočiams. Buvo vien toksai pastarųjų siekimas ir pastangos. Per 11 metų karą ordino su Lenkija (1455—1466) žemaičiai patys vieni, nesiderindami su Vilniaus politika, jėga mėgino paimti net ir Klaipėdos pajūrį. Čia reikia pabrėžti, jog pajūrinės lietuvių pastangos ir Palangos — Šventosios juosta buvo užtvanka svetimiems kolonistams ir, apskritai, svetimai įtakai didesne banga siūbtelti į šiaurę. Tas palengvino sąlygas išlikti latvių ir estų tautoms. Kitaip, jos neabejotinai būtų susilaukusios prūsų likimo. Šitai pažiūrai aiškiai pritarė ir prof. dr. Z. Ivinskis („Todėl tas žemės lopas ir tolimesniuose santykiuose turėjo didelės reikšmės ne tik lietuvių, bet ir latvių tautai. Daug tiesos yra tame teigime, kad ordino teritorijas perskyrus, vokiečių įtaka (tarp kitko kolonizacija) Livonijoje negalėjo eiti sėkmingai. Tuo būdu latvių tauta iš dalies buvo išgelbėta nuo prūsų likimo, nuo pavojaus paskęsti germanizmo jūroje“[70].

Po Salzos mirties (1939. III. 20) vyriausiu magistru buvo išrinktas Konradas, Tiuringijos landgrafo Hermano sūnus. Įdomus jo kelias į kryžiuočių vienuoliją, kuris atskleidžia antrąją anų laikų veidrodžio pusę. Mirus vyriausiam broliui, šv. Elžbietos vyrui Liudvikui, Konradas valdė už mažametį jo sūnų. Tai kraujo ir kardo valdovas. Vieną kartą Mainzo arkivyskupą sugriebė už plaukų ir užsikėsė kardu. Paskui paėmė jo pilį (Fritzlarą), kurią be pasigailėjimo griovė ir degino. Bažnyčios išplėštos, jų turtai, pagražinimai, liturginiai drabužiai ir net šventųjų relikvijos išmėtytos. Į nelaisvę paimta vyskupas ir nemaža aukštų dvasininkų. Taigi šis vyras paskui atgailaudamas gavo popiežiaus išrišimą ir, jo patariamas, įstojo į kryžiuočių vienuoliją. Be galo reikšminga, jog drauge pasidarė vienuoliais ir jo negarbingų žygių draugai Hartmannas Heldrungenas (von Heldrungen) ir Dietrichas Grüningenas (von Grüningen), kurių pirmasis vėliau bus vyriausiu magistru, o antrasis — Livonijos viršininku[71].

4. Pirmasis prūsų sukilimas

Paėmus Vuntenovę ir joje įrengus Balgą, kryžiuočiai, galima sakyti, turėjo laisvas rankas Varmoje, Natangoje ir Bartoje. Balgos vardas reiškė

---

[70] J. Matusas, Iš kur vokiečiai Maž. Lietuvoje?, „Trimite“, 1935, Nr. 39; nuomonė pakartota ten pat, 1936 Nr. 2 (Vyt. kovos dėl Klaipėdos; „Vaire“, 1936, Nr. 6 (Athenaeumo recenzija), „N. Romuvoje“, 1937, Nr. 48 ir „Šaulių kalendoriuje 1939 metams“); Zen. Ivinskis, Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų, „Athenaeume“, 1935, t. VI, 84, 108, (išėjo 1936 m.); J. Matusas, Kryžiuočių susijungimo su Livonijos kardininkais 700 metų sukaktis, „N. Romuvoje“, 1937, Nr. 48.

Faktiniam susijungimo aprašymui pagrindinis veikalas yra Ewaldo, Die Eroberung, I, 200—226. Daugiau ar mažiau jį rezimuoja prof. Ivinskis (Saulės — Šiaulių kautynės etc., „Karo Archyve“, 1936, t. VII, 45—46) ir S. Sužiedėlis (Kautynės ties Šiauliais 1236, „Athenaeume“, 1935, VI, 47—48).

[71] Ewald, II, 2—10.

ir tų sričių užvaldymą. Pasak Dusburgo, prūsai „negalėjo nei atsikvėpti" (non poterant respirare). Tas pats autorius teisingai sako, jog tų sričių gyventojai pasidavė tik būtinumo verčiami, girdi, „iš būtinumo padarė dorybę" (fecerunt de necessitate virtutem). Vokiečiai ir čia pritaikė savo įprastinę formą, atseit, valdyti iš tvirtovių. Natangių srityje išdygsta Kreuzburgas (kur dabar to vardo miestelis), Bartoje — Bartenšteinas, Rösselis ir Vaistotepilis. Tur būt tuo metu pradėta statyti Varmos srityje Braunsbergas ir Pomezanijoje Heilsbergas. Pagal Lohmeyerį tos pilys bus atsiradusios 1241 m., taip linkęs manyti ir Ewaldas. Bet vis dėlto iš Dusburgo neaišku, kuomet, būtent, tos pilys pastatytos. Girdi, jos pastatytos „laikui bėgant", kaip jis rašo, successivis temporibus. Vadinasi, jos buvo statomos ne vienu metu.

Kryžiuočiai pasirūpino dar vienu dalyku. Jie partraukė kolonistų. Ana, Dusburgo veikale skaitome: „kilmingieji ir feodalai, kurie šią žemę padėtų užvaldyti, iš Vokietijos atėjo su savo visais namais, šeima ir giminėmis" (...nobiles et feodatarii, qui de partibus Alemanie cum omni domo et familia et cognacione venerunt). Girdi, jie pristatę „daugiau pilių" (alia castra). Be abejo, čia buvo sutvirtintos ūkio sodybos. Tų kolonistų vardus, pasak Dusburgo knygos, vienas Dievas težinąs.

Pagaliau buvo sutvarkytas ir trečias dalykas. Tai buvo, pasakyčiau, visuomeninis vietinių gyventojų pririšimas prie kryžiuočių valdžios. Iš prūsų buvo paimti įkaitai. Dabar kryžiuočiai manė, jau visiškai paėmę savo valdžion plotą į rytus nuo Aismarių, kuris baigėsi Alnos ir Gubrio upių slėniu. Dusburgas džiaugdamasis rašo, girdi, „tikinčiųjų būrys pradėjęs daugėti" ir „Dievo garbinimas" plisti. Bet lengva numanyti, jog pilys, įkaitai ir kolonistai tėra išoriniai dalykai. Kitaip sakant, jie nepalietė prūsų vidaus. Šie žmonės nebuvo įsitikinę naujosios tvarkos teisingumu. Vadinasi, jie savo dvasia bei vidumi nebuvo pasidavę. O tai ir yra pats svarbiausias dalykas. Prūsai sukilo.

Iš pradžių jie tik kliudė patiems kryžiuočiams ir jų atkviestiems kolonistams. Pasak Dusburgo, jie tegalėję naktimis žemę dirbti, bet ir tuomet derlių pasiimdavę prūsai. Pagaliau, 1242 m. vasarą užimtųjų sričių gyventojai atvirai sukilo. Buvo veikiama apgalvotai ir planingai, sakysim, sukilimas įvyko viena diena. Iš pradžių buvo užpulti kryžiuočiai vadinamoje „žemutinėje Prūsijoje", atseit, į rytus nuo Aismarių. Pasigailėjimo nebuvo: kas buvo nužudytas, kas paimtas į nelaisvę. Ypač buvo įsiutę ant kolonistų iš Vokietijos. Visas mažesnes tvirtoves sugriovė ar sudegino, atsilaikė tik Balga su Elbingu.

Paskui persimetė į „aukštutinę Prūsiją", atseit, į pavyslį. Ir čia toks pat likimas ištiko neprašytus svečius. Kas buvo pastatyta, pavirto pelenais. Beliko tik pačios didžiosios tvirtovės, būtent, Tornas, Kulmas ir Rehdenas. Pasak Dusburgo, buvę paklota apie 4.000 kryžiuočių ir jų atsikviestų vokiečių. To kronikininko stilium bekalbant, visa prūsų žemė buvo „pasruvusi krikščionių krauju" (Christianorum sanguine rubricata).

Kas sukilėlius įkvėpė? Kas sukurstė žudynes? Pasak maldingojo Dusburgo, „senasis žaltys, nuodingasis smakas“ (serpens antiquus, draco venenosus). Kitaip sakant, velnias. Tai buvęs pats pirmasis judintojas. O sukilimą vykdęs ir organizavęs Pomeranijos kunigaikštis Svantopolkas. Apie šį pastarąjį taip manė visi senesnieji autoriai, net ir tokis Ewaldas. Bet iš tikrųjų pajūrio aisčius sukėlė ant kojų laisvės ir tėvynės meilė, kerštas už nužudytus savo brolius, sunaikintą turtą, pagaliau, gyvas reikalas. Juk jie, būdami nuo amžių suaugę su šia žeme, buvo vejami lauk, o kurie liko, buvo kietai suimti kryžiuočių valdžios replių. Kai svetimieji atsisėdo ant Aismarių krantų, tai, galima sakyti, buvo paliesta pati prūsų žemės širdis. Vadinasi, grėste grėsė pražūtis visam kraštui. Pagaliau, niekas neiškėlė, jog buvo ir, sakysiu, fizinis bei ekonominis sukilimo akstinas. Mat, beveik visiškai tikrai galima spėti, jog iš kryžiuočių užimtųjų sričių didelė dalis prūsų karių išsikėlė į dar neužimtąsias ir susitelkė kur nors pasienyje.

Žinoma, negalima neigti, jog prūsus galėjo pasiekti ir mongolų antplūdžio aidas. Mongolų tauta, pakilusi iš Azijos lygumų, užėmė Kinus, vidurinę ir rytinę Aziją. Paskui per Kaukazą įsiveržė į pietinę Rusiją, kur 1224 m. visiškai sunaikino rusų kariuomenę. Taigi, mongolų valdovas Čingis Chanas sukūrė valstybę, kokios nebuvo nei prieš jį, nei po jo. Jam mirus, sūnūs ir anūkai triuškinančius nukariavimus varė toliau. Rusijos kunigaikščiai buvo nugalėti (1237), krito ir vyriausias Kievo miestas. Taip rusai pateko į mongolų vergiją, kurioje išbuvo daugiau per 200 metų. Baisioji kariuomenė veržėsi toliau: viena dalis per Karpatus pasiekė Vengriją, o kita nusiaubė aukštutinės ir vidurinės Vyslos sritis. O krikščioniškoji Europa tuomet (1241) beprasmiškai blaškėsi imperatoriaus su popiežium, pagaliau paskirų kunigaikščių vaidų ir karų voratinklyje. Mongolai per Oderį pasuko į žemutinę Sileziją. Grėsė Europos tautoms užplūdimas. Šį gaivalingą traukimą prie Liegnitzo 1241 m. pavasarį sulaikė Breslavo kunigaikštis Heinrichas II, nors ir patsai čia galvą padėjo. Dar kartą pastebėsime, jog apie tiesioginį mongolų paveikimą į prūsus negali būti kalbos. Prie Aismarių galėjo ateiti tik jų aidas.

Nei Pomeranijos Svantopolkas nesukėlė didžiojo prūsų sąjūdžio. Jis kariavo su tais pačiais kryžiuočiais savarankiškai. Kaip žinome, prie Žirgūnos jis kovojo prieš prūsus, kaip kryžiuočių sąjungininkas. Ilgainiui jis susivaidijo su jaunesniais savo broliais Somboru ir Ratiboru. Šiuodviem prieš Svantopolką kai kada padėdavo ir ordinas. 1238 m. Svantopolkas vis dėlto su kryžiuočiais susitarė. Kad tarp jų neiškilo atviro karo, bus daug prisidėjęs Vilius Modenietis, kurį 1239 m. pradžioje užtinkame Dancige[72].

Bet šiaip ar taip, Pomeranijos valdovas stiprėjo. Jis nusimetė priklausomybę Mozūrijos kunigaikščio. Paskui kariavo su Konrado sūnum Kazimieru. O ant Vyslos krantų nuo seno Svantopolkas turėjo su kryžiuočiais pasienio incidentų ir net susikirtimų. Pagaliau, apsukrusis valdovas nega-

[72] Ewald, I, 237; II, 10—28.

lėjo nematyti, kad prie tos upės išaugo nauja galybė, kuri visu kūnu šlijo į jos žiotis, na, ir grėsė pačiai Pomeranijai. Ypačiai dabar, kai kryžiuočiai pamažu glemžė prūsų žemę, savo žingsnius žymėdami tvirtovėmis.

Svantopolkas prieš kryžiuočius pradėjo veikti jau 1242 m. vasarą. Jis sustiprino savo pavyslio pilis ir iš čia puldinėjo laivus, kurie kryžiuočiams vežiojo maistą. Taip jiems buvo atkirstas kelias iš senosios Kulmijos srities, kur jau buvo įsigyvenę, be to, į Elbingą ir Balgą. Vadinasi, toms pilims pradėjo stigti maisto, juoba, kad ir prūsai sukilo. Ką daro vokiečiai? Jie susijungia su Konradu ir jo dviem sūnumis Kazimieru ir Boleslovu prieš Svantopolką. Be to, prie jų prisidėjo ir abu nepatenkinti pastarojo broliai, atseit, jau mums pažįstami Ratiboras ir Samboras. Žinoma, Pomeranijos valdovas nepajėgė atsilaikyti ir 1243 m. pradžioje, tarpininkaujant Viliui Modeniečiui, buvo priverstas padaryti taiką[73]. Čia jis kryžiuočiams turėjo pažadėti pagalbą prieš pagonis. Kaip laidą, pavedė ordinui vieną pilį, be to, turėjo palikti vokiečių rankose kelis didikus, pagaliau ir savo sūnų Mestviną.

Po naikinančių puolimų prūsai kiek atlyžo. Mat, jie buvo atsimušę į stiprias tvirtovių sienas, na, ir pavargo. Bet greitai pakilo antroji sukilimo banga. Dabar prūsai pritraukia ir suduvius (Dusbusgas — cum neophitis apostatis terre Prussie et Sudawitis; Oliv. s. kronika — omnes Pruteni... et etiam Sudovienses. SRP, I, 73, 682)[74]. Ši didelė kariuomenė apgula Kulmą, bet nepaima. Taip pat neįkanda Torno ir Rehdeno. Iš viso atrodo, jog šiuo atveju sukilėliai norėjo sulaužyti vokiečių atsparos punktus. Kai tas nepavyko, jų jėgos patraukia pavysliu žemyn, žinoma, viską pakeliui naikindamos. Nakčiai buvo sustoję prie liūno, kuris įsilieja į klampų Renseno (dabar Rondsen, žemiau Kulmo) ežerėlį. Kryžiuočiai tykojo. Kai viena kariuomenės dalis priėjo klampiąją vietą, jie užklupo antrąją, kurią privertė bėgti. Bebėgančius kapojo. Bet čia jie ant kalnelio susitiko kitą prūsų jėgų dalį. Tie puolė ir vokiečius visiškai sumušė, būtent, krito buvęs maršalas Dietrichas Bernheimas, nemaža vienuolių-riterių ir apie 400 šiaip karių. Išsigelbėjo vos saujelė. Iš Torno atskubėjo pagalba, bet ir tuos prūsai išsklaidė. Jiems teko didelis grobis ir, anot Dusburgo, daug moterų ir vaikų kaip belaisviai. Kautynės buvo 1243 m. birželio 15 d. Kryžiuočiai labai nusiminė. Dusburgas jiems deda į lūpas nevilties žodžius: „Tad ko gi mums dar gyventi?"

Maždaug tuo pačiu metu pradėjo kariauti ir Svantopolkas. Pagal Dusburgą išeina, kad tas vyras „pilnas nedorybės" sukurstęs prūsus. Bet tai greičiausia dėl to, kad norėjo kiek galima daugiau jį apkaltinti. Tiesa

---

[73] Modenietį Dusburgas vadina vėlybesniu popiežium Aleksandru IV. Gal būt, norėdamas padidinti jo darbų orumą, na, ir pagerbti už kryžiuočiams aiškų palankumą. Iš tikrųjų gi žinome, kad Vilius, Modenos vyskupas nuo 1244 m. buvo Sabinos vyskupu ir kardinolu. Žiūr. Dusburgą ir Toeppeno pastabas SRP, I, 68 ir past. 1.

[74] Tariam. Hermanno V. S. pranešimas turi: „ein grosz Heer von den Littawen u. v. den vernogerten Preussen. E w a l d, II, 105.

atrodo Olivos senosios kronikos, kuri aiškiai sako, jog Pomeranijos valdovas pradėjo kariauti po prūsų pasisekimų. Tur būt tarp jo ir kryžiuočių buvo kilę nesutikimų dėl sutarties sąlygų. Dabar Svantopolkas laikosi senosios taktikos, kuri ordinui buvo begalo skaudi. Jis užkerta kelią Vysla. Jei pridėsime, kad vietiniai gyventojai pastojo sausumos kelią, tai kryžiuočiams susisiekimas su Elbingo ir Balgos tvirtovėmis buvo atkirstas. Gera strategija!

Pomeraniečiai laivais persikelia per Vyslą ir savo ruožtu apgula Kulmą. Miesto gyventojai su Svantopolku įsileidžia į derybas. Suo juo derėtis vertė baisi apgultųjų būklė. Ją Dusburgas vaizdingai išreiškia keliais žodžiais: „Pasigailėk, Viešpatie, savo tautos!“ (parce, domine, parce populo tuo).

Būklė pasidarė, galima sakyti, beviltiška. Jei ne Europos neišsemiama pagalba, dabar patiems kryžiuočiams prūsų žemėje būtų reikėję pastatyti kryžių. Patsai Dusburgas atvirai rašo, girdi, „tikėjimo ir tikinčiųjų reikalas greitai būtų žlugęs“ (negocium fidei et fidelium breviter ibi periret). Tuomet iš Kulmo siunčiami aliarmo šauksmai į Austriją, Vokietiją, Čekiją, Lenkiją. Savaime suprantama, šokta ir prie popiežiaus. Inocentas IV iš Liono nuo 1245 m. vasario pradžios išsiuntinėjo įvairiomis Europos kryptimis daug atsišaukimų[75]. Girdi, tik iš vardo krikščionys pomeraniečiai, susidėję su lietuviais ir prūsais, norį sunaikinti kryžiuočių valstybę. Žinoma, primenama toki pat atlaidai, kaip už kelionę į Šventąją žemę. Pačiam Svantopolkui pagrasinama ekskomunika. Apie viską Roma tur būt buvo informuota Modeniečio.

Šauksmai nenuėjo negirdomis, kadangi jau buvo perdaug graudūs, pagaliau, visi buvo sukrėsti vos neužgriuvusios mongolų nelaimės. Kryžiuočių žygį į prūsus skelbti buvo pavesta domininkonams: atitinkamus įsakymus gavo Vokietijos, Čekijos, Lenkijos ir Pomeranijos provinciolas, taip pat tokis pat viršininkas Danijai, Švedijai ir Norvegijai. Čia galime pastebėti, jog popiežius Inocentas atnaujino Grigaliaus IX privilegiją, būtent, visa žemė, kurią kryžiuočiai valdo ir dar iš pagonių atims, amžiniems laikams atiduodama jiems ir imama ypatingon Šv. Sosto globon. Raginta ir aukoti turtų kryžiuočių vienuolijos naudai.

Iš Austrijos atsiuntė karių hercogas Fridrichas. Būrį atvedė Heinrikas iš Lichtenšteino. Atvyko ir iš Lenkijos. 1244 m. vasarą grįžo magistras Poppo von Osterna, suprantama, su nemažais būriais iš įvairių Vokietijos provincijų. Tuomet tik kryžiuočiai įsidrąsino ir pradėjo pulti. Nuteriojo didelę dalį Pomeranijos. Bet prūsų žemėje nėjo taip lengvai. Kryžiuočiai su maldininkais puolė užtvarą, kurią prūsai buvo padarę tarp Marienverderio ir Elbingo. Mat, ji kirto sausumos kelią tarp vokiečių tvirtovių. Jei atsiminsime, kad Svantopolkas buvo užblokavęs Vyslą, tai bus suprantamas kryžiuočių noras bent sausumos kelią išlaisvinti. Prūsų užtvarą

---

[75] Daugiau kaip pusantrų metų nebuvo popiežiaus.

paima. Tačiau šie, sukaupę jėgas, vėl ją atsiima. Tuomet jungtinė kryžiuočių kariuomenė netoliese pasistato Christburgo tvirtovę, žinoma, tam pačiam susisiekimo saugumui. Prūsai mėgino ją pulti, bet nepavyko.

Kaip su Pomeranijos valdovu? Kai jis pamatė, kad priešininkai gavo daug paspirties iš Europos, tai, patogumo dėliai, 1244 metais su ordinu padarė paliaubas. Bet jų nesilaikė. Dar tais pačiais metais jis įsiveržia į lenkiškąją Kujaviją, kuri buvo kryžiuočių sąjungininkė. Paskui jis rūpinasi, kad vokiečiai nepralįstų vandeniu. Tam prie Vyslos pastato porą tvirtovių, gaudo vokiečių laivus, kuriais jie vežė maistą ir šiaip reikmenis į Elbingą ir toliau. Beje, Svantopolkas buvo manęs pulti ir šį punktą. Bet atvykęs čia pamatė daug karių, dėl to pasišalino. Tuo tarpu, kaip rašo Dasburgas, tai buvusios persirengusios moterys. Girdi, tokių atsitikimų paskui ir daugiau buvę (pluries in aliis locis).

Bene tais pačiais 1244 m. įvyko dvejos vandens kautynės. Pomeranijos valdovas puolė kryžiuočių laivus, kuriais buvo palaikomi ryšiai ir vežamas maistas į Elbingą. Pirmą kartą (tai įvyko žemutinėje Vysloje) vokiečių buvo 3 laivai, o pomeraniečių 20. Antrą kartą (dabar jau ties Kulmu) kryžiuočius puolė 10 laivų. Varomoji jėga buvo irklai ir būrės. Mes ir vėliau matysime, jog, prūsus nukariaujant, abi šalys naudojosi laivais.

Prieš Pomeranijos kunigaikštį stojo popiežius su dvasiniais ginklais. Jam parašė griežtą įspėjimą ir grasinamą laišką (1245). Pagaliau į vietą pasiųstas Viliaus, dabar jau Sabinos vyskupo ir kardinolo, pakelionas domininkonas Heinrikas. Jam įsakyta, kad kryžiuočių vienuoliją remtų visokiais būdais. Ana, visiems, kurie kryžiuočiams padėjo statyti tvirtoves, buvo duodama... 20 dienų atlaidų. Čia visi, kurie buvo ekskomunikuoti, galėjo gauti atleidimą bei dovanojimą. Mat, šiuo metu vokiečiai ne ką tegavo iš Europos. Čia tur būt daug prisidėjo žūtbūtinis Inocento IV susikirtimas su Romos imperatorium Fridrichu II (Liono sus-me 1245. VII. 17 pastarasis atstatytas). Taigi mes dar kartą gauname įsitikinti, kad kryžiuočiai, kai tik sustodavo iš Europos pagalba, tuojau subliukšdavo. Vokiečius silpnino ir vyr. magistrų pasikeitimas. Mat, Gerhardas Malbergas buvo priverstas atsistatydinti. Priežastis tur būt buvo nevienuoliškas gyvenimas. Įtužęs jis paskui įstojo į kryžiuočiams priešingą templininkų ordiną. 1244 m. vasarą vyriausiu magistru buvo Heinrikas Hohenlohe.

Jis patsai atvyksta į Prūsiją. Tai rodo, kad būklė buvo bloga. Popiežius, kaip ir seniau, kviečia maldininkus. Bet jo nuomonė dabar kiek pasikeitė. Ana, 1245 m. Inocentas IV siunčia į prūsų žemę naują legatą Opizą, kuris pakeičia jau mums pažįstamą Heinriką. Jam duodamos jau ne tokios griežtos instrukcijos, būtent, kalbama ne apie ekskomunikas, bet apie kariaujančių sutaikinimą. Įsakmiai minima ir sukilę prūsai, kurie vadinami naujakrikščiais. Jei grįš į Katalikų Bažnyčią, jiems užtikrinama ir pakartojama

visos lengvatos, kurias buvo žadėjęs Inocentas III, Honorius III ir Grigalius IX. Naujasis legatas atvažiuoja su labai plačiomis teisėmis, atseit, galėjo elgtis beveik savarankiškai. Vakarų Europos ir popiežiaus politikos pakitimui, manyčiau, bus padaręs įtakos patsai karas. Kai kryžiuočiams nepavyko apsidirbti su sukilėliais ir Svantopolku, tai norėta pataisyti santykius derybomis.

Iš tikrųjų, 1246 m. sueita į kontaktą su Pomeranijos kunigaikščiu. Kadangi paliaubų sąlygų niekas nenorėjo vykdyti, tai ir pastovios taikos neatsiekta. Kitų metų rudenį mėgino taikinti, kaip trečiųjų teismas, Gniezno arkivyskupas ir Kulmo vyskupas. Abi šalys sutiko su sąlygomis. Bet kadangi ir tuomet kryžiuočiai neskubėjo išduoti Svantopolkui jo sūnaus Mestvino, tai ir šiuo atveju karas nepasibaigė.

Naujasis magistras Heinrikas iš Veidos atsivedė iš Vokietijos būrį karių[76]. Žinoma, tuoj duota darbo. 1247 m. Kalėdų naktį puolama viena prūsų pomezaniečių pilis, kuri stovėjo vietoje vėlesnio Christburgo. Priešai naktį perlipo sienas ir įgulą išžudė ar paėmė į nelaisvę. Maldingasis kunigas Dusburgas rašo, kadangi pilis paimta per Kalėdas, tai, girdi, ji pavadinta Christburgu, t. y., Kristaus pilimi. Apskritai Dusburgas į žiaurių karų istoriją periodiškai įpina šventų ir stebuklingų dalykų. Sakysim, Kulme mirštąs vyras pasakoja žmonai, kad matęs, kaip Marija smilkiusi užmuštųjų kūnus ir jam liepusi džiaugtis, kad teksią mirti.

Svantopolkas įsibrovė į Kujaviją ir grįžo dideliu grobiu nešinas ir su daug belaisvių. Dabar eilė paimtam Christburgui. Čia kunigaikštis drauge su prūsais. Parengiamas gudrus planas. Viena kariuomenės dalis pilį puola iš pryšakio, antra iš užpakalio. Reikia pastebėti, jog stipresniąją tvirtovės vietą puolė prūsų vadai. Bematant laimi ir, žinoma, pasišvaisto su kardu. Pasak Dusburgo, kryžiuočiai dėl to „baisiai išsigando“ (graviter perturbati). Mat, kaip tas oficialus kryžiuočių kronikininkas rašo, „tų giminių kietų sprandų negalima palenkti tikėjimo jungui, jei tos niekšingos tautos viduryje neturėsime tvirtovės“ (indomita colla istarum gencium non possent fidei subjugari, nisi in medio nacionis ejus perverse haberent castrum). Bet vokiečiai nenusimena, nes turi daug svečių-maldininkų. Jie tame pačiame Pomazanijos krašte (ant kairiojo Žirgūnos kranto) pasistato to paties vardo pilį, tik kitoje vietoje.

Prūsai norėjo sugriauti ir naująją pilį. Manyta apsupti su didele kariuomene ir laikyti, kol įgula pasiduos. Visa nelaimė, kad kariuomenės dalys nekartu atėjo. Svantopolko čia visai nebuvo. O ir prūsai pirmiausia pasiuntė prie tvirtovės mažą dalinį. Dusburgas duoda įdomią smulkmeną

---

[76] Jis anksčiau buvo buvęs magistru, bet buvo išvykęs į Vokietiją. Prūsų kryžiuočių šakai dar 1247 m. pradžioje vadovavo Poppo Osternietis. Kai grįžo senasis viršininkus, jis pasitraukė. Bet ir Heinriko magistravimas buvo neilgas. Ana, jau 1248 m. vasarą užtinkame magistrą - vietininką Heinriką Honsteiną. Tuo pat metu tikruoju prūsų kryžiuočių magistru yra Dietrichas Grüningenas, kuris su maža pertrauka iki šiol 8 metus vadovavo Livonijos ordinui. E w a l d, II, 228.

prūsų kultūrai pažinti, atseit, tas dalinys atvyko su „dviračiais ir keturkinkiais vežimais“ (currus et quadrigas). Jais buvo vežama maistas ir ginklai (victualia et arma). Vadinasi, jų turėta ir gurguolė. Žinoma, tą nedidelį būrį vokiečiai sumušė, o vežimus sau pasiėmė. Matyti, tiko ir jų reikalams.

Svantopolkas buvo sumuštas prie Zantiro. Daug jo žmonių prigėrė Vysloje. Patsai vos išsigelbėjo. Tai visa buvo 1248 m., rodos, vasarą.

Visi kariaujantieji buvo nusilpę. Mat, per aštuonerius metus, su dideliu jėgų įtempimu, buvo naikinama ir žudoma. Ir karingoji kryžiuočių vienuolija nustojo vilties, vien su kardu ir krauju pasiekti nugalėjimo. Dėl to popiežius šitokią padėtį laikė patogia atnaujinti nutrauktoms deryboms. 1247 m. lapkričio mėnesį Inocentas IV paskiria tam reikalui savo atstovą arkidiakoną Jokūbą iš Lütticho (vėliau jis išrinktas popiežium). Tiesą sakant, jau nuo 1245 m. pabaigos buvo atskiras arkivyskupas Prūsijai, Livonijai ir Estijai. Tai Albertas Sürbeeras, kuris kitais metais buvo paskirtas popiežiaus legatu toms ir kaimyninėms Pabaltijo sritims. Bet kadangi arkivyskupas ginčijosi su kryžiuočiais, tai pasiųstas naujas žmogus.

Jo uždaviniai buvo labai platūs, atseit, sutaikinti kryžiuočius su prūsais, pagaliau ir Pomeranijos valdovo brolius tarp savęs. Žinoma, pirmiausia siekta įvykdyti daug kartų mėgintas karo paliaubas. Jokūbas išsirengė į kelionę tik 1248 metų vasarą. Dar tais pačiais metais gyvai pradėta šalių pasitarimai. Pagaliau, lapkričio mėn. 24 d. Svantopolkas ir ordinas pasirašė taikos dokumentą. Jo svarbiausi nuostatai buvo du. Pirmuoju Vysla yra Pomeranijos ir kryžiuočių siena, atseit, vakaruose upės dešinioji rankovė, vadinama elbingiškė Vysla. Taip vokiečių vienuolija gavo atsižadėti siekimo pasiimti Vyslos žiotis. Antrasis dalykas buvo tas, kad kunigaikštis pažadėjo neremti prūsų. Santaika su broliais Samboru ir Ratiboru įvyko truputį vėliau. Dabar prūsai liko be gabaus ir galingo sąjungininko. Be to, buvo pavargę, bekovodami su stipriu ir techniškai gerai apsiginklavusiu priešu. Pagaliau, tur būt paveikė ir apsukraus popiežiaus legato įkalbinėjimai ir laisvės pažadai. Tokiomis aplinkybėmis 1249 m. vasario 7 d. buvo pasirašyta garsioji vadinama Cchristburgo sutartis. Ją sudarė kryžiuočių atstovai, atseit, vicemagistras, maršalas ir nemaža šiaip riterių, o iš antros šalies kai kurių prūsų žemės sričių atstovai. Tos sritys apėmė Pomezaniją, atseit, kraštą pagal žemutinę Vyslą ir vakarinę dalį Varmos ir Natangos, kitaip sakant, plotą prie Aismarių maždaug iki Priegliaus. Nors sutartimi prūsai gauna kai kurių laisvių, bet jie visiškai atiduodami kryžiuočių valdžiai. Žinoma, jie verčiami pažada priimti krikštą ir gyventi pagal naujo tikėjimo nuostatus. Numatomi ir šeimos gyvenimo dėsniai. Apimama ir turto bei savasties reikalai. Žodžiu, vietiniai gyventojai įliejami į kryžiuočių

valstybę. Bet nereikia ilgai galvoti, kad suprastum, jog šis įliejimas tebuvo popierinis, kas pasirodė vėliau. Pagaliau, tai buvo bėdos dalykas.

Nors Chsistburgo sutartis be galo svarbi prūsų gyvenimui pažinti, čia negalime jos smulkiai nagrinėti. Šiuo tarpu paliesime bažnytinę kryžiuočių užimtų sričių santvarką.

Kristijonas, grįžęs iš prūsų nelaisvės (1238), pasijuto visiškai svetimas kuriamoje vokiečių kryžiuočių valstybėje. Viskas čia buvo sutvarkyta, lyg jis, prūsų žemės vyskupas, būtų seniai miręs. Jis rašo Romai skundą. Senasis vyskupas kaltina kryžiuočius, kad nekrikštiją prūsų, nors šie to ir norį. Mat, biją, kad nepasidarytų stipresni už pačius vokiečius. Kas palaiką Kristijoną, tuos ordinas skaudžiai baudžiąs. Neleidžiama maldininkams statyti bažnyčių. Užgrobęs vyskupo žemes, išplėšęs Zantiro pilį, iš kur, kaip žinoma, Kristijonas varęs misijų darbą. Pasisavinęs vyskupo pajamas.

Nors nepatenkintas aukštasis dvasininkas nemaža perdėjo, bet pasakė daug karčios tiesos. Iš tikrųjų, kryžiuočiai paknopstomis kurdino kolonistus iš Vokietijos, o vietinius gyventojus spaudė ir stengėsi paduoti anų įtakai, net ir valdžiai. Nekrikštijo vietinių gyventojų, be abejo, kad nesuteiktų jiems orumo, o tuomet sunkiau valdyti. Pirmiausia statė ne bažnyčias, o tvirtoves, mat, norėjo kuo greičiausia suimti į savo rankas politinę valdžią. To viso reikėjo, norint svetimą kraštą suimti į geležinius rėmus, kad galima būtų nekliudomai kuopti praktišką naudą. Juk Dievo garbei būtų tereikėję pristatyti bažnyčių, kur neturtingi vienuoliai, išmokę žmonių kalbos, būtų laikę pamaldas ir drauge su religingais prūsais meldęsi dangaus ir žemės Tėvui...

Kristijonas savo energingų pastangų dėka, buvo laikinai atgavęs savo teisės. (1241). Bet kadangi jis kliudė kryžiuočiams savarankiškai šeimininkauti, tai pasistengta, kad jis negautų Prūsijoje vietos. Jis taip ir mirė beprotestuodamas. (1245)[77]. Mat, popiežiaus legatas Vilius Modenietis panaikino ankstybesnius Ap-lų sosto sutvarkymus, ir Prūsijoje įkūrė 4 vyskupijas (1243. VII. 28). Jų vardai: Kulmijos, Pomezanijos, Varmos ir Sambos[78].

Rytuose jų siena neaiški, girdi, ji einanti iki lietuvių žemių. Vyskupijos apėmė šias sritis: Varmą, Natangą, Bartą, dalį Pogezanijos, o vėliau Galindą ir pietinę Nadravą. Sambos (Samland) vyskupija, atseit, ketvirtoji turėjo apimti plotą tarp Priegliaus pietuose, Baltijos jūros vakaruose ir Nemuno žiemiuose. Rytuose siena rašoma, einanti iki lietuvių plotų. Ir taip tik dviejų pirmųjų vyskupijų plotai šiuo metu buvo kryžiuočių valdžioje. Tuo tarpu, trečiosios tik dalis, o ketvirtoji vyskupija tebuvo vilties bei siekimo dalykas. Mes matėme, jog kryžiuočiai prūsų žemę iš

---

[77] Palyg. Chr. Krollmann, Altpreussische Biographie. Lieferung 4, (1938) p. 104.

[78] Weberis mano, kad 1243 m. Modenietis Prūsuose nebuvęs (Preussen, 58, prierašas 6).

pradžių juosė pilimis, paskui ją sustiprino bažnytine santvarka. Ši pastaroji turėjo reikšti dvasinius varžtus ir turėjo vykdyti dvasinį pajūrio aisčių nukariavimą. Žinoma, tai logiška ir labai gudri sustema.

Bažnytiniai dalykai plėtojosi toliau. Kryžiuočiai Prūsuose ir kardininkai Livonijoje susijungė (1237). Mat, buvo toks pat tikslas ir uždaviniai. Imant stipriai į rankas Pabaltijo nekrikščionių krikštijimą ir jų paėmimą Bažnyčios valdžiai, natūraliai piršosi didesnė bažnytinės jerarchijos centralizacija. Iš tikrųjų, 1245 m. pabaigoje Inocentas IV skiria Pabaltijo kraštams vieną arkivyskupą. Jam pavesti Prūsijos, Livonijos ir Estijos vyskupai. Iki šiol Livonijos vyskupai praktiškai priklausė Bremeno arkivyskupo, o prūsų žemės — tiesiai popiežiaus.

Bet ši centralizacija ir jos vykdytojas, arkivyskupas, buvo neparankūs kryžiuočių valdymui. Dėl to arkivyskupas Sürbeeras tik po 8 metų nuo paskyrimo tegalėjo persikelti į Rygą. (Prūsijoje — jam neleista). Kadangi jis buvo savarankiškas ir, antra, kryžiuočiai norėjo turėti Prūsijos vyskupais savo vienuolijos žmones, tai jie pakėlė tokį didelį triukšmą, kad 1250 m., vietoje Alberto, atvažiuoja kitas popiežiaus legatas (vysk. Petras iš Albano). Taigi, atsirėmę Roma, kryžiuočiai pasiekė savo. Čia dar kartą matome, kad jų veiksmams neturėjo įtakos askezė ir maldingumas, bet vien tik šaltas apskaičiavimas ir medžiaginė nauda. Ordino politika nenusigąsdavo jokių kliūčių ir žengė iš tikrųjų geležiniu žingsniu.

Dabar vėl kreipsimės į karinius veiksmus. 1249 m. Christburgo sutartis teapmėmė Pomezaniją, o Varmos ir Natangos tik vakarinę dalį. Dėl to kryžiuočiai dar tais pačiais metais ryžtasi galutinai baigti su tomis sritimis. Išsirengia Christburgo, Elbingo ir Balgos komturai, žinoma, kaip paprastai, ir maldininkų būriai. Vadovauja maršalas Heinrikas Botelis. Patraukia į rytus ir viską kelyje griauja, degina ir žudo. Bet kai susirinko didelės prūsų jėgos, tai vokiečiai susimeta į Kriūkų kaimą prie Pasmaro upelio (villa Crucke-Dusburg; vėlesnis Krücken). Matydami neatsilaikysią, vokiečiai su prūsais pradeda derybas. (Tai pirmas toksai atsitikimas kryžiuočių karų istorijoje). Įkaitais atiduoda savo vadą Botelį ir 3 kitus riterius, o už tai reikalauja, kad nenužudytų likusių karių. Prūsai pažada, bet žodžio nelaiko ir nužudo 54 riterius ir daug šiaip karių. Vienas kryžiuotis baisiai žiauriai nukankinamas. Bet gamtos vaikai prūsai to buvo išmokę iš pačių vienuolių kryžiuočių. Juk šnipinėjimu ir suvedžiojimu kelis kartus jie buvo skaudžiai parblokšti, pagaliau pomezaniečių vadas Pipinas tokiu pat būdu buvo nukankintas (ištąsant vidurius)!

Kryžiuočiai atsigriebė tik tuomet, kai prigužėjo maldininkų iš Europos. 1251—2 m. atvyko Brandenburgo markgrafas, keli kiti didikai, vedini karių būriais. Tuomet pavergta visa Varma, Natanga ir Barta. Sekėsi ir su kaimynais, būtent, pavyko susitarti su Pomeranijos Svantopolku (1253) ir Kujavijos Kazimieru (1252). Buvo ir dar vienas begalinės svarbos pasisekimas, — tai Mindaugo krikštas (1251) ir jo vainikavimasis Lietuvos

karalium. Visas šis reikalas atliktas, globojant livoniškės šakos magistrui Andriui Štirlandui, viena, pagaliau, Lietuvos karalių vainikavo kryžiuočių Kulmo vyskupas Heidenreichas, antra, Mindaugas už pagalbą vokiečiams užrašė kai kurias sritis ir suteikė prekybos laisvę.

Tai vis kryžiuočių koziriai. Pagaliau, 1252 m. pastatoma Memelburgo arba Klaipėdos pilis. Vokietijos magistro (jis šiuo tarpu ėjo vyriausio magistro pareigas), Livonijos viršininko ir Rygos arkivyskupo susitarimu po 2 metų prie tos pilies turėjo būti pastatytas miestas, kurio 2 dalys bus ordino, o 1-na vyskupo[79]. Taigi prūsų žemės pradėta spausti ir iš žiemių. Momelburgas čia buvo atsparos punktas. Pats deutschmeisteris Eberhardas von Sayn vadovavo statybai. Skelbdami kryžiaus karus prieš prūsus, domininkonai turėjo ypatingai pabrėžti Klaipėdos svarbumą (pagal Romos instrukcijas). Bet ant karštų pėdų lietuviai puolė ją griauti. Kryžiuočiai, kaip paprastai, šaukiasi vakarų Europos. Ir nuostabus dalykas, kas iki šiol nepabrėžta ar visai apeita istorikų — XIII amžiaus viduryje Inocentas IV visos Europos akis nukreipia į Klaipėdą. Prūsijos ir Livonijos reikalai aukojami dėl Lietuvos pajūrio ir iš anųdviejų kraštų čion nukreipiamas kryžiaus karas. Romos bulėje argumentuojama: kadangi Memelburgui — Klaipėdai išlaikyti „reikią budrios dvasios ir galingos rankos“, pagaliau, kad pilies „Dieve saugok, nepaimtų pagonys“. Popiežius savo raštą išleido 1253. VIII. 23 iš Asyžiaus ir adresavo domininkonų viršininkams, kuriems buvo pavesta skelbti kryžiaus žygius į Pabaltijį[80].

Dabar visos aplinkybės buvo labai palankois Sambos puolimui. Kas toji Samba? Tai pusiasalis, kuris vakaruose turėjo Baltijos jūrą, pietuose Aismarias, o žiemiuose Kuršių Marias. Taigi padėtis labai patogi. Iš tikrųjų, sambiečiai buvo geri jūrininkai ir nuo senų laikų gyvai prekiavo su kaimynais ir net užjūrio kraštais[81]. Tai gintaro aruodas. Savaime aišku, kad tie santykiai kėlė šios srities kultūrinį lygmenį. Dėl to Samba ir buvo kultūriškai pranašesnė už kitas prūsų žemės sritis.

Čia atvejų atvejais mėgino įsitvirtinti danų vikingai, bet be sėkmės. Mat, sambiai buvo augte suaugę su savo žeme ir karingus svečius bema-

---

[79] LUB, I, 259—337; palyg.: E. Zurkalowski, Studien z. Geschichte der Stadt Memel u. der Politik d. Deutschen Ordens, Königsberg 1906, 47; St. Zajączkowski, Studya nad dziejami Žmudzi wieku XIII, Lwow 1925, 86; J. Sembritzki, Geschichte der... Handelsstadt Memel. Memel, 1926 (2), 11 tol.

[80] Cum autem castrum ipsum oporteat mente vigili et potenti brachio conservare, discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatinus fideles terrarum, quae ad praedicandum in subsidium partium earundem sunt vobis ab apostolica sede commissae, vestris piis monitis, sicut efficacius poteritis, inducatis, ut ad tuitionem et conservationem ipsius castri, ne a paganis eisdem, quod avertat Dominus, valeat occupari, procedant viriliter et potenter, eandem indulgentiam, quam accedentibus in succursum dictarum Livoniae ac Prusciae praedicta sedes concessisse dinoscitur, habituri... Iuxta flumen... Memole vulgariter appellatum... L UB, I, 340.

[81] Apie lietuviškų giminių laivininkystę žiūr. mano str. „Prūsų, kuršių ir žiemgalių laivynai“ („Vaire“, 1936, VI).

tant išgyvendindavo. Nieko nuostabaus, jei ir vokiečiai čia norėjo pastoviai atsisėsti. Jau 1242 m. kryžiuočiai padarė su Liubeku sutartį, pagal kurią šis miestas turėjo įrengti Sambos pakraštyje prekybos punktą. Už tai buvo pažadėta trečdalis visos srities. Po įvairių ginčų pagaliau liubekiečių ekspedicija atvyko, čia pasišvaistė ir suėmė kiek vietos gyventojų. Juos išsigabeno, pakrikštijo, bet tuo viskas ir pasibaigė. Matyti, tas pusiasalis ir jo gyventojai buvo kietas riešutas.

Kietas ir patiems kryžiuočiams, kai jie užsimojo planingai tą plotą nukariauti. Anot Dusburgo, „perilgai užtruktų", jei išskaitytumėm visus karus dėl Sambos (nimis longum esset). Bene 1252—53-čių metų žiemą Christburgo komturas Stange su kryžiuočiais ir maldininkais išsirengė į tą pusiasalį. Jie ledu iš Balgos bus perėję Aismarias ir užpuolę vietą, kur vėliau pastatyta Lochstädto pilis (pusmylis į pietus nuo Fischhauseno). Kaip paprastai, degino ir plėšė. Bet sambių būta stiprių vyrų: kai tik pasirodė jų pulkai, kryžiuočiai tegalvojo apie pasitraukimą. Narsusis Stangė su savo broliu iš paskutiniųjų stengėsi, kad bent kiek sulaikytų puolikus ir leistų saviškiams pasprukti. Bet abu krito bekovodami. Pastebėsime, jog prūsai iš pradžių juos numetė nuo arklių, o paskui sudorojo.

Po šitokių vaišių kryžiuočiai nesiryžo daugiau ką bepradėti. Tiesa, užtinkame (nuo 1252 m.) bent 3 Sambos vyskupų vardus, bet nei vienas jų tos popierinės vyskupijos nevaldė. To pat galo buvo ir Sambos komturas. Tai buvo tik planai. Juos realizuoti kryžiuočiai išdrįso, tik sulaukę Čekijos karaliaus Przemyslo arba Otokaro II. Tai buvo galingas valdovas, valdęs Čekiją, Moraviją, Austriją ir kėsinęsis prieš Štyriją. Vykti į Pabaltijį jį bus paskatinęs noras palenkti į savo pusę popiežių, pagaliau, be abejo, paveikė ir vyriausiojo magistro Poppo Osterniečio kvietimas.

Przemyslo kariuomenėje buvo Olmützo vysk. Brunas, Brandenburgo markgrafas Ottas ir daug kilmingų riterių. Karių buvo iš visų karaliaus valdomų sričių, pagaliau, iš Vokietijos, atseit, iš Saksonijos, Meisseno, Thüringijos ir nuo Reino. Dusburgas, viduramžiškai perdėdamas, sako, girdi, buvę 60.000 ir ta visa masė, „lyg šarančiai" uždengę žemę. Tos jėgos išvyko 1254 m. rudenį ir prūsų žemėje galėjo išbūti kokius metus. Patį karalių randame Elbinge 1255 m. sausio 17 d. Jis prūsų žemėje teišbuvo keletą dienų. Vadinasi, apie jo kokius didelius žygius netenka kalbėti. Tas pat ir su jo kariuomene. Kad ji buvo permenka Sambai užimti, matyti iš Dusburgo pasakojimo, kur prūsas Gedūnas, triskart klausiamas, atsako, jog jos nepakaksią tai sričiai nukariauti, nors po jo atsakymų kariuomenės skaičius buvęs dvigubinamas ir trigubinamas. Didžiulę kariuomenę bus susilpninę tarpusavio kautynės. Jei tikėti Dusburgui, jos kilo iš to, kad Elbinge austras su saksoniečiu nesusitarė, kuriam pirmiau maltis miltus[82].

---

[82] Palyg. A. Šapokos „Čekų karaliaus Przemyslo II (Otokaro) žygiai į Prūsus ir plasas nukariauti sau Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą" (atsp. iš „Praeities" žurnalo III t.).

Dėkingi kryžiuočiai vieną pilį, Otokaro garbei, pavadino „karaliaus pilimi", vokiškai Königsberg, mūsiškai Karaliaučius. Pagal artimą mišką prūsai naująją pilį vadino Tuwangste (ar Twangste). Žinoma, tai buvo medinis pastatas, apvestas skaldytų medžių tvora, kaip ir visos seniausios kryžiuočių tvirtovės[83]. Po Balgos tai buvo antras atsparos punktas Sambai pulti. Karaliaučius įkurtas 1255 m.

Visa šio žygio pasekmė buvo nusiaubimas kai kurių pusiasalio plotų. Na, ir vieno kito didiko patraukimas į savo pusę. Ana, 1254—5 m. kryžiuočiai keletui sambių duoda žemės dovanojimo dokumentus. Tai senas ordino metodas darytis bičiulių iš vietos gyventojų, kurie buvo gera medžiaga šnipinėjimui ir išdavimams.

Kai tik maldininkai, atlikę apžadus, išvyko namo, tuoj pakilo prūsai. Tai buvo rytinių ir žiemrytinių sričių gyventojai, atseit, suduviai, nadruviai ir skalviai (Sudowite, Nadrowite, Scalowite). Labai galimas daiktas, jog jie vyko, sambių kviečiami. Antra vertus, ir patys matė, jog kryžiuočiai tiesia ranką į jųjų pajūrio brolius. O kai vokiečiai atsisės ant Baltijos kranto, tuomet sudiev ir jų pačių laisvei. Didelė kariuomenė patraukia Sambos link. Kryžiuočiai, likę be svečių, nepajėgia jiems pastoti kelio. Samboje ir gretimose srityse suduviai, skalviai ir nadruviai tur būt plėšė tik kryžiuočius ir apsikrikštyjusius prūsus. Dusburgas ir kiti metraščiai čia kalba neaiškiai, girdi, „užmušė ir paėmė daug žmonių". Ir apskritai įvairių autorių pasakojimus, būk lietuviškos giminės plėšusios vienos kitas, reikia imti labai atsargiai.

Toji jungtinė kariuomenė, grįždama namo, pastato užtvarą, kad kryžiuočiai nesibrautų į rytus. Taip atsiranda Vėliuvos pilis Alnos ir Prieglaus santakoje (1255). Galvota labai teisingai, juk čia kaip tik vartai į Nadruvos sritį. Bet nelaimingieji patys užsimovė kilpą ant kaklo. Mat, pilies viršininkas (Tirsko) su savo sūnum Maudeliu (Maudelus) persimeta pas kryžiuočius ir priima krikščionių tikėjimą. Žinoma, priešams išduoda ir pilį. Dabar vokiečiai iš jos sėkmingai užpuldinėja pačius prūsus. Tirsko pasidaro kryžiuočiams vadovu, kadangi gerai pažinojo kraštą. Taigi dar vienas išdavimas. Dusburgas rašo, kad Tirskui ir jo sūnui pereiti pas vokiečius „Dievas pajudinęs širdis" (tetigerat einim deus corda).

Tirsko veda kryžiuočius užimti srities, vadinamos Unsatrapis arba Wohnsdorf. Čia paimama 5 prūsų tvirtovės (Capostete, Ochtolite, Unsatrapis, Gundow, Angetete). Tai įvyko 1255—1256 m.

Čekijos Przemyslo žygis Sambą mažai tepaveikė. Ana, jos gyventojai 1256 m. patys puolė Memelburgą arba Klaipėdą. Žygį plačiai aprašo vadinama „Eiliuotinė Livonijos kronika" (parašyta apie 1296 m.). Magistras buvo su reikalais išvykęs į Rygą. Tuomet Klaipėdos apylinkių gyventojai, matyt, žemaičiai, praneša sambiams, kad gera proga pulti pilį. Prūsai užsi-

---

[83] L. Weberis mano, jog karalius atvyko tik su raitelių saujele. Preussen etc., 34—35. Apie Gedūną palyg. Alpr. Biographie, Lief. 7 (1939), p. 205.

dega, girdi, „nuvyksime ir nei vieno vyro nepaliksime gyvo“. Pirma siunčia žvalgus, kurie vyksta raiti. Kai žvalgų viršininkas pamato Memelburgą, jam išsprunka neapykantos žodžiai: „...Visi tie krikščionys yra be galvos, kad čia įsikūrė... Tą juodvarnių lizdą mes bematant išdraskysime ir visus jo gyventojus, vyrus, moteris ir vaikus paaukosime dievams“. Žvalgai sugrįžę tepraneša trumpai: „Skaudu, kad mūsų žemėje apsigyveno pikti svečiai“. Vyresnieji paskelbia, kas neis į žygį, tam mirties bausmė[84].

Susirinko į keletą tūkstančių (kronikininkas parašė 40.000). Svarbu pažymėti, jog dalis kariuomenės plaukė Baltijos jūra. Kai kryžiuočiai tokią daugybę pamato prieš Klaipėdos sienas, „pasijunta nesmagiai“. Iš sugrūstų sambių laivų per Kuršių Marias iki pilies, anot vaizdingo kronikininko pasakymo, pasidaro lyg tiltas. Drąsuoliai ryžtingai puola, bet daug žūva, mat, vokiečiai gudraudami neina už pilies sienų. Vis dėlto jie paima nemaža belaisvių ir, be abejo, nemaža užmuša. Tuomet sambiai vėl sėda į laivus ir tvarkingai pasitraukia. Niekas jų neišdrįsta vytis. Čia reikia vieną dalyką iškelti aikštėn. Sambiai artimai bendravo su gyventojais anapus Nemuno. Dar daugiau, Klaipėdos apylinkių vyrai prūsus laiko savo natūraliais sąjungininkais ir vienos giminės nariais. Klaipėdos apylinkių kalba turėjo būti suprantama ir sambiams, kitaip negalima įsivaizduoti tokio artimo bendravimo. Sambiai Klaipėdos sritį laiko savo šalies dalimi. Ana, jie sako: „Skaudu, kad mūsų žemėje apsigyveno pikti svečiai“.

Už tokį akiplėšiškumą Livonijos magistras Anno von Sangersheimas pasiryžta atkeršyti. Tais pačiais metais jis atskuba iš Rygos ir Kuršių Nėringa patraukia į Sambą. Bet priešai visą siaurąją sausumos juostą užverčia medžiais. Vokiečiai turi kirste prasikirsti kelią. Kai paplėšikavę jie sugrįžta namo, tai sambiai užuolanka vėl atstato senąją užtvarą. Pasikartoja lyg graikiški Termopylai. Kryžiuočiai palieka grobį ir patys vos ištrūksta. Tai visa rodo sambių karinį pajėgumą ir puikią taktiką[85].

---

[84] SRL, I

Do wol wir hin varn,
Keynin man do vor sparn (3729—3730)
— — — — — — — — — — — — —
Alle dy cristen, dy by sint;
Sy dunken mich der synne blint,
— — — — — — — — — — — — —
wenen sy by besiczczen (3747—3750)

Diz kreyn nest wir czwaren,
Wollen czu kleynyn stucken
In kurczor wile rucken;
Dy lewte, dy dar offe sint,
Man, wib vnde kint,
— — — — — — — — — — — — —
Dy wolle wer mit lozen
— — — — — — — — — — — — —
Vnzin goten senden (3756—3763).
— — — „Iz tet vnz we“. —
Sprachin dy boten alle drie, —
„Vnz wonen boze geste by“ (3772-3774)

[85] Tnp., 3969—4077.
Žygis bus buvęs 1256 m. pirmoje pusėje. Taip nustatė V o i g t a s (Geschichte, III, 109—111). Datą pakartoja ir kronikos leidėjai (p. 519, 755), pagaliau ir Z a j ą c z k o w s k i s (Studya, 92). Z u r k a l o w s k i s, manau, be reikalo jį nukelia į 1252 ar 1253 metus (Studien, 10, 47—48). Šis autorius ir kitas datas nukelia anksčiau. Pav., Žemaičių Alemano žygis į Kuršą — 1254 ar 1255 m., B. Hornhusenas ties Klaipėda sumušamas 1256 m. (p. 10—11).

Kviesdami pulti Klaipėdos pilį, žemaičiai pranešė sambiams, kad pily susirinkę daug maldininkų. Iš tikrųjų, 1255—56 m. pop. Aleksandras IV karštai ragino į kryžiaus karą prieš prūsus. Girdi, nuo šios pareigos neturi sulaikyti nei tuo pat metu grėsęs totorių pavojus, kuriam atremti irgi buvo kviečiami kryžininkai. Čia mes matome, kad prūsams nebuvo duodama nei atsikvėpti. Norėta vienu užsimojimu juos parblokšti.

Nors kryžiuočių įsiviešpatavimas Samboje buvo daugiau oficialus bei organizacinis, tačiau jie ir šį kraštą pradėjo laikyti savo valstybės dalimi. Kaip buvo pietrytiniame kampe, atseit, pasienyje su Lenkija? Pirmiausia Liubovijos ploto klausimas. 1215 m. jį davė vysk. Kristijonui prūsų didikas Svarbūnas. iJs buvo Drevencos aukštupyje tarp Branicos ir Gryslos upelių. Pagal Fridricho II dovanojamąją bulę, Liubovija atrodo beesanti tarp kryžiuočiams priskirtos Kulmijos srities ir prūsų žemių. Taigi, remdamiesi tuo neaiškiu posakiu, ją savinosi kryžiuočiai ir lenkai. Buvo ir karinių susikirtimų. Gavo taikinti (1242) Vilius Modenietis. Iš pradžių be pasekmių. Paskui kryžiuočiai su lenkais (Mozūrijos Boleslovu ir Kujavijos Kazimieru) tą sritelę pasidalino. Pagaliau, Liubovija pradėjo valdyti vieni kryžiuočiai. Jiems teko (1257) ir nedidelis sklypas į žiemryčius nuo Liubovijos vardu Sassen. Pretenzijų į jį išsižadėjo Kujavijos kunigaikštis.

Daugiau ginčų buvo dėl jotvingių arba suduvių. Jų plotas trylikto amžiaus viduryje rytuose ir žiemiuose atsirėmė į Nemuną, o pietuose siekė Narevo upę. Jų vardą šaltiniai rašo labai įvairiai, atseit, rusiški — jadzvingiai, jotvingiai, jatvėgiai, lenkiški dažniausia — poleksianiečiai, pagaliau vokiški — suduviai arba sudaviečiai. Šiandien beveik niekas neabejoja, kad čia ta pati giminė (Sjögrenas, Toeppenas, Lehmeyeris, Ewaldas)[86]. Suduviai buvo labai karingi ir judrūs. Jie užpuldinėja ir plėšia kaimynines rusų ir lenkų žemes. Ypačiai trylikto amžiaus pirmojoje dalyje. Savo vietoje minėjome, kad Mozūrijos Konradas į jų pasienį buvo atkėlęs Dobrynės brolių likučius ir jiems pavedęs Drohyčino pilį (1237). Žinoma, puolamieji atsilygino tuo pačiu. Ana, rusiški šaltiniai pasakoja, kad 1251 m. Haličo arba Galicijos kunigaikštis Danielius su Mozūrijos Zemovitu užpuolę suduvius. Juos, nepaisant „prūsų ir bartų“ pagalbos, nugalėję ir privertę mokėti duoklę. Iš jų buvę imama kiaunės ir sidabras. Tai rodo gyventojų turtingumą ir kultūrą. Bet neilgam: po 4 metų Danielius vėl eina tos giminės malšinti.

Dėl suduvių varžėsi rusai, lenkai ir kryžiuočiai. Į juos tiesė rankas Haličo Danielius. Vienu tarpu popiežius jam buvo net pasiūlęs karaliaus vainiką, kurį šis kaip dovaną priėmė. Šį reikalą tvarkė Pabaltijo kraštų arkivyskupas Albertas. Bet Danielius nerodė noro pereiti į katalikų tikėjimą. Tuomet Inocentas IV kreipėsi į lenkus. Ana, jis leidžia Krokuvos

---

[86] Be cituotų Lohmeyerio (Geschichte) ir Ewaldo (Die Eroberung) veikalų, žiūr. Toeppeno „Preussen i. d. heidnischen Zeit“, 1856 ir A. Sjögreno-Kuniko „Über d. Wohsitze u. d. Verhältnisse d. Jatwägen“, St. Petersburg 1858 (išl. Kunikas).

ir Kujavijos kunigaikščiams, kaip rašoma, paimti suduvius savo globai, aiškiau tariant, nukariauti. Naujoms sritims net numatomas atskiras vyskupas (1254 m.) su rezidencija Lukove. Taigi kryžiuočiai būtų netekę skanaus kąsnio. Ypačiai kad Krokuvos Boleslovas rūpinosi ryšium su nauja įstaiga partraukti templininkus (karinė vienuolija, kryžiuočių varžytininkai)[87].

Dėlto pradeda veikti Prūsijos kryžiuočių vicemagistras Burchardas. Jis susitaria su Zemovitu ir Danielium ir 1254 metų pabaigoje visi pasidalina Suduvą. Vokiečiai gauna ⅔, o abu kunigaikščiai tik ⅓. Čia pasidalinta nenušauto žvėries kailis, kadangi suduvių kraštą juk dar reikėjo nukariauti. Tai vadinama Raciążo sutartis. Kryžiuočiai savo teisėms sutvirtinti dėl viso ko išsirūpina ir Kujavijos Kazimiero sutikimą. Mat, šiam 1253 m. popiežius irgi buvęs pavedęs suduvių ir galindžių kraštą. Už tam tikras teritorines ir ekonomines lengvatas lenkų kunigaikštis dabar to išsižada.

Taip buvo popieriuje. Gyvenime vyko truputį kitaip. Ana, 1255 m. pradžioje suduviai drauge su lietuviais, lyg tyčiodamies iš dokumentų, ant jų galvos padarytų, nusiaubia pietuose Liublino apylinkes, o žiemiuose Mozūriją, pagaliau vakaruose įsiveržia į kryžiuočių valstybę. Su šitais įvykiais bene bus susijęs ir mūsų minėtas suduvių, skalvių ir nadruvių žygis į Sambą. Taigi, beveik visos lietuviškos giminės jungiasi kovai su priešais. Dėlto be pagrindo yra tvirtinimas, būk aistiškoms arba lietuviškoms giminėms trūkę solidarumo. Trūko ko kito — tampresnės organizacijos.

Griebiamasi įprastų kryžiaus žygių. Ap-lų Sostas juos skelbti paveda pranciškonui Baltramiejui, kuris apskritai turėjo daug įtakos Romoje. Jis buvo numatytas suprojektuotos Lukovo vyskupijos ganytoju. Kryžiuočiams iškyla visai nelauktų sunkumų. Kazimieras, nepaisydamas ankstybesnio susitarimo su ordinu, praneša popiežiui, girdi, suduviai patys norį krikštytis. Tuomet Aleksandras IV dalyką visai kitaip sutvarko. Suduvių giminę priimti į Katalikų Bažnyčią ir globoti pavedama Baltramiejui, Breslavo vyskupui ir Kulmijos domininkonų viršininkui. Aiškiai pažymima, kad jie saugotų suduvius nuo vokiečių pavergimo. Paskui popiežius net pareikalauja, kad kryžiuočiai išduotų jau užimtąsias Suduvos ir Galindos sritis. Už nepaklausymą grasoma ekskomunika. Visam kryžiaus žygiui prieš suduvius Roma įsakmiai paveda vadovauti kunigaikščiui Kazimierui.

Bet kryžiuočiai nebuvo pratę snausti. Naujasis magistras Gerhardas Hirzbergas išplėtoja nepaprastą diplomatinę veiklą ir pasiekia, kad popiežius Aleksandras IV patvirtina ankstybesnius dovanojimus, kas reiškė, kad ordinas gali šeimininkauti Suduvoje. Pagal tai pavyko susitarti ir su lenkų pasienio kunigaikščiais, daug kartų minėtais (Mozūrijos) Zemovitu ir (Kujavijos) Kazimieriu. Jie dabar pripažino kryžiuočiams teisę į Suduvą. Tikslus tuo reikalu susitarimas buvo pasirašytas 1260 m. Trosine (dabar-

---

[87] Kaip anksčiau matėme, jie dar prieš kryžiuočių atvykimą buvo įsikūrę Zielenzige ir Küstrine. W e b e r, Preussen, 43, prier. 1.

tiniame Troszyne). Čia pakartota ankstybesni suduvių krašto dalykų nuostatai. Tik Kujavijos kunigaikščio adlis sumažinta iš ⅓ iki ⅙. Galimas daiktas, jog derybas žymiai palengvino dvi aplinkybės, būtent, valdomų prūsų atkaklumas, pagaliau naujai prasidėję mongolų puolimai.

Kryžiuočiai turėjo nesusipratimų ir su kaimyniniais lenkų vyskupais. Tik nuostabu, jog ir vėl ne dėl kurių tikybinių, dogmatinių ar liturginių reikalų, kas lyg pritiktų vienuoliams, bet išimtinai dėl medžiaginių dalykų.

5. Didysis prūsų sukilimas, jo nuslopinimas ir viso krašto paėmimas

Jau 1260 m. rudenį visi aisčiai (kai keno vadinami baltais) nuo Vyslos iki Dauguvos pradėjo bruzdėti. Tai buvo pasirengimas didžiulei kovai. Kuršiai, norėdami išnaudoti Durbės laimėjimą, susijungė su šių kautynių laimėtojais lietuviais. Žiemgaliai išvijo kryžiuočius iš pilių, kurių šie jų žemėje buvo nemaža pasistatę. Pagaliau, prieš ordiną sukilo ir Ezelio salos gyventojai[88].

Prūsų žemėje, atseit, tarp Nemuno ir Vyslos irgi ėjo nervinga ruoša. Šmėžavo pasiuntiniai ir vyko pasitarimai. Greičiausia svarbieji reikalai buvo aptariami atkampiose vietose ir girių tankumynuose. Į bendrą sąmokslą negalėjo įsilieti tik Kulmija ir Pomezanija, kur susitarimą kliudė gausingi vokiečių naujakuriai. Darbas ėjo nepaprastai tvarkingai. Buvo išrinkti sukilimo vadai: sambių — Glandas (Glande), natangių — Henrikas Mantas, barčių — Divanas (Divane), varmių — Glapas (Glappe), pagaliau pogezanių — Auttumas (Auttume). Senieji šaltiniai temini vienus vardus. Vienas tik Mantas buvo krikštytas. Juk kryžiuočiai prūsų vaikus dažnai savo pilyse išaugindavo. Taip Mantas buvo išauklėtas Magdeburge, kur pramoko ir vokiškai[89]. Tai buvo pavojingiausia kryžiuočiams, mat, tas asmuo pažino kryžiuočių gyvenimą ir kariavimo būdą. Iš tikrųjų, jis pasirodė vienas pačių gabiausių sukilimo vadų. Vėlesnis šaltinis (1939) jį vadina net viso sukilimo vadu[90].

Po viso, kas iki šiol dėstyta, nereikia nei klausti, kurios buvo sukilimo priežastys. Jos glūdėjo pačiame prūsų nukariavime, prūsų, kurie turėjo savo tikybą, papročius, kultūrą, pagaliau gyveno nepriklausomai, be to turėjo savo tautos orumo ir laisvės supratimą. Galima kalbėti tik apie sukilimo priekabes. Pirmiausia, žinoma, baisiai kietas kryžiuočių valdymas.

---

[88] Apie sukilimą santraukinis bei populiarus yra autoriaus str. „Did. prūsų sukilimas“ („Trimite“, 1938, nn. 28—30).

[89] Čia buvo mokęsis pirmasis prūsų apaštalas Adalbertas-Vaitiekus, taip pat ir Bonifacas. Savo laiku Klaipėdoje buvo Manto gatvė ir net tokia Prekybos Instituto studentų korporacija. Mantas buvo krikštytas Heinriku.

[90] Apie Divaną (su pravarde Klekine — Lokys) palyg. Altpreussische Biographie, Lieferung 5 (1938 m.), p. 135. Buvo ir mažesnių sukilimo vadų. Pavyzdžiui, Skumas - Skumandas (šaltinių rašyba — Scume), Štucas (Stutze), Pobravas (Pobrawe), Linkas (Linco), Koltas (Colte) ir barčiai Numas su Dersku (Numo, Dersko).

Paskui sukilimo kibirkštis tiesiogiai bus kilusi iš Lencenburgo (Lenzenburg prie Aismarių (Frisches Haff) į rytus nuo Balgos) įvykių. Kartą Varmos ir Natangos viršininkas kryžiuotis Volradas Mirabilis (Vogt, advocatus) pasikvietė vaišių tų sričių prūsų didikus (nobiles). Bepuotaujant Lencenburgo pilyje, staiga vienas jų užpūtė žiburį ir puolė Volradą. Savo šarvų dėka išlikęs gyvas, viršininkas be galo žiauriai atkeršijo. Jis vėl susikviečia tuos pačius svečius ir, kai jie įsigėrė, užrakino duris ir gyvus sudegino. Ir reikia pastebėti, jog tai atsitiko tuomet, kai prūsai jau buvo pradėję bruzdėti, pasak Dusburgo, „įtarti dėl apostazijos“[91].

Vadinasi, vokiečiams mirtinas pavojus išdygo po jų pačių kojomis. Nors jie buvo laukę audros iš kur kitur, atseit, iš mongolų, dabar vadinamų totorių (Aukso orda). Mat, šie, prievarta pasiėmę Haličo Danielių ir Rusijos kunigaikščius, nusiaubė lietuvių plotus, ypač jotvingių sritį, paskui patraukė į Krokuvos ir Sandomierio kunigaikštijas. Popiežius, totoriams atremti, ginkluoto sąjūdžio vadu 1260 m. pradžioje paskiria vokiečių ordino magistrą Hartmutą Grumbachą. Bet šis pavojus praslinko pro kryžiuočių sritis, o teko susidurti su kuo kitu[92].

Tai didysis prūsų sukilimas, trukęs ištisus 15 metų. Organizuotas buvo labai sumaniai. Kiekviena sritis gavo karo vadą (capitaneus). Matyt, būta bendro visai žemei vadų pasitarimo, kadangi sukilimui nustatyta viena diena, būtent, 1260 m. rugsėjo 20 d. Lyg atitinkamai rudens orui, tuomet visuose prūsų žemės kampuose pakilo pašėlusi ir kruvina audra. Atrodo, jog vokiečiams ji buvo netikėta. Kryžiuočiai ir jų kolonistai vieni buvo be pasigailėjimo žudomi, kiti imami belaisviais. Pastatai atsidūrė liepsnose. Ypačiai žiauriai pasielgta su bažnyčiomis ir kunigais, pagaliau ir su visu tuo, kas buvo susiję su naujo tikėjimo apeigomis. Mat, prūsų galvose krikščionybė perdaug aiškiai buvo susijusi su vokiškumu, o tasai su pavergimu.

Sukilėliai pirmiausia nuteriojo patį kraštą, atseit, neapsaugotas vietas. Čia skaudžiausiai teko nukentėti vokiečiams kolonistams. Šaltiniuose jie paprastai vadinami krikščionimis (christiani). Dusburgas atvejų atvejais rašo, kad buvo paimta daug galvijų ir arklių. Paskui prūsai metėsi ant kryžiuočių vietovių. Tai pilys, iš kur svetimos valdžios siūlai, lyg voratinkliai, juosė prūsų žemę. 1260 metų vėlybą rudenį varmiai, natangiai ir barčiai puola Balgą. Mat, čia buvo ne tik durys į rytinę Prūsiją, bet, greičiausia, ir vieta, kur vandeniu atkeliaudavo Vokietijos maldininkai (žemutinės Saksonijos, Vestfalijos). Nors keliskart pilis buvo puolama, bet paimti nepavyko. Vieną kartą du prūsų didikai Skumas ir Štucas rimčiau susikovė su kryžiuočiais pas Balgą. Pilies įgula, gal bijodama apsupimo, išėjo priešais. Tuomet prūsai, išnaudodami ūkanotą dieną, vieną dalį koriuomenės paslėpė bei užmaskavo, o likusi dalis pradėjo trauktis. Kai vokiečiai šiąją nusivijo, tuomet prūsai šoko iš slėptuvių ir puolė iš užpakalio. Krito

---

91 SRP, I, 98—99.

92 L o h m e y e r, 124; E w a l d, III, 119—125.

keliasdešimt kryžiuočių, bet ir puolikų vadas Pobravas. Šiuose puolimuose prūsai naudodavo pėstininkus ir raitelius[93].

Ką daro kryžiuočiai? Jie kreipiasi ten, iš kur visuomet susilaukdavo gausios pagalbos. Jau 1260 metų rugsėjo 9 d. Roma žino apie Durbės nelaimę ir ragina maldininkus į Livoniją ir prūsų žemę. O kitų metų pačioje pradžioje popiežius jau puikiai informuotas ir apie didįjį sukilimą. Sausio 11 ir 21 d. Aleksandras IV įsakmiai kviečia padėti puolamiems kryžiuočiams. Atskirus raštus gauna Varmos, Olmützo, pagaliau Vokietijos vyskupai ir arkivyskupai. Primenama, jog kovose su prūsais jau žuvę 500 vokiečių riterių ir apskritai esąs didžiausias pavojus kryžiuočiams, bet drauge ir krikščionybei. Ypatingai raginama, kad vyktų maldininkai iš Čekijos, Moravijos, Lenkijos ir Pomeranijos. Naujo kryžiaus žygio reikalu rašoma dimininkonams ir pranciškonams. Kviečiama galingasis Przemysls — Otokaras II. Pagaliau, prūsų pavojus statomas aukščiau už totorių pavojų. Ana, Aleksandras IV 1261 m. bal. 8 d. Kulmijos ir Kujavijos vyskupams rašo, kad tuos kryžininkus, kurie skirti kovai su totoriais, pasiųstų kryžiuočių ordinui. Mat, kryžiuočių vienuolijai ir jos misijų darbui Pabaltijy gresiąs visiškas žlugimas[94].

Pasak Dusburgo, sujudo visa Vokietija. Jau pačioje 1261 m. pradžioje prūsų žemėje pasirodo pirmieji maldininkai. Jie, tur būt, bus atvykę jūra ir sustoję kur nors Aismarių rytų pakrašty. Vienas jų dalinys, žinoma, drauge su kryžiuočiais, įsiveržia į Sambą. Bet vietiniai gyventojai juos visiškai sumuša. Sunkiai sužeidžiamas vadas, grafas Barby.

Ne geriau sekasi tai kariuomenei, kuri patraukė į rytus, būtent, į Natangos sritį. Vieną kartą jiems pavyko nuterioti apylinkę, bet antrą kartą žygis pasibaigė labai liūdnai. Garsusis Heinrikas Mantas kryžininkus visiškai sumušė vietoje, vadinamoje Pokarvis (Pokarben, netoli vėlesnio Brandenburgo). Antra kryžininkų dalis atsiskubino gelbėti, bet, pamačiusi sukilėlių galybę, nei nemėgino ką nors daryti. Pokarvio laimėjimas įvyko 1261 m. sausio 22 d. Žuvo čia, be kitų, ir vienas vokiečių riteris vestfalietis Stenckel de Bintheym, kuris, pasak Dusburgo, labai narsiai kovėsi dėl to, jog girdėjęs iš vieno vyskupo, būk Prūsuose žuvusių sielos be skaistyklos tiesiog patenkančios į dangų. Matyt, norėdamas įtikinti savo brolius-vienuolius, kurie skaitys tą aprašymą, kad tai tiesa, kronikininkas štai kaip nupasakoja magdeburgiečio riterio Hirtzhalso mirtį. Po pergalės prūsams reikėjo aukoti dievams ir du kartus krito burtai šiam aukšto kilimo vokiečui, kuris su daugeliu kitų buvo patekęs į nelaisvę. Bet abu kartus vadas Mantas jį išgelbėjo. Mat, kadaise Magdeburge (ten Heinrikas buvo auklėjamas) šis vokietis keliskart buvo pagelbėjęs Mantui. Tai rodo prūsų būdo kilnumą. Kai trečią kartą burtai puolė tam pačiam, dabar jis savo valia sutiko su likimu. Hirtzhalsas buvo pririštas ant arklio ir taip sudegintas.

---

93 SRP, I, 99, 118.

94 Ewald, IV, 7—9.

Čia skaitome, girdi, tuo metu iš jo burnos išlėkęs balčiausias karvelis. Šitoki stebuklai su sielomis Dusburgo veikale pasitaiko dar porą kartų[95].

Vis dėlto Balgos tvirtovė atsilaikė. Tuo tarpu Varmos vyskupo Anzelmo žemėse (kryžiuočių žemės su vyskupo santykiavo kaip ⅔ : ⅓) buvo kitaip. Čia sukilėliai iš dalies kova, iš dalies apsupę badu paėmė Heilsbergo ir Braunsbergo pilis. Prūsai turi „tris mašinas ir kitokių karinių padargų" (cum... tribus machinis et instrumentis aliis bellicis — pas Heilsbergą). Heilsberge apsuptieji, pagal Dusburgą, suvalgę 250 arklių su odomis. Kai vis dėlto prisėjo palikti tvirtovę, jie dvylikai jaunų prūsų išlupa akis ir taip paleidžia pas savuosius. Kryžiuočiai iš tų dviejų pilių pasitraukia į pietus, atseit, į Elbingą. Šia proga išsamiausios prūsų nukariavimo istorijos autorius Ewaldas pastebi, jog kryžiuočiai žiaurumais gal pralenkdavę pačius pagonis prūsus[96].

Minętos Varmos pilys paimtos ne vėliau, kaip 1261 m. kovo mėn. Dabar prūsai pasisuka daugiau į rytus. Jie nori nušluoti Karaliaučių ant Priegliaus, Kreuzburgą ant Pasmaros ir Bartenšteiną ant Alnos. Mat, tie punktai, lyg koki čiuptuvai, siekė gilyn į prūsų žemės rytus. Prasideda formalus apgulimas. Prieš kiekvieną pilį įrengia po tris eiles sutvirtintų apkasų (tria propugnacula firma et vallata). Taigi, apgultiesiems atkertamas bet koks susisiekimas su aplinka. Beveik badas. Pasak Dusburgo, valgoma arklių ir galvijų odos, nuo ko, girdi, daug netekę dantų. Kreuzburgo įgula neištveria ir 1263 m. slapta apleidžia pilį. Bet beveik visi žūva nuo įtužusių prūsų kardų (in ore gladii). Bartenšteinas gynėsi narsiau, bet ir prūsai čia buvo atkaklesni, galimas daiktas, dėl to, kad ši pilis toli buvo išsikišusi į rytus. Pasak minėto kronikininko, čia prūsų karių buvę 1.300 su trimis mašinomis (tres machinas, quibus... impugnaverunt). Kreuzburgiečiai darė, ką galėjo. Sakysim, jie prūsams vilioti panaudojo du jų tautiečius (Miligede, Troppo). Toliau, pasinaudoję prūsų tikybine apeiga, jie sunaikino apgulančiųjų įtvirtintus apkasus[97]. Prūsai vėl atsistatė. Dar kartą kryžiuočiai laimėjo vylium. Pagaliau, negalėdami atlaikyti apgulimo, 1264 m. apleido pilį ir išsikraustė į Karaliaučių ir Elbingą. Vadinasi, prūsai pilį apsupę išlaikė ištisus tris metus. Toliau į rytus už Bartenšteino buvo Reslis (Resela, dab. Rössel). Bet jo įgula pasitarusi išsikraustė, kai tik išgirdo apie anksčiau minėtų pilių apgulimą[98].

---

[95] SRP, I, 100—101 (Dusburgas); Jerošino kr., tenp. 11,252—11,268, 11,072—11,198; be to, tenp. 270, 282 ir III, 3, 61. (kronikos — Annal. Pelpl., Can. Samb., Kurze pr. Annalen, Ann. Thor.).

[96] SRP, I, 101, 118—119 (Dusb.); 11,269—11,296; 13,605—13,666 (Jerošinas); palyg. Ewald, IV, 14.

[97] ...Pro quodam caldario, qui debetat deferri de uno propugnaculo ad aliud, in quo Prutheni consecrata secundum ritum ipsorum decoquere consueverunt. SRP (D), I, 111.

[98] SRP, I, D, 102, 110—112; Jeroš. 13.605—13.666; 11.297—11.342; 11.355—11.368; 12.165—12.302; 12.533—12.642.

Rytai dabar buvo laisvi. Žūt būt norėta neprašytus svečius išvyti ir iš vakarų. Bet čia buvo daug sunkiau. Karaliaučius buvo apgultas nuo pat sukilimo pradžios ir apjuostas, kaip sakyta, trimis sutvirtintais pylimais. Po dviejų metų čia kryžiuočių būklė kabojo ant plauko. Jų jėgos tolydžio silpnėjo, tuo tarpu prūsai stiprėjo. Pasak Dusburgo, įgula „verkusi baisiu verksmu, iki visai išsekusios ašaros" (planxerunt planctu magno, quousque deficerent in eis lacrime). Labai teisingai čia pat skaitome: „Su ašaromis pakėlę į dangų akis, jie šaukė, kad Viešpats atsiųstų pagalbos" (elevatis oculis in celum cum lacrimis clamaverunt pro auxilio ad dominum). Kitaip sakant, laukte laukė maldininkų iš Europos, šiaip gi būtų buvę po jų. Ir štai, 1262 m. žiemą atvyksta su gausingais būriais iš Reino sričių Jülicho ir Bergo grafai. Pagalba bus atvykusi vandeniu, nes kiti keliai buvo sukilėlių užimti. Matyti, sukilėliai buvo labai stiprūs, kadangi pas Kaligą (Calige modo Sclunien) jungtinė kryžiuočių ir tų Europos svečių kariuomenė vos vos juos nugalėjo.

Bet ginantieji laisvę prūsai užsispyrė vistiek paimti tą pilį. Jie, anot Dusburgo betariant, būdami „patyrę ir gudrūs karo dalykams" (viri experti et subtiles in bello) sutraukė daug laivų, kuriais manė sunaikinti kryžiuočių laivus, vežančius į pilį maistą[99]. Komturas ir kryžiuočiai išsigando, bet jie rado išeitį. Būtent, randa vyrą (greičiausia prūsą išdaviką), kuris laivus pragręžia. Bet prūsai vis puola laivais ir dėl to anas vyras keliskart turi pakartoti savo gręžimus, kol pagaliau prūsai, nors paskandinę daug priešų laivų, vis dėlto atsisako šio kovos būdo[100]. Dabar pasitarę vadai pastatydina žemiau Karaliaučiaus tiltą per Prieglių su dviem bokštais. Taip manė sulaikysią laivus, vežančius maistą kryžiuočiams. Priemonė pasirodė gera, kadangi pilies įgula „pasiryžo verčiau mirti kare", kad tik tiltas būtų suardytas. Jie laivais atplaukė, šoko ant prūsų tilto ir užvirė mirtina kova, kokios, pasak Dusburgo „nebuvę šiame amžiuje" (unquam visum fuit in hoc seculo). Mat, žmogiškai galvojant, beveik nebuvę vilties prūsų nugalėti. Tiltą pavyksta sugriauti ir užtikrinti laisvą įvažiavimą iš Aismarių. Tai buvo 1262—3 metais.

Prieš Karaliaučių ėjo patsai garsusis prūsų vadas Heinrikas Mantas. Matyti, buvo įsitikinta, jog ta tvirtovė yra raktas visai žiemių ir žiemryčių prūsų žemei. Jo drąsą rodo vienas atsitikimas. Jis prišoko prie kryžiuočio, įtempusio balistą, ir taręs: „Šiandie tave pasiųsiu į dangų!" jį persmeigė savo ietimi. Bet ir patsai Mantas čia pat buvo tokiu pat ginklu sužeistas[101].

Sukilėliai karštai kovojo ir pietvakariuose. Pogezaniai su suduviais jau pačioje sukilimo pradžioje nusiaubė Pogezanijos ir net Pomeranijos

---

[99] Prutheni... ordinaverunt multas naves, quibus naves fratrum ducentes victualia ad castrum dictum destruerent et delerent... SRP, I, 106. Schif lîzin sî bûwin vil, dâmit sî woldin schadin den schiffin. J e r oš. 11,658—60.

[100] Terebro perforavit et hoc iteravit, quod fatigati laboribus et expensis ab impugnatione navium fratrum, quarum multas destruxerant... desistere sunt coacti. Tenp.

[101] SRP, I, 102, 103—7; J e r oš., 11.637—11.686, 11.687—11.852.

sritis. Visur žudė, „kur tik rado krikščionių“ (quotquot ibi Cristianos invenerunt). Būtų įsibrovę ir į stiprųjį Elbingą, jei kažkoks prūsų išdavikas Virtelis būtų nenužudęs prūsų vado. Nuo čia patraukė pietų link, ir kur įteka Veisikos upelis į Drusino ežerą, paėmė kryžiuočių vieną tvirtovę. Paskui pasuko į žiemryčius ir sudegino vieną vokiečių pilį ant Ragovo upelio. Vadinasi, ėjo, kaip įsisiūbavęs viesulas[102].

Bartoje prie Ameto upelio prūsas Girduvis (Girdaw) turėjo to paties vardo, atseit, Girduvos pilį (castrum dictum a nomine suo Girdaw)[103]. Jis liko kryžiuočiams ištikimas ir ilgai laikėsi prieš savo tautiečių kariuomenės puolimus[104]. Tik bado verčiamas, 1262—3 m. su savo namais ir šeimyna pasitraukė į Karaliaučių. Toks pat likimas buvo kryžiuočių pilaitės, esančios ant Alnos prieupio Gubrio, vardu Waistotepila[105]. Ilgiau išsilaikė Wisenburgas-Walewona, kuris taip pat stovėjo ant Gubrio kranto[106]. Prūsai su trimis mašinomis laikė šią pilį apgulę beveik trejus metus. Įdomu, jog tos mašinos buvo neblogos, jei kryžiuočiai, vieną jų pagrobę, ilgai ją naudojo prieš pačius puolėjus. Šių pastarųjų tarpe randame ir suduvius. Pagaliau kryžiuočiai, pristigę maisto, 1263 m. pasitraukė į Mozūriją[107]. Tai vis Bartos srity. Galima pastebėti, jog pas Wisenburgą buvo sužeistas barčių vadas Diwanas, kai jis mėgino pastoti pasitraukiantiems kelią į lenkus.

Kad Wisenburgo įgula bėgo į Lenkijos žemę, tai reiškia, jog kelias į pietvakarius pas savuosius buvo nesaugus. Vadinasi, kryžiuočių galybės pamatai drebėjo ir Kulmijos srityje, atseit, kur jie buvo pirmiausia įsikūrę ir stipriausiai įsigyvenę. Iš tikrųjų. Žymusis prūsų vadas Heinrikas Mantas 1263 metų pradžioje įpuolė į Kulmijos kraštą ir naikino viską, kas nebuvo tvirtovėse. Magistras Helmerikas Liubovijos srity mėgino sukilėliams pastoti kelią. Nuostabi Manto kariavimo technika, ana, jis užpultas apsikasa (vallati indaginibus). Paskui, padaręs gudrų manevrą, visiškai supila kryžiuočių kariuomenę. Žūva patsai magistras, 40 kryžiuočių riterių ir visa jų armija sunaikinama. Dusburgas šį smūgį laiko didesniu už Durbės nelaimę. Girdi, nors čia ne tiek daug kritę, bet tai buvę vyrai, „kurių išmintimi ir sumanumu buvo valdoma prūsų žemė ir vadovaujama karui“ (quorum sapientia et industria et terra Prussie et bellum regebatur)[108].

---

102 SRP, I, D, 129; Jeroš., 13.011—15.070; plg. Ewald, IV, 17—8.

103 Čia ir šiandie yra to paties vardo miestelis (Gerdauen).

104 ...Bella et impugnaciones, quas a compatriotis suis apostatis sustinuit.

105 Ewaldas mano, jog tai Waistoto sutvirtinta sodyba, kryžiuočių perdirbta į pilį. Eroberung, IV, 39.

106 Mülverstedtas manė, jog Wisenburgas yra sugadintas Waistotepila vardas. (N. Pr. Provinzialblätter, 1857, I, 190 tol.). Voigtas Waistotepilą ir Wisenburgą sako buvus ant Alnos kranto, prie vėlesnio Schippenbeilio (Geschichte Preussens, I, 442—493, 494 past. 4). Ewaldas įtikinamai skiria, sekdamas Dusburgu, Wisenburgą nuo Waistotepilos (Eroberung, IV, 40, past. 1). Pagaliau, Krollmannas vėl sutapdina (Altpreussische Biographie (1938), Lief. 5, p. 135).

107 SRP, I, 109—110; Jeroš., 12.077—12.302; plg. Ewald, IV, 39—42.

108 Tenp., 112, 113; Can. Samb. 282.

Po šito pasisekimo ėjo kiti. Tais pačiais 1263 metais visiškai sunaikintas Marienverderio miestas. Tik tie išliko gyvi, kurie pasislėpė pilyje. Viską naikinanti banga pasuka į rytus ir taisyklingai apgula Štarkenbergo tvirtovę. Po pirmutinių nepasisekimų prūsai pasiryžta verčiau mirti, negu pasitraukti nuo pilies. Žinoma, Štarkenbergas šitokio spaudimo neatlaiko. Taip 1263 m. buvo paimta tvirtovė, kuri tais pačiais metais buvo pastatyta sukilėlių malšinimo reikalams[109].

Rehdeno miestas buvo lyg vartai į Kulmo sritį. Jis irgi neatsilaikė. Paskui prūsai sunaikino Špitenbergo ir Vartenbergo tvirtoves. Šią pastarąją paėmė suduviai[110]. Suduviai dar du kartus naikina Kulmijos kraštą. Sunaikinama, kas buvo už Torno ir Kulmo miestų sienų. Antrąjį žygį darė pats vadas Skumandas (Scumandus). Atrodo, jog tai įvyko 1263 m.[111].

Mes matėme, jog lietuvių nugalėjimas ties Durbe padėjo susidaryti sukilimo nuotaikai. Prūsų rytiniai ir žieminiai broliai, vadinami lietuviai, ir toliau akylai sekė prūsų didįjį sukilimą. Ana, Treniota, kurį Dusburgas pavadina „Lietuvių karaliaus sūnum" (filius regis Lethowinorum) su lietuvių ir „daugelo kitų giminių kariuomene" įsiveržia į kryžiuočių valdomą Prūsiją. Viena didžiulės kariuomenės dalis (iš viso, pagal Dusburgą, buvę iki 30.000) patraukia į Mozūrus, antra į Pomezaniją, pagaliau trečioji — į Kulmiją. Čia be įprasto naikinimo darbo, paima vieną tvirtovę. Šį žygį su Ewaldu nukelsime į 1263 metus.

Kitais metais lietuviai sudaro jungtinę kariuomenę su suduviais ir prūsais[112]. Jie apgula Vėliuvos pilį, kuri stovi prie Alnos įtakos į Prieglių. Čia vartojama šauliai su strėlėmis (sagitarii cum telis), mašinos su akmenimis (machine cum lapidibus), pagaliau padegimo reikalui minima medžiai ir malkos. Pagaliau būta ir meistrų toms karo mašinoms taisyti. Nors kryžiuočiams įvarė daug baimės ir pridarė daugybę nuostolių, Vėliuvos vis dėlto nepaėmė. Čia galime pastebėti, jog prof. dr. C. Lohmeyeris prie Vėliuvos dalyvavusius lietuvius sako buvus ne iš įprastinės Lietuvos, bet iš vienos prūsų žemės srities, atseit, iš Nadruvos, kuri guli tarp Nemuno, Įsručio, Deimenos ir Kuršių Marių (littauische Nadrauer)[113].

Atsikvėpkime nuo garuojančio kraujo, smilkstančių gaisrų ir ginklų žvangėjimo ir truputį pagalvokime. Sukilo visa kryžiuočių valdoma prūsų žemė, iš vieno ėjo ir vadinamų lietuvių giminė. Skersai, išilgai buvo nusiaubtas visas kraštas. Bet vis dėlto didžiosios kryžiuočių pilys, kaip Karaliaučius, Balga, Elbingas, Kulmas, Tornas ir dar keletas atsilaikė.

---

[109] SRP, I, 122—123; Jeroš., 14.093—14.148; 14.206—14.246.

[110] SRP, I, 124—125; Jeroš., 14.311—14.332; 14.427—14.450; 14.606—14.662.

[111] Tenp, 126—127; Jeroš., 14.693—14.842.

[112] Pruthenorum, Sudowitarum et Lethowinorum exercitus.

[113] Jis ir šį žygį nukelia prieš 1263 m., būtent, kuomet buvo Karaliaučiaus apgulimas. Geschichte, 133.

Apie šio posmo žygius SRP, I, (Dusb) Tnp. 112, 125—6; Jer. 12.643—12.714; 14663—692; Ewald, IV, 53, 54, 60—61.

Žinoma, jas saugojo stiprios sienos, bet, šiaip ar taip, prūsų mašinos būtų jas įveikusios. Mįslę išsprendžia žemėlapis. Mat, visus tuos vardus randame prie Aismarių ir Vyslos. Taigi šie punktai vandens keliu susisiekė su Vokietija ir likusia Europa. Iš čia einanti pagalba palaikė ir pagaliau atgaivino mirties skausmuose besiraičiojantį kryžiuočių valstybės kūną.

Nors įvairiose vietose tą dalyką praeidami minėjome, bet čia dar kartą pabrėšime. Europos maldininkų srovę pakreipti į pavojaus ištiktą kryžiuočių valstybę galėjo tik Katalikų Bažnyčios galva. 1261 m. rugpiūčio 29 d. ja buvo išrinktas Urbonas IV. Pas jį ir nusiskubino vyriausias kryžiuočių magistras Anno von Sangershausen. Neapsivylė, mat, Urbonas tai tas pats Liuticho arkidiakonas, kuris patsai buvo buvęs Aismarių pakrašty ir kurio dėka atsirado žinomoji 1249 m. Christburgo sutartis.

Naujasis popiežius dar lapkričio mėnesį Varmos vyskupą Anzelmą paskiria savo legatu kryžiuočių žemėms ir kaimyninėms valstybėms. Jam pavedama kryžiaus karo organizavimas ir maldininkų telkimas, tačiau įsakoma veikti su ordino žinia. Gruodžio 13 d. popiežius kreipiasi į viso pasaulio aukštuosius dvasininkus, juos raginte ragindamas, kad gelbėtų ant bedugnės krašto atsidūrusį kryžiuočių reikalą Prūsuose ir Livonijoje. Girdi, karuose su pagonimis jau žuvę arti tūkstančio kryžiuočių vienuolijos narių. Paskui Urbonas kryžiaus karo reikalu rašo Prūsijos, Livonijos ir kaimyninių šalių domininkonų viršininkams. 1262 m. balandžio 24 d. išeina bulė, kur smulkiausiai nupasakojama kryžiuočių nelaimės Pabaltijy. Čekijos, Lenkijos, Pomeranijos, Švedijos, Gottlando, Norvegijos, Danijos, Fryzijos, pagaliau bažnytinių provincijų Magdeburge, Bremene, Kölne, Mainze ir Salzburge, taigi tų kraštų domininkonams įsakoma, kad ragintų katalikus vykti į Vyslos ir Dauguvos kraštus. Kadangi atrodė, kad tiems nelaimės šauksmams permaža kreipiama dėmesio, tai Urbonas IV pilnuosius atlaidus suteikė atskirais atvejais ir tiems, kurie negalės pilnų metų išbūti kovose su pagonimis. Kiek buvo surinkta maldininkų kovai su totoriais, tie visi dabar nukreipiami prieš prūsus ir Livoniją (čia Urbonas pakartojo savo pirmatako įsakymą). Pagaliau, gruodžio 3 d. rašoma Švedijos Linköpingo vyskupui, kad baustų visus tuos, kurie pagonims ir kryžiuočių priešams siųs ginklų, geležies, medžio ar kitokių dalykų[114]. Tai buvo Laterano bažnyt. sus-mo nuostatų peržengimas. Taigi, šalia dvasinių bei religinių priemonių, prieš prūsus ir kitus aisčius pavartojama ir ekonominės[115]. Vadinasi, kaip šiandien. To viso triukšmo pirmieji vaisiai pasirodė 1261-62 metų žiemą. Kad iš pradžių ne taip gausiai plaukė maldininkai, greičiausia buvo kalta sujaukta Vokietijos politinė būklė. Roma ragino ir vėliau. Sakysim, 1263 m.

---

114 Liljegren, Diplomatarium Suecanum, I, n. 484.

115 Plg. Ewald, IV, 25—28. Būta pačių kryžiuočių, susidėjusių su prūsais. Ana, Elbinge mag. Hartmund von Grumbach už tai vieną riterį gyvą sudegino. Už tai magistras nubaudžiamas popiežiaus vienais metais atgailos ir vietos netekimu. (Bet šią pastarąją sąlygą įvykdo vos 1262 m. vidury. Ewald, IV, 29).

pavasarį gavo atskirą raštą visi, kurie turėjo pareigą skelbti kryžiaus žygius, būtent, vyskupai, paskui viršininkai cistersiečių, premonstratiečių, domininkonų ir pranciškonų vienuolijų. Urbonas IV įsakmiai čia pabrėžia, jog kryžiuočių gelbėjimui neturi trukdyti net Šventosios Žemės reikalai. Kitu raštu popiežius įsako pranciškonams, kad pinigai už kryžiaus žygio apžadų išpirkimą (į Prūsiją ir Livoniją) būtų sunaudojami kryžiuočių reikalams, o ne Palestinos vadavimui. Tą patį gegužės mėnesį išėjo ir kitas aplinkraštis, kuris duoda lengvatų prūsų žemės ir Livonijos kryžininkams, atseit, tėvynėje visos jų turto bylos atidedamos, kol sugrįš namo[116].

Tai, taip sakant, pagalba iš užsienio. Bet kryžiuočiai jos ieškojo ir viduje, būtent, tarp pačių prūsų. Sukilimui suliepsnojus, jie ant karštų pėdų pradėjo dalinti žemę tiems vietiniams gyventojams, kurie atrodė jiems palankūs. Taip nuo 1261 m. gegužės 7 d. iki gruodžio 24-tos iš viso 11 prūsų gavo didesnius ar mažesnius sklypus. Visi šie žemės užrašymai yra Samboje. Kai kada pažymima, jog už sukilimo padarytus nuostolius jiems atlygins patys kryžiuočiai. Pagaliau, pasitaiko ir privilegijų, jog toki ištikimieji gauna teisę už įžeidimą bausti kaltininką „kaklas už kaklą ir ranka už ranką“[117]. Savaime suprantama, jog šitokie dovanojimai buvo daromi ir tolimesniais metais, ypačiai jų daug tarp 1261—63 metų.

Šitokias priemones vartojo ir vyskupai savo srityse. Ana, Varmos ir Sambos vyskupijose tarp 1261 m. gegužės 20-tos dienos ir kitų metų sausio 3-čios gauna žemių devyni ištikimi prūsai[118]. Didelė dalis tų viliojamų dovanojimų surašyta Karaliaučiuje, kuris kaip tik tuomet buvo sukilėlių apsuptas. Kaip atsiliepė į tai patys prūsai? Beveik visi jie nekreipė dėmesio į tą svetimų valdovų meškerę ir turtu ir krauju prisidėjo prie laisvės sukilimo. Tokių, kurie nuoširdžiai dėtųsi prie vokiečių kryžiuočių, buvo nedaug. Sakysim, Karaliaučiaus apgulimo metu į pilį atbėga tik „nedaug vyrų“ (pauci viri) su savo šeimynomis[119]. Paskui žinomas Bartos srityje Girduvis (Girdaw), kuris iki paskutiniųjų gynęs savo pilį, pagaliau nusikraustė irgi į Karaliaučių[120]. Dar žinome iš Dusburgo, jog maža dalelė (pauci) pagezaniečių pasitraukė į Elbingą[121]. Čia pat iškelsime vieną labai būdingą aplinkybę. Visi tie kryžiuočių šalininkai buvo aukštesniojo ir gal aukštojo prūsų luomo žmonės. Mat, šaltiniai vadina juos nobiles[122].

Pagaliau, žemių dovanojimuose perbėgėliai gauna neretai po keletą kaimų, kur patys gali daryti mažesniuosius ir net didesniuosius teismus. Iš to elemento buvo imama visi šnipai ir kitoki ordino bendradarbiai. Kry-

---

116 E w a l d, IV, 43—44.
117 Tnp. 19—23.
118 Tnp. 23—25.
119 SRP, I, 104.
120 Tenp., 109.
121 Tnp. 129.
122 Preter paucos viros preclaros genere et nobiles, qui relicta domo paterna venerunt successive ad castrum Kunigsbergk cum omni familia sua“. Palyg. E w a l d, IV, 104, 129.

žiuočiai juk nebuvo pratę dovanai dalyti gėrybių. Matyt, persimetėliai gerai ėjo naująsias pareigas prieš savo tautiečius, kadangi tų laikų ir vėlesni dovanojamieji dokumentai aiškių aiškiausiai kalba apie patarnavimus sukilimo metu.

Šioje vietoje teks paminėti vieną smulkmeną, kuri rodo, kad didžiojo spaudimo metu buvo daug prigužėję žmonių į kryžiuočių pilis. Ana, 1263 m. Varmos vyskupas, kaip popiežiaus legatas, leidžia veikti malūnams... visais sekmadieniais ir kitomis šventomis dienomis, išskyrus tik 16 didžiųjų švenčių[123].

Kaip toliau ėjosi sukilėliams? Jie šalies vidų apvalė nuo kryžiuočių ir vokiečių kolonistų. Bet, šiaip ar taip, Aismarių pakraštyje ir pavyslyje svetimųjų valdovų stiprieji lizdai atsilaikė. Iš jų kryžiuočiai palengva pradėjo vėl grąžintis valdžią prarastose žemėse. Jau 1264 m. pačiame pietvakariniame Sambos pusiasalio kampe, vadinamame Witlandorte, jie pradeda statyti tvirtovę Lochstädtą, kurią galutinai baigia 1270 m. Tai buvo reikalinga apsaugoti vandens keliui iš Aismarių į Baltijos jūrą. Paskui palengva pradėta malšinti atskiros Sambos srities apylinkės, kaip Pobetai (Pobethen), Betai (Bethen), Šakiai (Schaaken) ir kitos. Be Europos maldininkų, kryžiuočiams atvykdavo pagalbon nemaža karių iš Livonijos vienuolinės šakos. Ilgiausiai išsilaikė Sambos žiemvakarinis kampas. Ir šiaip sambiai tolydžio priešinosi. Bet jų jėgos aiškiai silpnėjo.

Tuo tarpu vokiečiai vis tvirtėjo. Urbonas IV, prieš mirdamas, neužmiršo dar raginti krikščionis, kad vyktų į Pabaltijį. Jau buvo susidariusi lyg tradicija, kad naujas popiežius skubindavosi užtikrinti vokiečių ordinui Europos pagalbą. 1265 m. balandžio mėnesį tokį raštą Klemensas IV pasiuntė žiemių, rytų ir vidurio Europos kraštams. Ir štai jau rudenį atvyksta su būriais maldininkų Braunšveigo Albertas I ir Thüringijos Albertas II. 1266 metais prūsų žemėje matome maldininkų dalinį, vadovaujamą Brandenburgo markgrafo Otto III. Jo garbei Brandenburgu pavadinama naujai pastatyta pilis toje vietoje, kur Frišingas įteka į Aismares (1266). Bet prūsai netrukus ją sugriauja, mat, nenorėjo, kad vokiečiai visiškai užvaldytų vandens kelią. Pastebėsime, jog užpuolimą palengvino saviesiems viena prūsų moteris, kuri, tur būt, gyveno Brandenburge, kaip belaisvė.

Popiežių iki įkyrumo nuolat raginamas, pagaliau, jau antrą kartą į prūsų kraštą su gausinga kariuomene išsirengė Čekijos karalius Przemyslas arba Ottokaras II. Maldininkai Vyslą peržengė 1267 m. pabaigoje arba 68-tais. Bet, vos jie spėjo įkelti koją į prūsų žemę, kaip prasidėjo didelis atodrėkis, ir Przemyslas visą kariuomenę sugrąžino atgal. Šis karalius, pasirodo, turėjo didelių užsimojimų[124]. Jau Urbonas IV buvo pažadėjęs, kad Čekija už kryžiaus žygį gaus visas žemes, kurias atims iš lietuvių ir rusų.

---

123 Ewald, 45.

124 Palyg. Altpreussische Biographie (1939), Lief. 7, p. 205 (apie prūsą Gedūną, buvusį Przemyslui kelių rodytoju).

Pagaliau, 1267 m. rugsėjo 19 d. Przemyslas formaliai susitarė su ordinu, kad jam liks, jei bus nukariautos, Galinda, Suduva, Lietuva ir kiti gretimi kraštai. Su Lietuva susijęs ir kitas dalykas. Ana, 1268 m. Klemensas IV leidžia karaliui, kad Galindai, Suduvai ir Lietuvai būtų įsteigta arkivyskupija bei metropolija, kurią kol kas globotų Olmützo vyskupas.

Sukilėliai dar sugriovė Marienverderio miestą. Su jais kuriam laikui buvo susidėjęs Pomeranijos kunigaikštis Mestvinas II. Nadruviai, skalviai, lietuviai drauge su prūsais vis dar teriojo kryžiuočių oficialiai valdomą Sambą. Taip pat Pomezanijoje ir Kulmijoje prūsai turėjo paskirų pasisekimų. Sakysim, sudegino Christburgo miestą. Bet, šiaip ar taip, artinosi didžiojo sukilimo saulėlydis. Vienas po kito žūva prūsų vadai: Glapas, Diwanas... Garsusis Mantas vis dar laikėsi, jis slapstėsi miškuose. Bet greičiausia koks nors išdavikas jo buvimo vietą pranešė kryžiuočiams. Štai, netikėtai apsupa jo palapinę Christburgo komturas su būriu karių ir vadą suima. Užsidegęs prūsų laisvės vadas pakariamas medyje ir paskui perveriamas kardu. Taip 1273 m. baigia gyvenimą ši simpatiška asmenybė, kuriai jautė pagarbos net senieji kryžiuočių kronikininkai, o pagal juos ir vokiečių istorikai[125]. Ir taip kryžiuočiai buvo užėmę pietinę ir vakarinę prūsų žemės dalį, taip pat ir vidurį. Dabar atsikreipiama į žiemius ir rytus, atseit, prieš suduvius, nadruvius ir skalvius. Suduviai su savo žiemių kaimynais sugriovė Bartenšteiną, paskui užpuolė žemiau esantį Beisleideną (ten buvo įdomus atsitikimas su prūse motina)[126]. Kadangi Suduvos sritis buvo labai galinga (juk rusai gavo nuo jų daug kentėti), tai kryžiuočiai kol kas ją paliko ramybėje. Pirmiau pasirinkta nadruviai, kurių sritis ties Labguva atsirėmė į Kuršių Mares, o rytuose apėmė Įsros, Ungurupės ir Romintos upynus iki pat Vištyčio ežero. Kryžiuočiai Priegliaus tėkme patraukė į rytus ir 1275 m. paėmė svarbiausią nadruvių pilį Kamenisvikę. Šiuo trečiuoju žygiu Nadruva buvo užimta ir vokiečiai atsistojo, kur susibėga Įsra, Peisė ir Ungurupė. Tik nedaug vyrų nepasidavė kryžiuočiams ir persikėlė gyventi į Lietuvą (preter paucos, qui terram Lethowie intraverunt)[127].

Po to kryžiuočiai patraukia prie Nemuno, kur gyveno skalviai (Scalowite — Dusb., Schalauen). Jų sritis apėmė žemutinę Šešupės ir Nemuno tėkmę. Kai magistras kovojo Nadruvoje, Sambos viršininkas (vogt) Die-

---

[125] Manto asmuo nekartą buvo vaizduojamas ir grožinėje literatūroje. Vokiškai apie jį rašė: Botho Graf von Keyserlingkas (Monte, der Rebell. Aufstand im Preussen um 1260. Verlag Goerlitz-Bokämper); M. Springbornas; Piersonas. Piersono apysaką išvertė Lazdaitis (= Ansas Bruožis) vardu „Erkus Monte arba kryžiokai Prūsuose ir Lietuvoje. Tilžė 1929“ (anksčiau ėjo laikraštyje su A. B. Klaipėdiškio slapyvardžiu); Keyserlingą — L. Daukša (Sukilėlis Monte, 1937, Sp. Fondas); pagaliau Špringborną — bevardis vertėjas („Paskutinis Prūsų sukilėlis Herkus Mantas“, 1938, Sakalas).

[126] Tai Nameda. Kai Bartos srities prūsai buvo bemetą ginklus, ji sušunka savo sūnums: „Gailiuosi, jus pagimdžiusi, kadangi nenorite ginti tautiečių ir savo pačių gyvybės!“ (doleo, quod vos unquam genui, ex quo non vultis et gentem vestram ab hostibus defendere). To pakako — ir kryžiuočiai buvo nugalėti. SRP, I, 131.

trichas iš Liedelau Nemunu pasiekia Ragainės pilį. Ta per tūkstantį išnešanti kariuomenė po atkaklių kovų pagaliau 1275 m. paima Ragainę. Pasirodo, jog čia tirštai gyventa, kadangi Dusburgas mini „priemiestį ir kitus trobesius" (suburbium... et alia edificia). Taigi, vokiečiai atsistoja jau ant vadinamos Lietuvos sienų. Mat, Ragainė (čia ir šiandien yra miestelis su stipria kryžiuočių laikų pilim) yra kairiame Nemuno krante žemiau Sudargo ir Jurbarko. Paimti savo žinion žemutinį Nemuną buvo prūsų kryžiuočių aukso svajonė, — juk tuomet jie galės susijungti su savo livoniškiais broliais.

Ant karštų pėdų kryžiuočiai paima kitą skalvių pilį, buvusią anapus Nemuno prieš Ragainę, būtent, Rambyną[128]. Pasak Dusburgo, vietinius gyventojus tai paveikė „iki pačių kaulų" (conturbata sun omnia ossa eorum) ir jie vokiečiams atkeršijo. Nemunu ir Kuršių Mariomis skalviai nuplaukia ir sudegina Labguvą, kuri iš tikrųjų buvo raktas į jų kraštą. Kryžiuočiai, paties magistro vedami, neatsilieka ir nuterioja visą Skalviją. Ta proga Dusburgas pastebi, jog kautynės įvyko „toje Skalvijos dalyje, kuri susisiekia su Prūsijos žeme" (in illa parte, que tangit terram Prussie). Galingas skalvis Sereika (Sarecke) turi to pat vardo pilį „toje Skalvijos dalyje, kuri susisiekia su Lietuvos žeme" (de illa parte Scalowie, que tangit terram Lethowie)[129]. Tas tėvynei atsidavęs didikas norėjo kryžiuočius apgauti, bet visą reikalą sugadino kažkoks išdavikas (quidam vir). Pats Sereika nutraukia virves, kuriomis buvo pririštas, kardu keletą kryžiuočių nukauja, bet čia pat ir pats krinta. Paėmus dar vieną pilį (Sassowia), kryžiuočiai bent formaliai buvo užėmę visą Skalviją[130]. Sakau formaliai, kadangi kol kas čia neišdrįso statyti nei vienos savo pilies, nei apgyvendinti kolonistų[131].

Tam buvo savo priežastis. Mat, 1277 m. sukilo pogezaniečiai, kurie net sugavo Elbingo ir Christburgo komturus. Tik čia vėl sukliudė išdavikas Powide. Nepasitenkinimo šešėlis, šiai sričiai sukilus, perbėgo taip pat per Natangą, Varmą ir tur būt Sambą. O suduviai jau nuo seniau kovojo su ginklu prieš ordiną ir dabar teriojo Kulmijos kraštą. Vadinasi, užgesusi ugniavietė vėl pradėjo žėrėti ir galėjo uždegti gaisrą. Tik mums pažįsta-

---

[127] SRP, I, 132.

[128] D u s b u r g a s, jį minėdamas (1276), rašo castrum Ramige (žinoma, tai derinasi su jo religiška galvosena ir lotynišku rašymu). Tuo tarpu Wegebrichtų kelių žinovai jį vadina dabartiniu vardu (Rambin, net Rambyn) [1385, 1394]. Jie paaiškina, jog tai „šventasis Rambyno miškas" (von deme heyligen Walde von Rambyn). Dabartinė žilojo Martyno Jankaus saugota vietovė tiksliai atitiko kronikų aprašymus. Anuomet E w a l d a s tik spėjo, gal čia bus buvęs Rambynas. Dabargi apie tapatybę niekas nekelia rimtų abejonių. Sutinka ir d o c. d r. A. S a l y s. T o e p p e n o pastaba apie Jerošino Ragintę yra vienas tik nepsižiūrėjims, kadangi anas turi aiškią „Ramigę" (palyg. SRP, I, 134, pst. 1). SRP I, 133—138; 489; II, 676—677; palyg. Eroberung etc., IV, 193, past. 1; W e b e r, Preussen vor 500 Jahren, 542; H o l l a c k, 126; Žemaitische Mundarten, 120.

[129] SRP, I, 134. L o h m e y e r i s sutapdina su Lauksargiais ant Jūros. Geschichte, I, 143.

[130] Vadai Surbancz, Swisdeta ir Surdeta pasiduoda, paskui juos ir šiaip žmonės.

[131] SRP, I, 133—135; palyg. E w a l d, IV, 191—197 ir L o h m e y e r, I, 143—144.

mas Sambos viršininkas Dietrichas griežtai viską užgniaužė. Atseit, 1277 m. rudenį kruvinai numalšino Pogezaniją (ji sukilime tik tuomet buvo padėjusi ginklus, kai tai padarė kitos sritys). Įdomu pažymėti, jog buvo ir tokių, kurie nenorėjo vergauti svetimiems ir su palydovais išsikraustė į Lietuvą. Lietuvos valdovas Traidenis (1276) pabėgėliams leido apsigyventi Gardine ir Slanime[132].

Antra nelaimė buvo suduviai su savo garsiu vadu Skumandu. Jis dar prieš 1274 m. puldinėjo Kulmijos kraštą. Ypačiai jis čia pradėjo siausti 1277 m. Kryžiuočiai su Skumandu turėjo daug vargo. Jis su savaisiais, sakysim, buvo įpuolęs į Natangą, žinoma, kryžiuočių valdomą. Paskui, 1280 m., suduviai pereina visą prūsų žemę ir nuterioja net Sambą. Įdomu pabrėžti tos giminės ypatingą draugavimą su vadinamais lietuviais. Paskutinį žygį jie daro „su lietuvių pagalba“ (adjuncto sibi auxilio Lethowinorum). Tiesa, Skumandas kovų išvargintas pasidavė kryžiuočiams. Juo pasekė ir Kantgirdas (Kantegirde). Bet suduvių daugumas nekentė vokiečių. Kai 1283 m. vienos pilies (Kimenau) įgulai kryžiuočiai pažadėjo laisvę ir juos vedė į Sambą, tai suduviai užmuša valdovą ir vyksta į Lietuvą (ad terram Lethowie sunt profecti)[133].

1283 m. laikomi Suduvos nukariavimo metais. Drauge ši data pažymi ir visos prūsų žemės nukariavimą[134]. Kovoje už laisvę reikia brėžte pabrėžti visų prūsų giminių solidarumą. Kuomet jau visos giminės pavergtos, suduviai nelaukia namie vokiečių puolimo, bet patys eina kariauti į jų valdomą sritį, kitaip sakant, stengiasi juos vyti laukan iš Baltijos pajūrio. Tą pat anksčiau darė skalviai, puldami kryžiuočius Samboje. Pagaliau ir lietuviai.

---

132 Kai 1277 m. totoriai ir rusai įsibrovė į Gardino sritį, tai „prūsai ir barčiai“ sumušė vieną rusų dalinį. Paskui (jie Barthenses... de Pogesania) 1284 sugrįžo, kruvinai išsiveržę iš lietuvių, į Pogezaniją. SRP, I, 132, pst. 6 ir 147—8.

133 Tnp., I, 145.

134 Apie kryžiuočių karo techniką (ginklus, organizaciją ir k.) žiūr.: M. Töppen, Die ältesten Nachrichten ü. d. Geschützen in Preussen (Archiv f. d. Offiziere d. Kgl. Preuss. Artillerie- u. Ing. Corps, 32, 1868 m.); Th. Blell, Kriegsgewand u. Bewaffnung des Hochmeister u. d. Ritter d. Deutschen Ordens etc. (Altpr. Monatsschr. 18, 1881 ir Sitzungsber. d. Prussia, 1881—1882); G. Buųack, Zur Bewaffnung u. Kriegsführung d. Ritter d. Deutsch. Ordens in Preussen (Progr. Altstädt. Gymn. Königsber 1888); B. Engel, Waffengeschichtliche Studien aus d. Deutschordensgebiet (Zeitsch. f. Waffenkunde, 1900—02, 2, 1902—1905 m., 3, 1906—1908 m., 4, 1909—1911 m., 5, 1915—17 m., 7).

Apie prūsų karinius dalykus: G. Bujack, Wallberge u. Landwehren i. nordöstl. Teil... Galindien u. Sudauen (Sitz. Ber d. Prussai, 1879—1880, 6); H. Crome, D. Burgen d. alten Preussen (Mitt. d. Vereins f. Gesch. v. Ost.- u. Westpreussen, 1928—1929, 3.

Puikią ir rezonuotą kryžiuočių technikos apžvalgą (be kurios visiškai negalima tyrinėti Prūsijos karinių dalykų) duoda L. Weberis (Preussen etc., p. 35—36, 282, 288, ypačiai 603—654). Rėmus gi kryžiuočių karo technikai suprasti duoda bendri veikalai: Stuhr, Brandenburg-preussische Kiegsverfassung; Dr. Barthold, Kriegsgeschichte der Deutschen, I; H. Delbruck, Geschichte der Kriegskunst, II, 1923 (Mittelalter).

Apie lietuviškų giminių karo techniką šiek tiek rašo prof. Z. Ivinskis („Karo Archyvas“, 1936, t. VII) ir dr. J. Matusas („Švitrigaila“, 1938, skyr. „Ukmergės kautynės“; „Trimite“ įv. str. 1936 m. ir „Liet. kultūra sen. laikais“ 1939).

Jie pirmi puola vokiečius prūsų žemėje, būtent, Nameise Traidenio laikais (1272—1282). 1283 m. jie puola Kuršių Nėringą. Visa bėda, kad tam solidarumui trūko tikslios organizacijos ir vieningos vadovybės.

Toliau kryžiuočiai, apsidirbę su prūsais, rūpinosi praplėsti savo valstybės sienas. Jie norėjo būtinai gauti Pomeraniją, kad tiesiogiai susisiektų su Vokietija. O rytuose jie siekė Lietuvos. Pirmas dalykas jiems pavyko, atseit, iš dalies kardu, iš dalies sutartimis jie 1313 m. užima rytinę Pomeraniją. Bet, nuostabus ir būdingas dalykas, kryžiuočiai praranda pagrindą po kojomis ten, kur turėjo pražysti jų visas veikimas. 1291 m. saracenai paima Akoną ir kryžiuočių vienuolijos centras priverstas išsikelti į Veneciją. Kadangi Pabaltijy jie buvo susisukę gražų lizdą ir medžiagiškai apsirūpinę, tai 1309 m. vienuolijos centras persikelia į Prūsus. Čia pirmutinį vyriausią magistrą, kuris drauge buvo ir prūsų žemės magistru, randame Siegfriedą Feuchtwangeną (tarp IX. 13—21). Vyriausias magistras sostine pasirenka Marienburgą, esantį prie dešinės Vyslos rankovės, Nogato (pastatytas 1276 m.).

Šia proga porą žodžių apie kryžiuočių organizaciją. Pilnas jų vardas: „Orden der Ritter des Hospitales St. Marien der Deutschen in Jerusalem". Buvo trejopų narių: broliai-riteriai, broliai-kunigai, pagaliau, pusbroliai arba broliai-tarnai. Šie pastarieji, dažniausia žemo kilimo, atlikdavo prastuosius darbus, kurie nepritiko riteriams (žemės dirbimas, gyvulių auginimas, prekyba, patarnavimas ir k.). Vienuolijos priešakyje buvo visam amžiui renkamas „vyriausias magistras" (magister generalis), jei atskiruose kraštuose buvo daugiau vienuolijos turtų, tai čia būdavo „kraštų magistrai" (magistri provinciales). Kiekvienai piliai, vadinamam namui, vadovavo komturas (commendator — Kommentur — Komtur). Komturas valdė ir gynė ne tik pačią pilį, bet ir jos žinioje esančią apylinkę, atseit, su jos turtais ir įrengimais. Tas viršininkas turėjo 12 patarėjų (jei pilnas konventas).

Vyriausias magistras turėjo 5 patarėjų arba aukštųjų pareigūnų tarybą. Didysis komturas (Grosskomtur) prižiūrėjo visus ordino turtus, sandėlius ir laivus, taip pat jis pavadavo, jei būdavo reikalas, vyriausią magistrą (panašiai komturą pavadavo vicekomturas arba namų komturas). Ordino maršalas tvarkė karo reikalus ir, jei paties vyr. magistro nebuvo, buvo vyriausiu karo vadu. Špitolninkas (spittler) žiūrėjo ligonių. Traperis (Trapier) rūpinosi vienuolių drabužiais. Pagaliau tresleris (Tressler) tvarkė piniginius reikalus. Vyr. magistras, didysis komturas ir tresleris-kasininkas buvo aukščiausi kryžiuočių vienuolijos tvarkytojai. Tresleris kas mėnesį pranešinėjo pirmiem dviem apie reikalų eigą. Kasmet per Kryžiaus išaukštinimo šventę (IX. 14) būdavo vienuolijos visuotinis sus-mas (Generalkapitel), kuriame dalyvavo vyriausi ordino ir atskirų šalių valdininkai.

Tokia vyriausia vadovybė. Prūsų žemėje iš pradžių valdė vyriausio magistro skiriamas vadinamas krašto magistras. Jo pagelbininku buvo

krašto maršalas (Landmarschall). Tas pat ir Livonijoje[135]. Kiekvieną pilį su apylinke valdė komturas (pfleger, provisor — tik nepilnam namui vadovavo). Prūsuose irgi buvo savieji visuotiniai sus-mai, iš pradžių Kulme, paskui Elbinge. Kryžiuočiams vienuoliams buvo viena didelė kliūtis, mat, trečdalį žemių valdė vyskupai ir tai neaprėžto valdovo teisėmis (Sambos ir Kulmo v. žemės buvo išmėtytos), taigi galėjo susidaryti valstybė valstybėje. Bet taip neįvyko, nes vyskupai prisitaikydavo ordino tvarkai, vadinasi, krašte skirtumo nebuvo jaučiama. Tiesa, ir kapitulos valdė trečdalį vyskupų žemių beveik tokiomis pat teisėmis. Bet ir tas nesudarė nesklandumo, mat, užsienio politika buvo kryžiuočių rankose. Pagaliau, gudrieji kryžiuočių politikai pasistengė, jog iš 4 vyskupų ir jų kapitulų 3 būtų jų vienuolijos žmonės (anksčiau čia daugiausia buvo domininkonai). Tebuvo išimtis Varmos kapitula (Frauenburge).

Daugumas prūsų žemės vokiškų miestų buvo įkurta lokacijos arba pavedimo būdu. Atseit, netoli pilies nužiūrėta žemė, kuri pavedama vienam lokatoriui, kad apgyvendintų. Iki XIII a. galo kryžiuočiai spėjo įkurti net 22 miestus. (Kulmo arba Magdeburgo teise tvarkėsi tie iš jų, kurių gyventojai buvo atvykę iš vietų, kur ji veikė (Thüringija, Aukšt. Saksonija, Silezija). Tuo tarpu liubekiečių įsteigtieji Elbingas, Braunsbergas ir Frauenburgas gavo vadinamą Liubeko tvarką (lübisches Recht). Ilgainiui miestai pasidarė tikrais „dirvų miestais“ (Ackerstädte) ir, be pinigų, mokėjo valdžiai vašku, vištomis, javais ir panašiomis naturalijomis.

Miestų gyventojai, suprantama, buvo vokiečiai. Tai vokiškumo židiniai. Tuo tarpu pačiame krašte dokumentai kalba šiuo metu apie prūsus, vokiečiai teminimi retkarčiais. Prūsai buvo dviejų rūšių, atseit, kilmingieji arba riteriai ir šiaip žmonės. Suprantama, ir kaimo, sakytumėm žemės ūkio gyventojai turėjo pareigų valstybei. Įdomūs dviejų rūšių mokesčiai, tai „saugojimo pinigas“ (Wartgeld) ir „skalvių javai“ (Schalwenkorn). Pirmieji ėjo šnipų išlaikymui, kurie kaimyno-priešo krašte, šiuo atveju lietuvių, tyrė kelius ir sustojimo vietas. Antrieji ėjo pasienio pilių, ypač Ragainės išlaikymui. Pastarieji buvo mokami natūra. Jau mes kartą minėjome, kad dalyvavimas kare buvo pareiga kiekvienam kilmingajam. Apšarvavimas skyrėsi pagal turto didumą. Tai savotiška visuotinė karo prievolė. Mat, įsitikinta, kad vien Europos maldininkais negalima remtis.

Kitą kolonistų kategoriją sudarė kaimai, kurie buvo steigiami irgi lokavimo būdu. Vyresnysis buvo šulcas arba vaitas. Kaimiečiai ėjo tam tikrą natūralę tarnybą — šarvarką ir mokėjo žemės mokesčius (be to, dar vištų ir po žąsį).

Kaip gi vietiniai gyventojai, kurie čia nuo amžių gyveno? Popiežių ir kai kuriuose kryžiuočių dokumentuose kalbama apie jų asmens laisvę ir teisę valdyti turtą. Bet po pirmo sukilimo (1249) jų teisės susiaurintos,

---

135 Kai vyriausias magistras apsigyveno Marienburge, jis drauge pasidaro ir Prūsijos krašto magistru, o aukščiausi ordino valdininkai — Prūsijos krašto valdininkais.

atseit, už žemę gavo mokėti daugiau negu kolonistai (= pilną dešimtinę), pagaliau neturėjo galios daryti teismų valdomiesiems. Žinoma, kryžiuočiai čia kartais padarydavo išimčių. Bet po didžiojo sukilimo (1260) kryžiuočiai visu valdžios sunkumu ir taisyklių aštrumu prislėgė prūsų žmones. Galima sakyti, visi nublokšti į nelaisvųjų arba baudžiauninkų luomą. Jų ponais buvo pati valdžia, kartais miestai, toliau šiaip žemvaldžiai. Tik retais atvejais prūsas gaudavo pasilikti laisvame kilmingojo luome. Tai parėjo to, kiek pasitarnauta kryžiuočiams, ypač sukilimo metu. Būdami didžiausiame pavojuje, tuomet kryžiuočiai kartais prūsams už nuopelnus suteikdavo laisvę nuo dešimtinės ir net palikdavo mažesniuosius ir didesniuosius teismus. Bet vis dėlto jie skyrėsi nuo vokiečių, kadangi jiems buvo taikoma vadinama „prūsų teisė“ (preussisches Recht). Bus pravartu sustoti ties vadinamais vitingais. Kai kas manė juos buvus vikingų ainius. Bet tai nei daugiau, nei mažiau kaip prūsai, buvę kryžiuočių tarnyboje, ypač sukilimo metu.

Yra apskritai manoma, jog XIII a. kolonizacija nėjo toliau į rytus nuo linijos Deimena—Alna—Gubrys. Atėjūnų mažiausia buvo Semboje, gal tik atmetus Karaliaučiaus ir Fischhauseno apylinkę.

Prūsų ūkininkai buvo labai suspausti. Vidutiniškai jie turėjo nuo 1 iki 2-jų lauko vienetų (Haken). Ir nuo tų pačių mokėjo didelius mokesčius. Be to, taisė pilis, važinėjo kariuomenės reikalais su pastotėmis. Pagaliau, baudžiavą (Scharwerk) ėjo daugiau pagal pono reikalą, o ne pagal kuriuos nuostatus.

Kryžiuočiai savo valstybėje kaip pragyvenimo ir pelno šaltinius naudojo, be kitko, žvejybą, medžioklę, malūnus, pinigų kalimą, smukles. Šių pastarųjų buvo ne tik miestuose, bet ir kiekviename kaime. Prie kryžiuočių vienuolijos kiekvieno namo-vieneto buvo tam tikras aptvaras, kuriame gyveno amatininkų ir šiaip jiems reikalingų žmonių (tai vadinamos Lischke arba Hakelwerke). Ir čia neužmiršta įkurti smuklės. Daugumas tų liškų ilgainiui išaugo miestais.

Apžvelgus prūsų žemės nukariavimą vidurinių amžių Europos rėmuose, savaime peršasi kelios reikšmingos pastabos[136]. Nukariavimo šūkis buvo krikščionybė. Ji buvo viso šio veikimo ir darbo rikiuojamoji jėga. Betgi geriau jai tiktų tik priemonės ar net iškabos vardas. Mat, tiesioginio nukariavimo vykdytojo, atseit, ordino tikrasis nenuduotas siekimas nebuvo Kristaus mokslo įvedimas, o savos valstybės įkūrimas. Krikščionybė tebuvo

---

[136] Lenkų „Baltijos Institutas“ Torne (Instytut Bałtycki) atskiromis knygelėmis leido „Rytprūsių istoriją“ (Dzieje Prus Wschodnich). Nors rašė žymūs autoriai, bet veikalai buvo populiarūs ir skiriami plačiajai visuomenei. Išėjo: H. Łowmiański, Prusy Pogańskie (1935); St. Zajączkowski, Podbój Prus i ich kolonizacja przez krzyżaków (1935); K. Tymieniecki, Misją Polska w Prusiech i sprowadzenie krzyźaków (1935); K. Górski, Ustroj Państwa i Zakonu krzyżackiego (1938); L. Koczy, Polityka Baltycka Zakonu krzyżackiego (1936).

idėja, kuri viena tik galėjo sunkųjį žygį uždegti, bet, svarbiausia, pateisinti. Ji pridengė siauruosius, galima tarti, naudos siekimus. Ši tiesa galioja ir šiandien. Tik dabar ja yra taika, kuria argumentuoja ne vien užpultasis, bet ypačiai užpuolikas[137]. Išvada: karas be idėjos negalimas. Žinoma, yra ir tautos bei valstybės nepriklausymo mintis, bet josios argumentas daugiausia veikia tik vieną tautinę ar valstybinę bendruomenę. Tuo tarpu anos idėjos yra visuotinės. Jų didžiausias patogumas ir, tarsime, praktiškumas — jog veikia ir judina visus žmones ir net viso pasaulio valstybes. Napoleono laikais tokios idėjos buvo Liberté, egalité, fraternité, o XVI a. — protestantizmas bei reformacija.

Tad krikščionybės mintis Prūsijos karą pavertė visuotiniu. Būtent, ta prasme, jog prieš tą lietuvišką giminę buvo sukelta pusė Europos. Tai ir buvo didžiausia, tiesiog nenugalima smogiamoji jėga. Prūsams juo buvo blogiau, kad anuo metu negalėjo pasigauti kokios visuotinės idėjos. Apie kryžiuočius ir Lenkijos pasienio kunigaikščius visai negalime kalbėti, — prūsų žemė sėkmingai priešinosi prieš sutelktines jėgas. Bet, žinoma, prieš didžiules Europos jėgas (jos užėmė keliolikos šiandieninių valstybių plotą) negalėjo atsilaikyti.

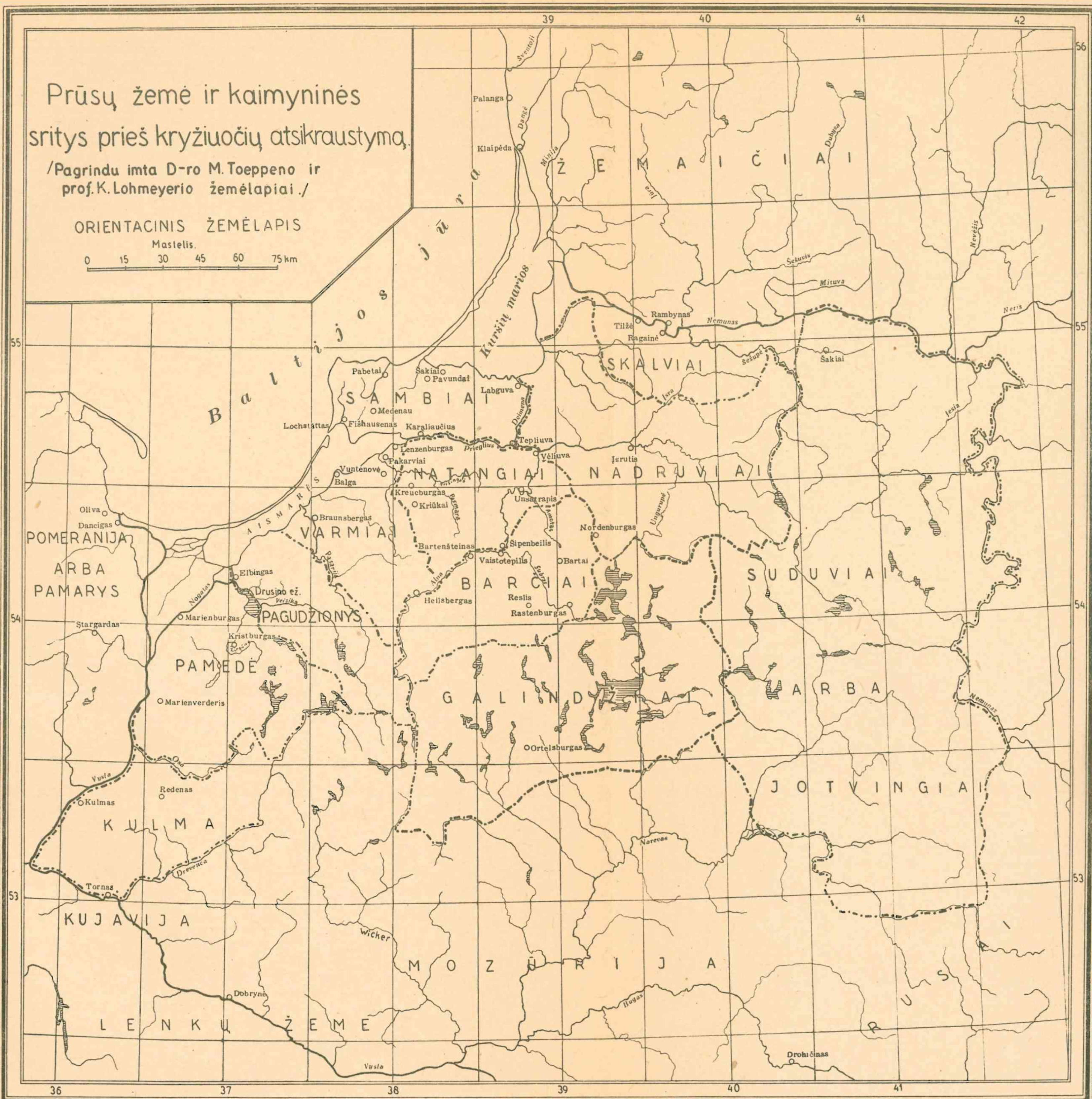
Šiame kariniame rašiny įterpti bažnytiniai dalykai, pirmu požvilgiu, atrodo nereikalingi. Ką gi gali turėti bendro nuolatinė aistringa kryžiuočių kova su vietiniais vyskupais ir kitokiais bažnyčios vadovaujamais asmenimis? Tas nuolatinis riejimasis dėl bažnytinės dešimtinės? Bet tai elementai nukariavimo sistemoje. Viskas palenkiama kariniam dalykui bei karui. Pavadinkime tikruoju vardu — tai karo būtis (Kriegszustand, voennoe položenie). Drįstumėm spėti, jog kryžiuočių įvesta Prūsų žemėje karo būtis buvo pirmas toks reiškinys Europoje. Šiandien jis savaime suprantamas ir moderniam karui būtinas.

Rašinyje buvo sustota ir ties diplomatija. Kryžiuočių vienuolija ją laikė esminiu karo dalyku. Vyriausieji magistrai diplomatiniu būdu sau palenkdavo Romos imperatorių, popiežių ir valstybių valdovus. Pirmiausia buvo sukurta teisė užvaldyti svetimą kraštą. Taip sakant, prūsų žemė iš pradžių nukariauta popieriuje. Tas nepaprastai lengvino patį realųjį nukariavimą. Kryžiuočių diplomatijos vingių vingiai yra nepaprastai įdomūs ir tai ne tik amato istorikui, bet ir šių dienų vadovaujantiems politikams.

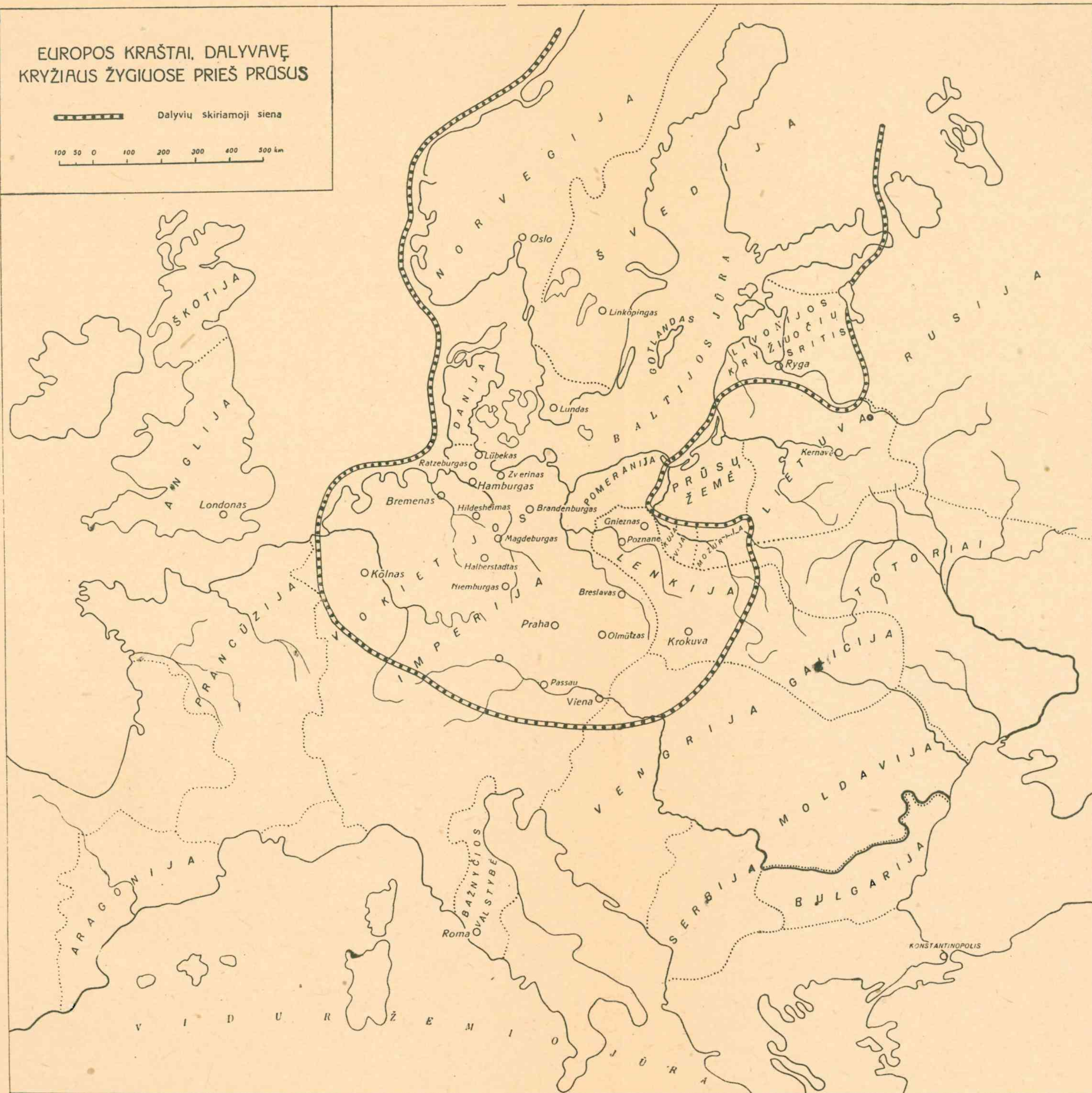
Pagaliau, prūsų žemės užvaldyme yra ryškūs keturi momentai bei laikotarpiai. Pirmoji svetima įtaka pradėjo skverbtis drauge su užsienine prekyba. Ji kraštui, palyginti, nebuvo pavojinga. Vikingai prekybą jau sujungė su pavergimu ar, teisingiau, viešpatavimu. Prūsų žemė šį bandymą išlaikė (švedai, danai). Paskui ėjo ramus Kristaus mokslo skelbimas. Jis irgi nebuvo pavojingas. Pagaliau, prūsų žemė visiškai nukariauta, kai krikščionybė buvo sujungta su griežta vienuoline karine organizacija.

---

[137] Iškišama ir smulkesnių idėjų, pav., bolševizmo pavojus, mažųjų tautų laisvė ir k.

Prūsų žemė ir kaimyninės sritys prieš kryžiuočių atsikraustymą.
/Pagrindu imta D-ro M. Toeppeno ir prof. K. Lohmeyerio žemėlapiai./
ORIENTACINIS ŽEMĖLAPIS
Mastelis.
0 15 30 45 60 75 km
Baltijos jūra
Kuršių marios
ŽEMAIČIAI
SKALVIAI
SAMBIAI
NATANGIAI
NADRUVIAI
VARMIAI
BARČIAI
SUDUVIAI ARBA JOTVINGIAI
GALINDŽIAI
PAGUDŽIONYS
PAMEDĖ
POMERANIJA ARBA PAMARYS
KULMA
KUJAVIJA
MOZŪRIJA
LENKŲ ŽEME
RUSAI
Palanga
Klaipėda
Tilžė
Rambynas
Ragainė
Šakiai
Pabetai
Pavundai
Labguva
Medenau
Lochstattas
Fišhausenas
Karaliaučius
Tepliuva
Vėliuva
Įsrutis
Lenzenburgas
Pakarviai
Vuntenovė
Balga
Kreucburgas
Kriūkai
Unsatrapis
Braunsbergas
Nordenburgas
Bartenšteinas
Sipenbeilis
Vaistotepilis
Bartai
Heilsbergas
Reslis
Rastenburgas
Elbingas
Drusino ež.
Oliva
Dancigas
Marienburgas
Stargardas
Kristburgas
Marienverderis
Ortelsburgas
Redenas
Kulmas
Tornas
Dobrynė
Drohičinas
Šventoji
Danė
Minija
Jūra
Dubysa
Nevėžis
Šešuvis
Mituva
Nemunas
Neris
Šešupė
Įsra
Jesia
Deimena
Prieglius
Alna
Aismarės
Pasarge
Nogatas
Vysla
Osa
Drevenca
Narevas
Bugas
Wicher
Ungurupė
36
37
38
39
40
41
42
53
54
55
56

EUROPOS KRAŠTAI, DALYVAVĘ KRYŽIAUS ŽYGIUOSE PRIEŠ PRŪSUS
Dalyvių skiriamoji siena
100 50 0 100 200 300 400 500 km
NORVEGIJA
ŠVEDIJA
Oslo
Linkōpingas
Lundas
GOTLANDAS
BALTIJOS JŪRA
LIVONIJOS KRYŽIUOČIŲ SRITIS
Ryga
RUSIJA
LIETUVA
Kernavė
PRŪSŲ ŽEMĖ
POMERANIJA
DANIJA
ŠKOTIJA
ANGLIJA
Londonas
Lübekas
Ratzeburgas
Zverinas
Hamburgas
Bremenas
Hildesheimas
Brandenburgas
Gnieznas
Poznanė
Magdeburgas
Halberstadtas
Kolnas
Niemburgas
Breslavas
LENKIJA
VOKIETIJOS IMPERIJA
Praha
Olmūtzas
Krokuva
TOTORIAI
GALICIJA
Passau
Viena
PRANCŪZIJA
VENGRIJA
MOLDAVIJA
ARAGONIJA
BAŽNYČIOS VALSTYBĖ
Roma
SERBIJA
BULGARIJA
KONSTANTINOPOLIS
VIDURŽEMIO JŪRA

To paties autoriaus raštai

A. Istorijos srities

I. Knygos

1. 20 metų tautos blaivinimo darbo (L. K. Blaivybės Dr-jos istorija). Kaunas 1928, 72 pusl.
2. Lietuvių rusinimas per pradžios mokyklas (Šviet. min-jos leidinys). Kaunas 1937, 180 + IV pusl.
3. Lietuvos kariuomenė (Šaulių S-gos leid.). [čia ir tolimesnių leidinių išleidimo vieta bus Kaunas]. 1937, 15 pusl.
4. Švitrigaila, Lietuvos didysis kunigaikštis (Šv. min-jos l.). 1938, XIV + 238 pusl.
5. Klaipėdos atvadavimas (Šaul. Sąj-gos l.). 1938, 22 pusl.
6. Šaulių Sąjungos istorija (jos pačios leid.). 1939, XII + 326 pusl.
7. Lietuvių kultūra senais laikais („Sakalo" leid., perdirbtas atsp. iš „Lietuvos Aido" 1939, Nr. Nr. 280—313). 1939, 40 pusl.
8. Vladas Pūtvis (Šaul. Sąj-gos l.). 1939, 18 pusl.

II. Straipsniai

9. Blaivybė svetimųjų valdymo metu („Santūra", 1927, t. I).
10. Blaivybės brolijos Lietuvoje (1858—1928) („Tiesos Kelias", 1928, Nr. 4).
11. Kaip Rusijos valdžia blaivino Lietuvą („Sargyba", 1929, Nr. 9).
12. Albertas Vijukas Kojalavičius kaip Lietuvos istorininkas (atspaudas iš „Praeities", 1930, t. I).
13. Muravjovas („Mūsų Žinynas", 1931).
14. A. a. prof. A. Alekna („Sargyba", 1930, Nr. 7).
15. Švietimas Rusijoje carų laikais (ten pat, 1931, Nr. 2).
16. Kaip žmonės priešinosi rusiškai pradžios mokyklai (ten pat, 1931, Nr. 8).
17. Ką mes darome savo istorijai? („Naujoji Romuva", 1923, Nr. 49).
18. Pradžios mokykla Lietuvoje po 1905 m. revoliucijos („Židinys" 1932, Nr. 12).
19. Apie lotyniškų raidžių draudimą lietuviškiems spaudiniams („Athenaeum, 1933, t. IV).
20. Mūsų istorinė literatūra apie Maž. Lietuvą („Vairas", 1935, Nr. 7—8).
21. Valančius (ten pat).
22. Ukmergės mūšis (ten pat, 1935, Nr. 9—10, atspaudas).
23. Iš kur vokiečiai Mažojoje Lietuvoje? („Trimitas", 1935, Nr. 39).
24. Iš prūsų lietuvių kultūros istorijos (ten pat, 1936, Nr. 7—8).
25. Estų senobės bruožai (t. p., Nr. 8).
26. Vytautas ir Lenkija (t. p., Nr. 10).

27. Prūsų laivynas ties Klaipėda prieš 680 m. (t. p., Nr. 11).
28. Istorijos mokslas ir politika (t. p., Nr. 12).
29. Dėl ko prūsai neatsilaikė prieš kryžiuočius? (t. p., Nr. 14—15).
30. Kaip lenkai ruošė perversmą Lietuvoje 1432 m. („Mūsų Vilnius", 1936, Nr. 8—9).
31. Prūsų, kuršių ir žiemgalių laivynai („Vairas", 1936, Nr. 6).
32. Ar buvo Lietuvoje karaliai? („Trimitas", 1936, Nr. 27).
33. Nuo kada Lietuvoje kalbama lietuviškai? („Mūsų Vilnius", 1936, Nr. 17).
34. Vienas lapas iš lietuvių ir lenkų santykių didžiojo karo metu (ten pat, 1937, Nr. 1—2).
35. Mėginimai pakrikštyti lietuviškas gimines („Vairas", 1937).
36. Ar prūsai buvo lietuviai? (ten pat, 1936).
37. Žvilgsnis į Lietuvos istorijos mokslą („N. Romuva", 1937, 41).
38. Kryžiuočių susijungimo su Livonijos kardininkais 700 metų sukaktis (ten pat, 1937, Nr. 48).
39. Pirmieji Lietuvos gyventojai (t. p., 1938, Nr. 5).
40. Vytauto kovos dėl Klaipėdos („Šaulių kalendorius", 1939).
41. Motiejus Valančius kaip istorikas (atsp. iš „Senovės", 1938, t. IV).
42. Vakkhis ahridlis (Liet. kalba XV a.) („Liet. Aidas", 1939, Nr. 206).
43. Mūsų veikėjų rašytiniai atsiminimai (ten pat, 1939, Nr. 247).
44. Lietuviai Vilniaus krašte gyveno nuo amžių (t. p., Nr. Nr. 608, 611, 614, 618).
45. Karalius Gediminas ir Vilniaus sostinė (t. p., 1940, Nr. Nr. 23—27, 55—57).
46. Partizanų kovos su bermontininkais („Karo Archyvas", 1939, t. XI.).
47. Lietuviškos giminės ir jūra („Liet. Aidas", 1939, Nr. 427—454).
48. Ghillebert de Lannoy ir Gintaras („Lietuviškoji Enciklopedija", t. VIII).
49. Smulkesni straipsniai „Draugijoje" (1920), „Trimite", „Mūsų Žinyne", „Lietuvos Aide", „Vaire", „Liet. Enciklopedijoje" ir kitur.

B. Kitų sričių

50. Penkios žinotinesnės naujųjų laikų sektos (L. K. Blaivybės Dr-jos leid.). 1927, 46 pusl.
51. Pagrindiniai alkolizmo klausimai (redaguota; L. K. Blaivybės Dr-jos leid.). 1932, 158 pusl.
52. Vilniaus kraštas nuo amžių lietuviškas (Vilniaus Vadavimo S-gos leid.). 1936, 16 pusl.
53. Tautos nepriklausymo pagrindai (Šaul. S-gos l.). 1940, 15 pusl.